శ్రీరస్తు.

శ్రీకాళిదాసప్రణీతం మేఘసందేశాఖ్యం

మహాకావ్యమ్.

కోలచెల - మల్లినాథపండితవిరచిత

సంజీవన్యాఖ్య - వ్యాఖ్యానేన సహ

సంస్కృతభాషాధ్యేతౄణాం

అత్యంతోపకారాయ

మూంజూర్ పట్టు - గ్రామవాసినా ఉదత్థ్యాళ్యన్వయజాతేన

శ్రీరామచంద్రాఖ్యబుధేన.

సూత్ర - వార్తిక - నిఘంట్వాదీనాం

తత్తదాద్యక్షరవిన్యాసపూర్వకం పరిష్కృత్య

పసల - పార్థసారథినాయకాధిష్ఠిత.

విద్వన్మోదతరంగిణీనామకముద్రాక్షరశాలాయాం

ప్రభవ నామ సంవత్సరాశ్వయుజ శుద్ధ ద్వాదశ్యాం

ముద్రాక్షరైస్సుష్ఠు ప్రకాశితం

மெகசந்நிநசம்.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

జ్ఞానానందమయందేవంనిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్॥
ఆధారంసర్వవిద్యానాంహయగ్రీవముపాస్మహే॥
మేఘసందేశే. సవ్యాఖ్యానే. ప్రథమసర్గప్రారంభః.
శరదిందువికాసమందహాసాంస్ఫురదిందీవరలోచనాభిరామాం
అరవిందసమానసుందరాస్యామరవిందాసనసుందరీముపాసే॥

మూ॥ కశ్చిత్కాంతావిరహగురుణాస్వాధికారాత్ప్రమత్త
శ్శాపేనాస్తంగమితమహిమావర్షభోగ్యేణభర్తుః। యక్ష
శ్చక్రేజనకతనయాస్నానపుణ్యోదకేషుస్నిగ్ధచ్ఛాయాత
రుషువసతింరామగిర్యాశ్రమేషు॥ ************

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

మాతాపితృభ్యాంజగతోనమోవామార్ధజానయే - సద్యోదక్షిణదృక్పాతసంకుచద్వామదృష్టయే॥ అంతరాయతిమిరోపశాంతయేశాంతపావనమచింత్యవైభవమ్-తన్నరంవపుషికుంజరంముఖేమన్మహేకిమపితుందిలంమహః॥ శరణంకరవాణిశర్మదంతేచరణంవాణిచరాచరోపజీవ్యం - కరుణామసృణైఃకటాక్షపాతైఃకురుమామంబకృతార్థసార్థవాహం॥ భారతీకాళిదాసస్యదుర్వ్యాఖ్యావిషమూర్ఛితా - ఏషాసంజీవనీటీకాతామద్యోజ్జీవయిష్యతి॥ఇహాన్వయముఖేనైవసర్వంవ్యాఖ్యాయతేమయా-నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షితముచ్యతే॥ అథతత్రభవాన్కాళిదాసోనామకవిః॥ శ్లో॥ కావ్యంయశసేఽర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే। సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాంకావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితి, నిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యవిషయతాంచపశ్యన్మేఘసందేశాఖ్యంకావ్యంచికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనత్వాత్॥ శ్లో॥ ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖమితిశాస్త్రాదాశీరాద్యన్యతమస్యప్రబంధముఖలక్షణత్వాత్కావ్యాదౌయక్షస్యగిరినివాసరూపంవస్తునిర్దిశతి॥

వ్యాఖ్యాన ప్రారంభః.

కశ్చిదితి॥ స్వాధికారాత్-ప్రమత్తః-అనవహితః॥ ని॥ ప్రమాదోనవధానతేత్యమరః ॥ జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ - అతఏవాపరాధాద్ధేతోః - కాంతావిరహేణగురుణాదుర్భరేణదుస్తరేణేత్యర్థః॥ ని॥ గురుస్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠేగురౌపితరిదుర్భరే ఇతి శబ్దార్ణవే - వర్షంసంవత్సరంభోగ్యేనవర్షభోగ్యేణ॥ సూ॥ కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - అత్యంతసంయోగే చేతి సమాసః॥ సూ॥ క్రమతి చేతిణత్వం-భర్తుః స్వామినః - కుబేరస్యశాపేన అస్తంనాశం గమితో ప్రాపితః మహిమా సామర్థ్యం యస్యసో అస్తంగమితమహిమా - అస్తమితిమకారాంతమవ్యయం - తస్య॥ సూ॥ ద్వితీయేతియోగవిభాగాత్సమాసః - కశ్చిద్యక్షో దేవయోనివిశేషః॥ ని॥ విద్యాధరోప్సరోయక్షరక్షోగంధర్వకిన్నరాః - పిశాచోగుహ్యకస్సిద్ధోభూతోమీ దేవయోనయఇత్యమరః- జనకతనయాయాస్సీతాయాః - స్నానైరవగాహైః - పుణ్యానిపవిత్రాణి - ఉదకాని యేషు తేషుపావనేష్విత్యర్థః - ఛాయాప్రధానాస్తరవశ్ఛాయాతరవః - శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః - స్నిగ్ధాస్సాంద్రాః ఛా

౨ ॥ తస్మిన్నద్రౌకతిచిదబలావిప్రయుక్తస్స కామీ నీత్వా
మాసాన్ కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకోష్ఠః । ఆషాఢస్యప్రథ
మదివసే మేఘమాశ్లిష్టసానుం వప్రక్రీడాపరిణతగజప్రేక్షణీ

యాతరవోనమేరువృక్షాయేషుతేషునివాసయోగ్యేష్విత్యర్థః॥ ని॥ స్నిగ్ధంతుమసృణే సాంద్రే - ఛాయావృక్షోనమేరుస్స్యాదితి ఉభయత్రాపిశబ్దార్ణవః ॥ రామగిరిరితి చిత్రకూటః తస్యాశ్రమేషువసతింస్థితిం - చక్రే కృతవాన్ - అత్రలేశతః తత్ర తత్ర అద్రినగరనదీసముద్రాదివర్ణనసంభవాత్ - మహాకావ్యత్వం - రసశ్చాత్ర విప్రలంభశృంగారః - తత్రాప్యస్యాదావస్థా - అతఏవైకత్రానవస్థానం సూచితం - ఆశ్రమేష్వితిబహువచనేన - సీతాంప్రతిరామస్యహనూమత్సందేశంమనసినిధాయమేఘసందేశంకవిః కృతవానిత్యాహుః - అత్రకావ్యేసర్వత్రమందాక్రాంతావృత్తం ॥ శ్లో॥ మందాక్రాంతాజలధిషడగైర్మోభనౌతౌగురూచేతిలక్షణాత్ ॥ ౧॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నద్రౌచిత్రకూటాద్రౌ - అబలావిప్రయుక్తః అబలయాకాంతయావిప్రయుక్తః విరహితః - కనకస్యవలయః - కటకం॥ ని॥ కటకంవలయోస్త్రియామిత్యమరః తస్య భ్రంశేనపాతేన - రిక్తః శూన్యః - ప్రకోష్ఠః కూర్పరాధఃప్రదేశో యస్యసతథోక్తః॥ ని ॥ కక్ష్యాంతరంప్రకోష్ఠంస్యాత్ప్రకోష్ఠః కూర్పరాదధ ఇతిశాశ్వతః - విరహదుఃఖాత్కృశఇత్యర్థః - కామీకాముకః - సమాసాన్ - కతిచిన్మాసాన్ అష్టౌమాసానిత్యర్థః॥ శ్లో॥

శేషాన్మాసాన్గమయ చతురో లోచనే మీలయిత్వేతి వక్ష్యమాణత్వాత్ - నీత్వా యాపయిత్వా - ఆషాఢా నక్షత్రేణ యుక్తా పౌర్ణమాస్యాషాఢీ॥ సూ ॥ నక్షత్రేణ యుక్తః-కాలఇత్యణ్ - ఆషాఢీ పౌర్ణమాస్యస్మిన్మాస ఇత్యాషాఢో మాసః॥ సూ ॥ సాస్మిన్పౌర్ణమాసీతిసంజ్ఞాయామిత్యణ్ - తస్య ఆషాఢమాసస్య ప్రథమదివసే ఆద్యవాసర ఇత్యర్థః- ఆశ్లిష్టసానుమాక్రాన్తశిఖరం - వప్రక్రీడా ఉత్ఖాతకేళయః॥ ని॥ ఉత్ఖాతకేళిశ్శృంగాద్యైర్వప్రక్రీడా నిగద్యత ఇతి శబ్దార్ణవే - తాసు పరిణతః ॥ ని॥ తిర్యగ్దంతప్రహారస్తు గజఃపరిణతో మత ఇతి హలాయుధః - స చాసౌ గజశ్చ స ఇవ ప్రేక్షణీయో దర్శనీయః - తం మేఘం దదర్శ - గజప్రేక్షణీయమిత్యత్ర ఇవశబ్దలోపాల్లుప్తోపమా - కేచిదాషాఢస్య ప్రథమదివస ఇత్యత్ర ప్రత్యాసన్నే నభసీతి వక్ష్యమాణనభోమాసప్రత్యాసత్త్యర్థం ప్రశమదివస ఇతి పాఠం కల్పయన్తి తదసంగతం - ప్రథమాతిక్రమణే కారణాభావాత్- నభోమాసప్రత్యాసత్త్యర్థమిత్యుక్తమితి చేన్న ప్రత్యాసత్తిమాత్రస్య స్వమాసప్రత్యాసత్త్యైవ దివసస్యాప్యుపపత్తేరత్యంతప్రత్యాసత్తేరుపయోగాభావేనావివక్షితత్వాత్ వివక్షితత్వే వా - స్వపక్షేపి ప్రశమదివసాంతిమక్షణే మేఘదర్శనకల్పనాయాం

యందదర్శ ॥ 3॥ తస్యస్థిత్వా కథమపిపురః కౌతుకాధానహే
తోరంతర్బాష్పశ్చిరమనుచరో రాజరాజస్యదధ్యౌ। మేఘా
లోకేభవతిసుఖినోప్యన్యథావృత్తిచేతః కంఠాశ్లేషప్రణయిని

ప్రమాణాభావేన తదసంభవాత్ - ప్రత్యుతాస్మత్పక్ష ఏవ కుశలః - సందేశస్యాభావ్యనర్థప్రతీకారార్థస్య పురత ఏవానుష్ఠానౌచిత్యాయుక్తం భవేదిత్యుపయోగసిద్ధిః - నను మత్తస్య నాయం వివేక ఇతి చేన్న - ఉన్మత్తస్యానర్థప్రతీకారారంభప్రతిపత్తిరపీతి సందేశ ఏవ మా భూత్ - తథా చ - కావ్యారంభ ఏవ ప్రతిబధ్నీయాదిత్యహో మూలచ్ఛేదీ తవ పాండిత్యప్రకర్షః - కథం తర్హి ॥ శ్లో ॥ శాపాంతో మే భుజగశయనాదుత్థితే శార్ఙ్గపాణావిత్యాదినా భగవత్ప్రబోధావధికస్య శాపస్య మాసచతుష్టయావశిష్టత్వోక్తిః - శయనైకాదశీమారభ్యోత్థానైకాదశీపర్యంతం మాసచతుష్టయం భవతి॥ దశదివసాధిక్యాదితి చేన్న - స్వపక్షేపి కథం సావింశతిదివసన్యూనత్వాదితి సంతోష్టవ్యం- తస్మాదీషద్వైషమ్యమవివక్షితమితి సుష్ఠూక్తం ప్రథమదివస ఇతి ॥ 3 ॥ తస్యేతి॥ రాజానో యక్షాః ॥ ని ॥ రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోరితి విశ్వః- రాజ్ఞాం రాజా రాజరాజః కుబేరః॥ ని॥ రాజరాజో ధనాధిప ఇత్యమరః॥ సూ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్ - తస్యానుచరో యక్షః - అంతర్బాష్పః - ధీరోదాత్తత్వాదంతస్తంభితాశ్రుస్సన్- కౌతుకాధానహేతోరభిలాషోత్పాదనకారణస్య॥ ని ॥ కౌతుకం

చాభిలాషే. స్యాదుత్సవేన మదనహర్షయోరితి విశ్వః - తస్య మేఘస్య - పురః అగ్రే - కథ
మపి గరీయసా ప్రయత్నేనేత్యర్థః ॥ ని ॥ జ్ఞాతహేతువివక్షాయామప్యాది కథమవ్య
యం - కథమాదితథాప్యంతం యత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలమాలాయాం - స్థిత్వా చి
రం దధ్యౌ చింతయామాస మనోవికారోపశమపర్యంతమిత్యర్థః - వికారహేతుమా
హ - మేఘేతి - తథాహి మేఘాలోకే మేఘదర్శనే సతి - సుఖినోపి ప్రియాజనసంగతస్యా
పి - చేతశ్చిత్తం - అన్యథాభూతా వృత్తిర్వ్యాపారో యస్య తదన్యథావృత్తి - భవతి -
వికృతిమాపద్యత ఇత్యర్థః కంఠాశ్లేషప్రణయిని కంఠాలింగనార్థిని జనే - దూరేసం
స్థానిస్థితిర్యస్య తస్మిన్ దూరసంస్థే దూరస్థే సతి - కింపునః సుఖినోప్యేవం కిల - విరహిణస్తు కిం
వక్తవ్యమిత్యర్థః - విరహిణాం మేఘదర్శనం కామాదివికారోద్దీపనమితి భావః - అత్రా
ర్థాంతరన్యాసాలంకారః - తదుక్తం దండినా ॥ శ్లో ॥ జ్ఞేయస్సోర్థాంతరన్యాసో వస్తు
ప్రస్తుత్య కించన - తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోన్యస్య వస్తున ఇతి ॥ ౩ ॥ అథ సమా
హితాంతఃకరణః కిం కృతవానిత్యత్రాహ ॥ ప్రత్యాసన్న ఇతి ॥ స యక్షః యశ్చిరం దధ్యౌ
స ఇత్యర్థః - నభసి శ్రావణమాసే ॥ ని ॥ నభాః శ్రావణో నభా ఇత్యమరః - ప్రత్యాస

జనే కింపునర్దూరసంస్థే ॥ ౩ ॥ ప్రత్యాసన్నే నభసి దయితాజీవ
నాలంబనార్థీ జీమూతేన స్వకుశలమయీం హారయిష్యన్ ప్ర
వృత్తిం । స ప్రత్యగ్రైః కుటజకుసుమైః కల్పితార్ఘాయ తస్మై

స్నే ఆషాఢానంతర్యాత్సన్నికృష్టే సతి - దయితాజీవనాలంబనార్థీ సన్ - వర్షాకా
లస్య విరహిదుస్సహత్వాత్ - ఉత్పన్నప్రతీకారాదనర్థస్యోత్పత్తిప్రతిబంధ ఏవ వరమి
తి న్యాయేన - ప్రాగేవ ప్రియాప్రాణధారణోపాయం చికీర్షన్సన్నిత్యర్థః - జీవస్య
జీవనస్య జీమూతః పుటబంధో జీమూతః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తేన జీమూతేన జలధ
రేణ - ప్రయోజ్యేన - స్వకుశలమయీం స్వక్షేమప్రధానాం - ప్రవృత్తిం వార్తాం ॥ ని ॥
వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః - హారయిష్యన్ ప్రాపయిష్యన్ ॥ సూ ॥ లృ
ట్ శేషే చేతి చకారాత్ క్రియార్థక్రియోపపదత్వే సత్యపి లృట్ప్రత్యయః - జీవనార్థం
కర్మ జీవనప్రదేనైవ కారయితవ్యమితి భావః ॥ సూ ॥ హృక్రోరన్యతరస్యామితి కర్మసం
జ్ఞావికల్పాత్పక్షే కర్తరి తృతీయా - ప్రత్యగ్రైర్నవైః - కుటజకుసుమైః గిరిమల్లికా
ఖ్యైః ॥ ని ॥ కుటజో గిరిమల్లికేతి హలాయుధః కల్పితార్ఘాయ క్లృప్తోనుష్ఠితోర్ఘః పూ
జావిధిర్యస్య తస్మై కల్పితార్ఘాయ ॥ ని ॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః - తస్మై జీ
మూతాయ ॥ వా ॥ క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - ప్రీతిప్ర
ముఖాని ప్రీతిపూర్వకాణి వచనాని యస్మిన్ కర్మణి తత్ప్రీతిప్రముఖవచనం యథాత

ర్థా- శోభనమాగతం స్వాగతం-వచనం- ప్రీతస్సన్ వ్యాజహార- కుశలాగమనం పప్ర చ్ఛేత్యర్థః- నాథేనత్వత్ర-ప్రత్యాసన్నే మనసీతిసాధీయా నేవపాఠః కల్పితః ప్రత్యాస న్నే ప్రకృతిమాపన్నే సతీత్యర్థః- యస్తుతే నైవపూర్వాపరేవిరోధః ప్రదర్శితః సో౽స్మా భిరాషాఢస్య ప్రథమదివస ఇత్యేతత్పాఠపక్షవసమాధానేనైవసమాధాయి॥ ౪॥ నను చేతనసాధ్యంకర్మ కథమచేతనేన కారయితుం ప్రవృత్త ఇత్యాక్షేపంకవిస్సమాధత్తే॥ ధూమేతి॥ ధూమశ్చ జ్యోతిశ్చ సలిలంచ మరుచ్చ తేషాం సన్నిపాతః సంఘాతో మేఘః- క్వ. అచేతనత్వాత్సందేశహరణానర్హ ఇత్యర్థః - పటుకరణైః సమర్థేంద్రియైః॥ ని॥ కరణం సాధకతమం క్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపీత్యమరః - ప్రాణిభిశ్చేతనైః॥ ని॥ ప్రాణీతు చేతనోజన్మీత్యమరః - ప్రాపణీయాః ప్రాపయితుం యోగ్యాః-సందిశ్యంత ఇతిసందేశాః తపి వార్థాః- క్వ-ఇత్యేవం మహదంతరమిత్యర్థః ఇత్యౌత్సుక్యాత్ ఇష్టార్థోద్యుక్తత్వాత్॥ని॥ ఇష్టార్థోద్యుక్త ఉత్సుక ఇత్యమరః- అపరిగణయన్ అవిచారయన్ - గుహ్యకః యక్షః- తం మేఘం-యయాచే-తథాహి- కామార్తాః - చేతనాశ్చ అచేతనాశ్చ చేతనా

ప్రీతః ప్రీతిప్రముఖవచనం స్వాగతం వ్యాజహార॥ ౪॥ ధూమ
జ్యోతిస్సలిలమరుతాం సన్నిపాతః క్వ మేఘస్సందేశార్థాః
క్వ పటుకరణైః ప్రాణిభిః ప్రాపణీయాః। ఇత్యౌత్సుక్యాదప
రిగణయన్ గుహ్యకస్తం యయాచే కామార్తా హి ప్రకృతికృప
ణాశ్చేతనాచేతనేషు॥ ౫॥ జాతం వంశే భువనవిదితే పుష్కలా

చేతనాః తేషు విషయే- ప్రకృతికృపణాః స్వభావదీనాః హి- కామార్తానాం యుక్తాయుక్తవివేకశూన్యత్వాదచేతనయాచ్ఞానవిరుధ్యత ఇత్యర్థః- అత్ర మేఘసందేశయోః విరూపయోర్ఘటనాద్విరూపఘటనారూపో విషమాలంకారః తదుక్తం ॥ శ్లో॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ - విరూపఘటనా చాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి న చార్థాంతరన్యాసానుప్రాణిత ఇతి తత్సమర్థకత్వేనైవ చతుష్పాదే తస్యోపన్యాసాత్॥ ౫॥ సంప్రతి యాచ్ఞాప్రకారమాహ॥ జాతమితి॥ హే మేఘ త్వాం- భువనేషు విదితే ప్రసిద్ధే భువనవిదితే॥ సూ॥ నిష్ఠా భూతార్థే క్త ప్రత్యయః॥సూ॥ మతిబుద్ధ్యాదినా వర్తమానార్థత్వే॥ సూ॥ క్తస్య చ వర్తమాన ఇతి భువనశబ్దస్య షష్ఠ్యంత నియమాత్ సమాసో న స్యాత్ కేచన పూజార్థమితి నిషేధాత్- పుష్కలావర్తకాశ్చ- కేచిన్మేఘానాం ముఖ్యాః పుష్కలావర్తకా ఇత్యుచ్యంతే తేషాం- వంశే కులే జాతం- మహాకుల ప్రసూతమిత్యర్థః- కామరూపం ఇచ్ఛాధీనవిగ్రహం-దుర్గాదిసంచారక్షమమిత్యర్థః- మఘోనః ఇంద్రస్య- ప్రకృతిపురుషం ప్రధానపురుషం-జానామి-తేనతవ-ప్ర

భూతత్వాభిజాత్యాదిగుణయోగిత్వేన హేతునా-విధివశాద్దైవాయత్తత్వాత్॥ని॥విధిర్వి-
ధానే దైవేపీత్యమరః॥ని॥వశ ఆయత్తతాయాంచ వశ ఇచ్ఛాప్రభేదయోరితి విశ్వః-దూ-
రే బంధుర్యస్య సః దూరబంధుః- వియుక్తభార్యోహం త్వయ్యర్థిత్వం గతః - నను యాచ-
కస్య యాచ్ఞ్యా గుణోత్కర్షః కుత్రోపయుజ్యత ఇత్యాశంక్య దైవాద్యాచ్ఞాభంగేపి
లాఘవదోషాభావ ఏవ ఉపయోగ ఇత్యాహ- యాచ్ఞేతి-తథాహి- అధిగుణే పుంసి విష-
యే-యాచ్ఞా మోఘా విఫలాపి-వరం ఈషత్ప్రియం- దాతృగుణాఢ్యత్వాత్ ప్రి-
యత్వం యాచ్ఞావైఫల్యాదీషత్ప్రియత్వమితి భావః - అధమే నిర్గుణే యాచ్ఞా తు ల-
బ్ధకామాపి-న వరం ఈషత్ప్రియమపి న భవతీత్యర్థః॥ ని॥ దైవాద్వృతే వరః శ్రేష్ఠే త్రి-
షు క్లీబం మనాక్ప్రియ ఇత్యమరః- అర్థాంతరన్యాసానుప్రాణితః ప్రేయోలంకారః-
తదుక్తం దండినా॥శ్లో॥ ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానమితి- ఏతచ్చాద్యపాదత్రయే-చతు-
ర్థపాదస్థేనార్థాంతరన్యాసేనోపజీవితమితి సువ్యక్తమేవ॥ ౬॥ సంతప్తానామితి॥హేప

వర్తకానాం జానామి త్వాం ప్రకృతిపురుషం కామరూపం మ-
ఘోనః । తేనార్థిత్వం త్వయి విధివశాద్దూరబంధుర్గతోహం
యాచ్ఞా మోఘా వరమధిగుణే నాధమే లబ్ధకామా॥ ౬ ॥ సంత-
ప్తానాం త్వమసి శరణం తత్పయోద ప్రియాయాః సందేశం
మే హర ధనపతిక్రోధవిశ్లేషితస్య । గంతవ్యా తే వసతిరలకా
నామ యక్షేశ్వరాణాం బాహ్యోద్యానస్థితహరశిరశ్చంద్రి-
కాధౌతహర్మ్యా॥ ౭॥ త్వామారూఢం పవనపదవీముద్గృహీ-

యోద జలద-త్వం-సంతప్తానాం తాపేన ప్రవాసవిరహేణ తాపేన చ సంజ్వరితానాం సం-
తాపితానాం॥ని॥సంతాపస్సంజ్వరస్సమావిత్యమరః-శరణం ఆతపక్లిన్నానాం పయో-
దానేన ప్రోషితానాం స్వస్థానప్రణయనేన చ రక్షితాసి॥ ని॥శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్య-
మరః-తత్తస్మాత్కారణాత్-ధనపతేః కుబేరస్య - క్రోధేన విశ్లేషితస్య ప్రియయా వి-
యోజితస్య-మే మమ-సందేశం వార్తాం ప్రియాయాః హర- ప్రియాం ప్రతి నయేత్యర్థః
సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ - సందేశహరణేనావయోస్సంతాపం నుదేత్యర్థః కుత్ర స్థానే సా
స్థితా తత్స్థానస్య వా కిం వ్యావర్తకం తత్రాహ-గంతవ్యేతి- బహిర్భవం బాహ్యం॥వా॥
బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితి ష్యఞ్ప్రత్యయః - బాహ్యోద్యానే స్థితస్య హర-
స్య శిరసి యా చంద్రికా తయా ధౌతాని నిర్మలాని హర్మ్యాణి ధనికభవనాని యస్యాం సా
తథోక్తా॥ని॥హర్మ్యాదిధనినాం వాస ఇత్యమరః - అనేన వ్యావర్తకముక్తం- అల-
కా నామ అలకేతి ప్రసిద్ధా-యక్షేశ్వరాణాం వసతిః స్థానం - తే తవ గంతవ్యా త్వయా

గంతవ్యేత్యర్థః॥ సూ॥ కృత్యానాం కర్తరి వేతి షష్ఠీ॥ ౭॥ మదర్థం ప్రవృత్తస్య తవ పథికాంగనాసమాశ్వాసనమానుషంగికం ఫలమిత్యాహ - త్వామితి॥ పవనపదవీమాకాశం ఆరూఢం త్వాం పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాః॥ సూ॥ పథష్కన్నిత్యష్కన్ప్రత్యయః - తేషాం వనితాః ప్రోషితభర్తృకాః - ప్రత్యయాత్ ప్రియాగమనవిశ్వాసాత్॥ ని॥ ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః - ఆశ్వసంత్యః ప్రణయవత్యః - పా - ఆశ్వసత్యః - ప్రీణంత్యః - శ్వసిధాతోశ్శత్రంతత్వాత్ ఉగితశ్చేతి జీప్ - తథా ఉద్గృహీతాలకాంతాః దృష్టిప్రసారార్థమున్నమయ్య ధృతాలకాగ్రాస్సత్యః - ప్రేక్షిష్యంతే అత్యుత్కంఠతయా ద్రక్ష్యంతీత్యర్థః - మదాగమనేన పథికాః కథమాగమిష్యంతీత్యత్రాహ - తథాహి - త్వయి సన్నద్ధే వ్యాపృతే సతి - విరహేణ విధురాం వివశాం - జాయాం కః ఉపేక్షేత - న కోఽప్యుపేక్షేతేత్యర్థః - అన్యోఽపి మద్వ్యతిరిక్తోఽపి యో జనః అహమివ పరాధీనవృత్తిః - పరాయత్తజీవికో న స్యాత్ - స్వతంత్రస్తు న కోఽప్యుపేక్షేత ఇత్యర్థః - ఇత్య

తాలకాంతాః ప్రేక్షిష్యంతే పథికవనితాః ప్రత్యయాదాశ్వ
సంత్యః । కస్సన్నద్ధే విరహవిధురాం త్వయ్యుపేక్షేత జా
యాం న స్యాదన్యోఽప్యహమివ జనో యః పరాధీనవృత్తిః॥ ౮ ॥
మందం మందం నుదతి పవనశ్చానుకూలో యథా త్వాం వామ
శ్చాయం నదతి మధురం చాతకస్తే సగంధః । గర్భాధానక్షణ
పరిచయాన్నూనమాబద్ధమాలాః సేవిష్యంతే నయనసుభగం ఖే

ర్థాంతరన్యాసాలంకారః తదుక్తం॥ శ్లో॥ కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాం పరస్పరం। సమర్థనం యత్ర సోఽర్థాంతరన్యాస ఉదాహృత ఇతి॥ ౮॥ నిమిత్తాన్యపి తే శుభాని దృశ్యంత ఇత్యాహ॥ మందం మందమితి॥ అనుకూలః పవనో వాయుశ్చ త్వాం - మందం మందం అతిమందమిత్యర్థః అత్ర కథంచిద్వీప్సాయామేవ ద్విరుక్తిర్న త్వాభీక్ష్ణ్యే॥ సూ॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి తదాశ్రయణే - కర్మధారయవద్భావేన సుబ్లుకి మందంమందమితి స్యాత్తదేవాహ వామనః - మందం మందం నుదతీత్యత్ర న ప్రకారార్థ ఇతి ద్విర్భావః - యథా సదృశం - భావిఫలానురూపమిత్యర్థః॥ ని॥ యథా సాదృశ్యయోగ్యత్వవీప్సాస్వర్థానతిక్రమ ఇతి యాదవః - నుదతి ప్రేరయతి - అయం సగంధః సగర్వః సబంధురితి కేచిత్॥ ని॥ గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరిత్యుభయత్రాపి విశ్వప్రకాశః - తే తవ - వామో వామభాగస్థః॥ ని॥ వామస్తు వక్రే రమ్యే స్యాత్సవ్యే వామస్థితేపి చేతి శబ్దార్ణవే చాతకః పక్షివిశేషశ్చ - మధురం శ్రావ్యం - నదతి వ్యాహరతి - ఇదం నిమిత్తద్వయం వర్తతే - వర్తిష్యతే చాపరం నిమిత్తమిత్యాహ గర్భేతి - గర్భః కుక్షిస్థజంతుః॥ ని॥

గర్భోపవరకేస్నేగర్భాసుతేపవనసంఘట్టే- కుక్షౌకుక్షిస్థజంతౌచేతియాదవః-తస్యాధాన
ముత్పాదనం-తదేవక్షణఃఉత్సవః- సుఖహేతుత్వాదితిభావః॥ని॥ నిర్వ్యాపారస్థితా
కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః - తస్మిన్పరిచయాదభ్యాసాద్ధేతోః-ఖేవ్యోమ్ని
ఆబద్ధమాలాఃగర్భాధానసుఖార్థంకృత్వాత్పమిమాపేబద్ధపఙ్క్తయఇత్యర్థః - ఉక్తంచ-కర్ణో
దయే॥ శ్లో॥ గర్భంబలాకాదధతేబ్దయోగాన్నాకేనిబద్ధావళయస్సమంతాదితి- బలా
కాః బలాకాంగనాః- నయనసుభగందృష్టిప్రియం- భవంతం-నూనంసత్యంసేవిష్యం
తే-అనుకూలవాతచాతకరుతబలాకాదర్శనానాంశుభసూచకత్వంశకునశాస్త్రేదృష్టం
తత్తుగ్రంథవిస్తరభయాన్నలిఖితం॥ ౧౦ ॥ నచతస్యాఃనాశాద్వాతిష్ఠంగాద్వానిష్ఫల
స్తేప్రయాసఇత్యాహ॥ తాంచేతి॥ హేమేఘ- దివసానామవశిష్టదినానాంగణనాయాం
సంఖ్యానేతత్పరాంమానస్తాం॥ని॥తత్పరే ప్రసితాసక్తావిత్యమరఃఅత ఏవఅవ్యాపన్నా
మమృతాంశాపావసానేమదాగమనంప్రత్యాశయాజీవంతీమిత్యర్థః ఏకఃపతిర్యస్యా

భవంతంబలాకాః॥ ౧౦॥ తాంచావశ్యంగివసగణనాతత్పరా
మేకపత్నీమవ్యాపన్నా మవిహతగతిర్ద్రక్ష్యసి భ్రాతృజా
యాం। ఆశాబంధఃకుసుమసదృశంప్రాయశోహ్యంగనా
నాంసద్యఃపాతిప్రణయిహృదయంవిప్రయోగేరుణద్ధి॥ ౧౧॥
కర్తుంయచ్చప్రభవతిమహీముచ్ఛిలీంధ్రామవంధ్యాంత
చ్ఛ్రుత్వాతేశ్రవణసుభగంగర్జితంమానసోత్కాః।ఆకైలాసా

స్తామేకపత్నీంపతివ్రతామిత్యర్థః॥ సూ ॥ నిత్యంసపత్న్యాదిష్వితిజీప్ననకారశ్చ-
భ్రాతుర్మేజాయాంభ్రాతృజాయాం- మాతృవస్నిశ్శంకయాదర్శనీయామిత్యాశ
యః - తాంమత్ప్రియాం - అవిహతగతిఃసఫలగమనస్సన్ ద్రక్ష్యసిఆలోకయిష్యసి-త
థాహి-ఆశాఅతితృష్ణా॥ని॥ ఆశాదిగతితృష్ణయోరితివిశ్వః-బధ్యతేఅనేనేతిబంధఃబంధ
నంవృంతమితియావత్- సైవబంధః-ఆశాబంధఃకర్తా-ప్రణయిప్రేమయుక్తం- అతఏ
వ- కుసుమసదృశంకుసుమసుకుమారమిత్యర్థః - అతఏవ- విప్రయోగేవియోగే-స
ద్యఃపాతిసద్యోభ్రంశనశీలమంగనానాంహృదయంజీవితం॥ ని ॥ హృదయంజీవితేచి
త్తేవక్షస్యపిచమాతరీతిశబ్దార్ణవే-ప్రాయశఃప్రాయేణరుణద్ధిప్రతిబధ్నాతీత్యర్థాం
తరన్యాసః॥ ౧౧॥ సంప్రతితేసహాయసంపత్తిశ్చఅస్తీత్యాహ ॥ కర్తుమితి ॥ యద్గ
ర్జితంకర్తృ మహీముచ్ఛిలీంధ్రాముద్భూతకందళీం ॥ ని ॥ కందళ్యాంచశిలీంధ్రా
స్యాదితిశబ్దార్ణవే-అతఏవావంధ్యాంసఫలాంచకర్తుంప్రభవతిశక్నోతి-శిలీంధ్రా
ణాంభావిసస్యసంపత్తిసూచకత్వాదితిభావః - తదుక్తంనిమిత్తనిదానే॥శ్లో॥కాలాబ్దయో

గాముదితాశ్శిలీంధ్రాస్సంపన్నసస్యాంకథయంతీధాత్రీమితి·తత్ శ్రవణసుభగం శ్రో
త్రసుభగం-లోకస్యేతిశేషః- తేతవగర్జితంశ్రుత్వా-మానసోత్కాః-మానసేసరస్యు
న్మనసఃఉత్సుకాఇతియావత్॥ సూ॥ ఉత్కఉన్మనాఇతినిపాతనాత్సాధుః - కాలాం
తరేమానసస్యహిమదుష్టత్వాత్ హిమస్యచహంసానాంరోగహేతుత్వాత్ అన్యత్రగ
తాఃహంసాఃపునర్వర్షాసుమానసమేవగచ్ఛంతీతిప్రసిద్ధిః- బిసకిసలయానాంమృణా
లాగ్రాణాంఛేదైఃశకలైఃఖండైః- పాథేయవంతఃపథిసాధుపాథేయంపథిభావ్యం॥
సూ॥పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞితిఢఞ్ప్రత్యయః- తద్వంతఃసంబళవంతఇత్యర్థః-రా
జహంసాఃహంసవిశేషాః॥ ని॥ రాజహంసాస్తుతేచంచుచరణైర్లోహితైస్సితాఇత్య
మరః-నభసివ్యోమ్ని - భవతస్తవ-ఆకైలాసాత్- కైలాసపర్యంతం-పదద్వయంచై
తత్-సహాయాఃసయాత్రాః॥ ని। సహాయస్తుసయాత్రస్స్యాదితిశబ్దార్ణవే· సంప
త్స్యంతేభవిష్యంతి॥ ౧౨॥ ఆపృచ్ఛస్వేతి॥ప్రియంసఖాయంప్రియసఖం॥సూ॥రా

ద్బిసకిసలయచ్ఛేదపాథేయవంతస్సంపత్స్యంతేనభసిభవతో
రాజహంసాస్సహాయాః॥ ౧౨ ॥ ఆపృచ్ఛస్వప్రియసఖము
ముంతుంగమాలింగ్యశైలంవంద్యైఃపుంసాంరఘుపతిపదైరం
కితంమేఖలాసు। కాలేకాలేభవతిభవతాయస్యసంయోగ
మేత్యస్నేహవ్యక్తిశ్చిరవిరహజంముంచతోబాష్పముష్ణం॥౧౩
మార్గంతావచ్ఛృణుకథయతస్త్వత్ప్రయాణానురూపంసం
దేశంమేతదనుజలదశ్రోష్యసిశ్రోత్రపేయం। ఖిన్నఃఖిన్న

జాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్- తుంగమున్నతం- పుంసాంవంద్యైఃరఘుపతిపదైః-శ్రీరా
మపాదన్యాసైః మేఖలాసుకటకేషు॥ని॥ అథమేఖలా-శ్రోణిస్థానేద్రికటకేకటిబంధ
నఇతియాదవః - అంకితంచిహ్నితం - ఇత్థంప్రియసఖిత్వాత్పవిత్రత్వాచ్చసంభావనా
ర్హమముంశైలంచిత్రకూటాద్రిమాలింగ్య- ఆపృచ్ఛస్వసాధయామీత్యామంత్రణే
నసభాజయ॥ని॥ఆమంత్రణసభాజనే-ఆపృచ్ఛనమిత్యమరః॥ వా ॥ ఆఙినుప్రచ్ఛ్యోరు
పసంఖ్యానమిత్యాత్మనేపదం- సఖిత్వంనిర్వహతి-కాలేకాలేప్రతిప్రావృట్కాలం
సుహృత్సమాగమనకాలశ్చగమ్యతే - వీప్సాయాంద్విరుక్తిః- భవతాసంయోగంసంప
ర్కం-ఏత్యప్రాప్య-చిరవిరహజముష్ణం-బాష్పంఊష్మాణంనేత్రజలంచ॥ ని॥ బాష్పం
నేత్రజలోష్మణోరితివిశ్వః- ముంచతోయస్యశైలస్య - స్నేహవ్యక్తిః ప్రేమావిర్భా
వోభవతి-స్నిగ్ధానాంహిచిరసంగతానాంబాష్పపాతోభవతీతిభావః॥ ౧౩॥ సంప్ర
తితస్యమార్గంకథయతి॥ మార్గమితి॥ హేజలద-తావదిదానీం-కథయతోమత్తఇతిశే

షః - త్వత్ప్రయాణస్యానురూపమనుకూలం మార్గ మధ్వానం॥ ని ॥ మార్గోఽధ్వ్యగమదే
మానే - సౌమ్యత్వేన్వేషణేధ్వనీతి యాదవః శృణు - తదనుమార్గశ్రవణానంతరం - శ్రో
త్రాభ్యాం పేయం పానార్హం - అతితృష్ణయా శ్రోతవ్యమిత్యర్థః - పేయగ్రహణా
త్సందేశస్యామృతసామ్యం గమ్యతే - మేమమ - సందేశం వాచికం॥ ని॥ సందేశవాగ్వాచి
కంస్యాదిత్యమరః - శ్రోష్యసి - యత్ర మార్గే - ఖిన్నః ఖిన్నః అభీక్ష్ణం క్షీణబలస్సన్॥ సూ॥ ని
త్యవీప్సయోరితి నిత్యార్థేద్విర్భావః శిఖరిషుపర్వతేషు - పదంన్యస్యనిక్షిప్య - పునర్బలలా
భార్థం క్వచిద్విశ్రామ్యేత్యర్థః - క్షీణః క్షీణః అభీక్ష్ణం కృశాంగస్సన్ - అత్రాపి కృదంత
త్వాత్పూర్వవద్ద్విరుక్తిః - స్రోతసాం పరిలఘు గురుత్వదోషరహితం ఉపలాస్ఫాలనభే
దితత్వాత్పథ్యమిత్యర్థః - సుశ్రుతః ఆహ వాహటః ॥ శ్లో ॥ ఉపలాస్ఫాలనోత్క్షేపవిచ్ఛేదైః ఖేది
తోదకాః - హిమవన్మలయోద్భూతాః పథ్యాస్తానద్యోభవంత్యమూరితి - పయః పానీయము
పయుజ్యశరీరపోషణార్థమభ్యవహృత్యచ - గంతాసిగమిష్యసి - గమేర్లుట్॥ ౧౪॥ అ
ద్రేరితి॥ పవనోవాయుః - అద్రేశ్చిత్రకూటస్య - శృంగం హరతి కింస్విత్ - కింస్విచ్ఛ

శిఖరిషుపదంన్యస్యగంతాసియత్ర క్షీణఃక్షీణఃపరిలఘుపయ
స్స్రోతసాంచోపయుజ్య॥ ౧౪॥ అద్రేశ్శృంగంహరతిపవనః
కింస్విదిత్యున్ముఖీభిర్దృష్టోత్సాహశ్చకితచకితంముగ్ధసిద్ధాంగ
నాభిః। స్థానాదస్మాత్సరసనిచులాదుత్పతోదఙ్ముఖఃఖందిఙ్నా

బ్దో వితర్కార్థే చాదిషు పఠ్యతే - ఇతిశంకయా ఉన్ముఖీభిరున్నతముఖీభిః ॥ సూ ॥
స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితి ఙీష్ - ముగ్ధాభిర్మూఢాభిః॥ ని ॥ ముగ్ధ
స్సుందరమూఢయోరిత్యమరః - సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం అంగనాభిః - చకితచ
కితంచకితప్రకారం యథా భవతితథా - ప్రకారేగుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - దృష్టో
త్సాహో దృష్టసంరంభస్సన్ సరసాః సాంద్రాః నిచులాః స్థలవేతసాః యస్మిన్ తస్మా
త్॥ ని॥ వానీరేకవిభేదేస్యాన్నిచులః స్థలవేతసఇతి శబ్దార్ణవే - అస్మాత్ స్థానాదాశ్ర
మాత్పథి నభోమార్గే - దిఙ్నాగానాం దిగ్గజానాం - స్థూలాయే హస్తాః కరాః - తేషామవలే
పానాక్షేపాన్ - పరిహరన్॥ ని॥ హస్తోనక్షత్రభేదేస్యాత్కరేభకరయోరపీతి విశ్వః - ఉ
దఙ్ముఖస్సన్ అలకాయా ఉదీచ్యత్వాదితి ఆశయః - ఖమాకాశం ప్రత్యుత్పత ఉద్గ
చ్ఛ - అత్రేదమర్థాంతరంధ్వనయతి సరసోరసికః నిచులో నామకవిః - కాళిదాససహా
ధ్యాయీ - పరాపాదితానాం కాళిదాసప్రబంధదూషణానాం పరిహర్తా యస్మిన్ స్థానే
తస్మాత్స్థానాత్ - ఉదఙ్ముఖో నిర్దోషత్వాదున్నతముఖస్సన్ - పథిదిఙ్నాగాచార్య
స్యకాళిదాసప్రతిపక్షస్య - హస్తావలేపాన్ హస్తవిన్యాసపూర్వకాణి దూషణాని పరిహ

రణ॥ని॥ అవలేపస్తుగర్వే స్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః అద్రేరద్రికల్పస్య దిఙ్నాగాచార్యస్య శృంగం ప్రాధాన్యం॥ని॥ శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చేత్యమరః-హరతీతి-హేతునామార్థేస్సుందర్యైః స్నిగ్ధైః సారస్వతసిద్ధైర్మహాకవిభిః అంగనాభిశ్చ- స్త్రీభిశ్చ - దృష్టోత్సాహస్సన్-ఖముత్పత ఉచ్చైర్భవేతి స్వప్రబంధమాత్మానం వా ప్రతి కవేరుక్తిరితి॥ శ్లో సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీత్యేతన్మృషా యేన జలాశ్రయోపి స్థిత్వానుకూలం నిచుళశ్చలం తమాత్మానమరక్షతి సింధువేగాదిత్యేతచ్ఛ్లోకనిర్మాణాత్తస్య కవేర్నిచుళ సంజ్ఞేత్యాహుః॥౧౪॥ రత్నేతి॥ రత్నచ్ఛాయానాం పద్మరాగాదిమణిప్రభాణాం వ్యతికరో మిశ్రవర్ణమివ - ప్రేక్ష్యం దర్శనీయం-ఆఖండలస్యేంద్రస్య-ఏతద్ధనుఃఖండం-ఏతదితి హస్తనిర్దేశో వివక్షితః- పురస్తాదగ్రే-వల్మీకాగ్రాత్ వామలూరువివరాత్॥ని॥ వామలూరుశ్చ నాకుశ్చ వల్మీకం పున్నపుంసకమిత్యమరః - ప్రభవత్యావిర్భవతి యేన ధనుః ఖండేన- తే తవ శ్యామం వపుః స్ఫురితరుచినా ఉజ్జ్వలకాంతినా-బర్హేణ పింఛేన॥ని॥

గానాం పథి పరిహరన్ స్థూలహస్తావలేపాన్॥ ౧౪ ॥ రత్నచ్ఛా
యావ్యతికర ఇవ ప్రేక్ష్యమేతత్పురస్తాద్వల్మీకాగ్రాత్ప్రభవ
తి ధనుఃఖండమాఖండలస్య। యేన శ్యామం వపురతితరాం కాం
తిమాపత్స్యతే తే బర్హేణేవ స్ఫురితరుచినా గోపవేషస్య వి
ష్ణోః॥ ౧౫ ॥ త్వయ్యాయత్తం కృషిఫలమితి భ్రూవికారాన
భిజ్ఞైః ప్రీతిస్నిగ్ధైర్జనపదవధూలోచనైః పీయమానః। సద్య
స్సీరోత్కషణసురభి క్షేత్రమారుహ్య మాలం కించిత్పశ్చాద్వ్ర

పింఛబర్హే నపుంసకే ఇత్యమరః - గోపవేషస్య విష్ణోః గోపాలకృష్ణస్య శ్యామం వపురివ-అతితరాం కాంతిమాపత్స్యతే ప్రాప్స్యతి॥ ౧౫॥ త్వయీతి॥ కృషేర్హలకర్షణస్య ఫలం సస్యం-త్వయి-అధికరణవివక్షాయాం సప్తమీ ఆయత్తం అధీనం॥ని॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - ఇతి హేతోః-ప్రీత్యా స్నిగ్ధైః-అకృత్రిమప్రేమార్ద్రైరిత్యర్థః-భ్రూవికారాణాం భ్రూవిలాసానాం - అనభిజ్ఞైః పామరత్వాదితి శేషః- జనపదవధూనాం పల్లీవధూనాం- లోచనైః-పీయమానస్సన్ అతితృష్ణయా నిరీక్ష్యమాణస్సన్నిత్యర్థః - మాలం మాలాఖ్యం క్షేత్రం శైలప్రాయమున్నతస్థల ॥ని॥ మాలమున్నతభూతల మిత్యుత్పలమాలాయాం - సద్యస్తత్కాల ఏవ-సీరైర్హలైరుత్కషణేన-సురభి ఘ్రాణతర్పణం యథాతథా ఆరుహ్య తత్రాభివృష్యేత్యర్థః॥ ని॥ సురభిర్ఘ్రాణతర్పణ ఇత్యమరః- కించిత్పశ్చాద్వ్రజ గచ్ఛ- లఘుగతిః తత్ర నివృష్టత్వాత్ క్షిప్రగమనస్సన్॥ ని॥ లఘుక్షిప్రమరం ద్రుతమిత్యమరః- భూయః పునరప్యుత్తరేణైవ ఉత్తమార్గేణైవ ప్రజగచ్ఛ-తృతీయావిధానే॥ వా॥ ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తృతీ

యాం-యథాకశ్చిద్బహువల్లభః కుత్రచిత్ క్షేత్రే కళత్రే గాఢం విహృత్య॥ ని॥ క్షేత్రం శరీరే కేదారే సిద్ధస్థానకళత్రయోరితి విశ్వః స్వదాక్షిణ్యభంగభయాన్నీచమార్గేణ నిర్గత్య పునస్స్వార్థ్యక్షు ఇవ సంచరతి తద్వదితి ధ్వనిః॥ ౧౬॥ త్వామితి॥ ఆమ్రాః చూతాః కూటేషు శిఖరేషు యస్య సః ఆమ్రకూటో నామ సానుమాన్పర్వతః॥ ని॥ ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసావిత్యమరః - కూటోఽస్త్రీ శిఖరం శృంగమిత్యమరః- ఆసారో ధారావృష్టిః॥ ని॥ ధారాసంపాత ఆసార ఇత్యమరః - తేన ప్రశమితో వనానాముపప్లవో దవాగ్నిర్యేన తం కృతోపకారమిత్యర్థః- అధ్వశ్రమేణ మార్గాయాసేన పరిగతం వ్యాప్తం- త్వాం త్వాం- సాధు సమ్యక్- మూర్ధ్నా వక్ష్యతి వోఢా వహతేర్లృట్- తథాహి- క్షుద్రః కృపణోఽపి॥ ని॥ క్షుద్రో దరిద్రే కృపణే నృశంస ఇతి యాదవః- సంశ్రయాయ సంశ్రయణాయ మిత్రే సుహృది॥ ని॥ అథ మిత్రం సఖా సుహృదిత్యమరః- ప్రాప్తే ఆగతే సతి- ప్రథమసుకృతాపే

జలఘుగతిభూర్ణయ ఏవోత్తరేణ॥ ౧౬॥ త్వామాసారప్రశ
మితవనోపప్లవం సాధు మూర్ధ్నా వక్ష్యత్యధ్వశ్రమపరిగతం
సానుమానామ్రకూటః। నక్షుద్రోఽపి ప్రథమసుకృతాపేక్ష
యా సంశ్రయాయ ప్రాప్తే మిత్రే భవతి విముఖః కింపునర్య
స్తథోచ్చైః॥ ౧౭॥ ఛన్నోపాంతః పరిణతఫలద్యోతిభిః కా
ననామ్రైస్త్వయ్యారూఢే శిఖరమచలః స్నిగ్ధవేణీసవర్ణే। నూ
నం యాస్యత్యమరమిథునప్రేక్షణీయామవస్థాం మధ్యే శ్యామ

క్షయా పూర్వోపకారపర్యాలోచనయా- విముఖో న భవతి- యస్తథా తేన ప్రకారేణ ఉచ్చైరున్నతస్స ఆమ్రకూటః కింపునః -విముఖో న భవతీతి కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః ఏతేన ప్రథమావసథే సౌఖ్యలాభాత్ కార్యసిద్ధిరస్తీతి సూచితం- తదుక్తం నిమిత్తనిదానే॥ శ్లో॥ ప్రథమావసథే యస్య సౌఖ్యం తస్యాఖిలేఽధ్వని- శివం భవతి యాత్రాయామన్యథా త్వశుభం ధ్రువమితి॥ ౧౭॥ ఛన్నేతి॥ హే మేఘ- పరిణతైః పరిపక్వైః ఫలైః ద్యోతంత ఇతి తథోక్తైః ఆషాఢే వనచూతాః ఫలంతి పచ్యంతే చ మేఘవాతేనేత్యాశయః- కాననామ్రైర్వనచూతైః ఛన్నోపాంతః ఆవృతపార్శ్వః- అచలః ఆమ్రకూటాద్రిః స్నిగ్ధవేణీసవర్ణే మసృణకేశబంధసచ్ఛాయే శ్యామవర్ణ ఇత్యర్థః॥ ని॥ వేణీ తు కేశబంధే స్యాజ్జలస్రుతావితి యాదవః- త్వయి శిఖరం శృంగమారూఢే సతి- యస్య చ భావేన భావలక్షణమితి సప్తమీ - మధ్యే శ్యామః- శేషే మధ్యాదన్యత్ర విస్తారే పరితః పాండుః॥ ని॥ హరిణః పాండురః పాండురిత్యమరః- భువః స్తన ఇవ అమరమిథునానాం ఖేచరాణామితి భావః- ప్రేక్షణీయాం దర్శనీయాం అవస్థాం స్థితిం- యాస్యతి- నూనం- మిథునగ్రహణం కా

మినామేవ స్తనత్వేనోత్ప్రేక్షా సంభవతీతి కృతం· యథా రతిపరిశ్రాంతః కశ్చిత్కామీ కామినీకుచకలశే విశ్రాంతో భవతి· తద్వద్భవానపి భువో నాయికాయాః స్తన ఇతి ధ్వనిః॥౧౯॥ స్థిత్వేతి॥ హే మేఘ· వనే చరంతీతి వనచరాః॥ సూ॥ తత్పురుషే కృతి బహుళమితి బహుళగ్రహణాదలుక్సంభవతి· తేషాం వధూభిర్భుక్తాః కుంజాః లతాగృహా యస్మిన్ తస్మిన్॥ ని॥ నికుంజకుంజౌ వా క్లీబే లతాదిపిహితోదర ఇత్యమరః· తత్ర తేన యనవినోదో స్తీత్యర్థః తస్మిన్నామ్రకూటే· ముహూర్తం అల్పకాలం స్థిత్వా· నతు చిరం· కార్యవిరోధాదితి భావః॥ ని॥ ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేపి చేతి శబ్దార్ణవే· స్థిత్వా విశ్రమ్య· తోయోత్సర్గేణ· త్వామాసార్యేత్యుక్తేన వర్షేణ ద్రుతతరగతిః లాఘవగతిః - శీఘ్రగమనస్సన్· తత్పరం తస్మాదామ్రకూటాత్ పరమనంతరం వర్త్మ మార్గం· తీర్ణః అతిక్రాంతః· ఉపలైః పాషాణైః విషమే నిమ్నోన్నతే వింధ్యస్యాద్రేః

స్తన ఇవ భువశ్శేషవిస్తారపాండుః॥౧౯॥ స్థిత్వా తస్మిన్వనచర
వధూభుక్తకుంజే ముహూర్తం తోయోత్సర్గద్రుతతరగతిస్త
త్పరం వర్త్మ తీర్ణః। రేవాం ద్రక్ష్యస్యుపలవిషమే వింధ్యపాదే
విశీర్ణాం భక్తిచ్ఛేదైరివ విరచితాం భూతిమంగే గజస్య॥ ౨౦॥
తస్యాస్తిక్తైర్వనగజమదైర్వాసితం వాంతవృష్టిర్జంబూకుం
జప్రతిహతరయం తోయమాదాయ గచ్ఛేః। అంతస్సారం ఘన
తులయితుం నానిలశ్శక్ష్యతి త్వాం రిక్తస్సర్వో భవతి హి లఘుః
పూర్ణతా గౌరవాయ॥ ౨౧॥ నీపం దృష్ట్వా హరితకపిశం కేస

పాదే ప్రత్యంతపర్వతే॥ ని॥ పాదాః ప్రత్యంతపర్వతా ఇత్యమరః· విశీర్ణాం సమంతతో విసృమరాం· ఏతేన కస్యాశ్చిదతికాముకాయాః ప్రియతమచరణపాతోపి ధ్వన్యతే· రేవాం నర్మదాం॥ ని॥ రేవా తు నర్మదా సోమోద్భవా మేఖలకన్యకేత్యమరః· గజస్య అంగే శరీరే· భక్తయః రేఖాః రచనా ఇతి యావత్॥ ని॥ భక్తిర్నిషేవణే భాగే రచనాయామితి శబ్దార్ణవే· తాసాం ఛేదైః భంగిభిః· విరచితాం భూతిం శృంగారమివ భసితమివ వా॥ ని॥ భూతిర్మాతంగశృంగారే జాతౌ భస్మని సంపదీతి విశ్వప్రకాశః· ద్రక్ష్యసి - అయమపి మహాంస్తే నయనకౌతుకలాభ ఇతి భావః॥ ౨౦॥ తస్యా ఇతి॥ హే మేఘ· వాంతవృష్టిరుద్గీర్ణవర్షస్సన్· కృతవమనశ్చ వ్యజ్యతే· వాంతేత్యత్ర॥ సూ॥ ఉదితశ్చేతి చకారాదిట్ప్రతిషేధః· తిక్తైస్సుగంధిభిః తిక్తరసవద్భిశ్చ॥ ని॥ తిక్తో రసే సుగంధౌ చేతి విశ్వః· వనగజమదైః వాసితం సురభితం భావితం చ॥ శ్లో॥ హిమవద్వింధ్యమలయా గజానాం ప్రభవా నగా ఇతి వింధ్యస్య గజప్రభవత్వాదితి భావః జంబూకుంజైః ప్రతిహతరయం ప్రతి

బద్ధవేగం- సుఖపేయమిత్యర్థః - ఏతేనలఘుత్వంకషాయభావనాచధ్వన్యత-తస్యాః
రేవాయాః - తోయమాదాయ-గచ్ఛేః వ్రజ-హేఘన అంతస్సారోబలంయస్యతం
త్వాం అనిలః ఆకాశవాయుశ్శారీరశ్చగమ్యతే- తులయితుంచాలయితుంనశక్ష్యతిశ
క్తోనభవిష్యతి-తథాహి రిక్తోంతస్సారశూన్యస్సర్వః- లఘురగురుర్భవతి- ప్రకం
ప్యోభవతీత్యర్థః· పూర్ణతాసారవత్తా- గౌరవాయ అప్రకంప్యత్వాయభవతీత్య
ర్థః అయమత్రధ్వనిః- ఆదౌవమనశోధితస్యపుంసఃపశ్చాత్ శేషశోషణాయలఘుతి
క్తకషాయాంబుపానాల్లబ్ధబలస్యనవాతప్రకోపస్స్యాదితి- యథాహవాహటః॥ శ్లో॥ క
షాయాశ్చహిమాస్తస్యవిశుద్ధౌశ్లేష్మణోహితాః- కిముతిక్తాఃకషాయావాయేనిసర్గా
త్కఫాపహాః- కృతశుద్ధేఃక్రమాత్పీతపేయాదేఃపథ్యభోజినః-వాతాదిభిర్నబాధాస్యా
దింద్రియైరివయోగినఇతి॥ ౨౧॥ నీపమితి॥ సారంగాఃకురంగాఃమతంగజావా॥ ని॥
సారంగశ్చాతకేభృంగేకురంగేచమతంగజఇతివిశ్వః- అర్ధరూఢైఃఏకదేశోద్గతైః-కే
సరైఃకింజల్కైః-హరితంపాలాశవర్ణంకపిశంశ్యావమరుణమితియావత్॥ ని॥ పాలా

రైరర్ధరూఢైరావిర్భూతప్రథమముకులాఃకందలీశ్చానుక
చ్ఛం। జగ్ధ్వారణ్యేష్వధికసురభింగంధమాఘ్రాయచోర్వ్యాః
సారంగాస్తేజలలవముచస్సూచయిష్యంతిమార్గం॥ ౨౨॥
అంభోబిందుగ్రహణచతురాంశ్చాతకాన్వీక్షమాణాః శ్రేణీ
భూతాఃపరిగణనయానిర్దిశంతోబలాకాః। త్వామాసాద్య
స్తనితసమయేమానయిష్యంతిసిద్ధాస్సోత్కంపానిప్రియస

శోహరితోహరిత్-శ్యావస్స్యాత్కపిశఇతిచామరః- హరితంచతత్కపిశంచహరితక
పిశం॥సూ॥ వర్ణోవర్ణేనేతిసమాసః నీపంకదంబకుసుమం॥ ని॥ అథకదంబకే-నీప
స్స్యాత్పులకశ్శ్రీమాన్ప్రియకోహరిప్రియఇతిశబ్దార్ణవే-దృష్ట్వాఖాదిత్వేత
ర్థః-తథాకచ్ఛేష్వనూపేషుఅనుకచ్ఛం॥ సూ॥ అవ్యయం-విభక్త్యాదినావిభక్త్య
ర్థేఽవ్యయీభావః॥ని॥జలప్రాయమనూపంస్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధఇత్యమరః- ఆ
విర్భూతప్రథమాఃప్రథమోత్పన్నాఃముకులాఃయాసాంతాః- కందలీఃభూకదలీః॥ని॥
ద్రోణపర్ణీస్నిగ్ధకందాకందలీభూకదల్యపీతిశబ్దార్ణవే- జగ్ధ్వాభక్షయిత్వాచ॥సూ॥
అదోజగ్ధిర్ల్యప్తికితీతిజగ్ధిరాదేశః- అరణ్యేష్వధిసురభిమధిఘ్రాణతర్పణందగ్ధార
ణ్యేష్వితిపాఠేఇదమధికవిశేషణమర్థవత్స్యాత్ కింతుకందలీశ్చదృష్ట్వేత్యన్వయో
ద్రష్టవ్యః-ఉర్వ్యాఃభూమేః-గంధమాఘ్రాయచజలలవముచఃఉదకబిందూన్వర్ష
తస్తేతవమార్గం- సూచయిష్యంతి- యత్రయత్రవృష్టికార్యంనీపకుసుమాదికం

దృశ్యతే తత్ర తత్ర త్వయా వృష్టమితి ద్రష్టృభిరనుమీయత ఇత్యర్థః॥ ౨౨॥ అంభ
ఇతి ॥ ప్రక్షిప్తమపి వ్యాఖ్యాయతే- అంభోబిందూనాం వర్షోదకబిందూనాం గ్రహణే॥
శ్లో॥ సర్వం పహాపతితమంబు న చాతకానామితి భూసంస్పృష్టోదకస్య తేషాం రోగహేతు
త్వాదంతరాళ ఏవ తద్బిందుస్వీకారే చతురాంశ్చాతకాన్- వీక్షమాణాః కౌతుకాత్ప
శ్యంతః అశ్రేణయశ్శ్రేణయస్సంపద్యమానా భూతాః- శ్రేణీభూతాః- బద్ధపఙ్క్తయః
వా॥ అభూతతద్భావే చ్విః - కుగతి ప్రాదయ ఇతి సమాసః - అథవా- అశ్రేణ్యః శ్రే
ణ్యో భూతాః శ్రేణీభూతాః - అత్రాపి చ్వ్యంతత్వవివక్షాయాం పూర్వవత్సమాసః-
చ్వ్యర్థమాత్రవివక్షాయాం తు ॥సూ॥ శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరితి సమాసః బలాకాః బి
సకంఠికాః॥ ని॥ బలాకా బిసకంఠికేత్యమరః - పరిగణనయా ఏకా ద్వే తిస్రశ్చతస్ర ఇ
త్యాదిసంఖ్యానేన నిర్దిశంతః హస్తేన దర్శయంతః - సిద్ధాః - స్తనితసమయే గ
ర్జితకాలే- సోత్కంపాని సోత్కంపాసహితాని ఉత్కంపపూర్వకాణి ప్రియసహచ
రీణాం సంభ్రమేణాలింగితాని ఆసాద్య- స్వయం గ్రహాశ్లేషసుఖమనుభూయేత్యర్థః-

హచరీసంభ్రమాలింగితాః॥ ౨౩ ॥ ఉత్పశ్యామి ద్రుతమపి
సఖే మత్ప్రియార్థం యియాసోః కాలక్షేపం కకుభసురభౌ ప
ర్వతే పర్వతే తే । శుక్లాపాంగైస్సజలనయనైస్స్వాగతీకృత్య
కేకాః ప్రత్యుద్యాతః కథమపి భవాన్ గంతుమాశు వ్యవస్యేత్

త్వాం మానయిష్యంతి బహూకరిష్యంతి- త్వన్నిమిత్తత్వాత్ప్రియాలాభస్యేతి భావః॥ ౨౩॥
ఉత్పశ్యామీతి ॥ హే సఖే హే మేఘ- మత్ప్రియాయా యిదం మత్ప్రియార్థం యథా తథా-
ద్రుతం క్షిప్రం॥ ని॥ లఘు క్షిప్రమరం ద్రుతమిత్యమరః యియాసోః యాతుమిచ్ఛోః॥
వ్యా॥ యాతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః తే తవ- కకుభైః కుటజపుష్పైః- సురభౌ సుగంధిని॥
ని॥ కకుభః కుటజోఽర్జున ఇతి శబ్దార్ణవే- పర్వతే పర్వతే ప్రతిపర్వతం ॥ వా॥ వీప్సా
యాం ద్విర్భావః- కాలక్షేపం కాలవిలంబం॥ ని॥ క్షేపో విలంబే నిందాయామితి విశ్వః॥
ఉత్పశ్యామి ఉత్ప్రేక్షే- విలంబహేతుం దర్శయన్- అనుగమన ప్రార్థయతే శుక్లే
తి- సజలాని సానందబాష్పాణి నయనాని యేషాం తైః - శుక్లాపాంగైః మయూరైః॥
ని॥ మయూరో బర్హిణో బర్హీ- శుక్లాపాంగశ్శిఖావళ ఇతి యాదవః- కేకాః స్వవా
ణీః॥ ని॥ కేకా వాణీ మయూరస్యేత్యమరః - స్వాగతీకృత్య స్వాగతవచసీకృత్య- ప్రత్యు
ద్యాతః ప్రత్యుద్గతః- కృతాతిథ్య ఇత్యర్థః భవాన్- కథమపి యథా కథంచిత్- ఆశుగం
తుం వ్యవస్యేత్ ఉద్యుంజీత- ప్రార్థనే లిఙ్ ॥సూ॥ శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః శే
షశ్చాయం భవచ్ఛబ్దో యుష్మదస్మచ్ఛబ్దవ్యతిరేకాత్- స్వాగతీకృత్యకేకా ఇత్యత్ర కే

కాస్యారోప్యమాణస్య స్వాగతవచనత్వస్య ప్రకృతప్రత్యుద్గమనోపయోగిత్వాత్పరిణా
మాలంకారః - తదుక్తం అలంకారసర్వస్వే ॥ ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే ప
రిణామ ఇతి॥ ౨౪॥ పాండ్విత్యాది॥ హే మేఘ - త్వయి ఆసన్నే సన్నికృష్టే సతి - దశార్ణా నా
మ జనపదాః సూచిభిన్నైః సూచిషు ముకుళాగ్రేషు భిన్నైః వికసితైః॥ ని॥ కేతకీముకుళా
గ్రేపి సూచిస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే - కైతకైః కేతకీకుసుమైః - గ్రీష్మకాలావసానే కే
తక్యః కుసుమితా భవంతీత్యాశయః - తాశ్చ తత్ర బహుళాస్సంతీతి ప్రసిద్ధిః - పాండు
చ్ఛాయాః పాండువర్ణాః ఉపవనానాం వృతయః కంటకశాఖావరణాని యేషు తే తథో
క్తాః॥ ని॥ ప్రాచీనం ప్రాంతతో వృతిరిత్యమరః - తథా - గృహబలిభుజాం కాకాదిగ్రా
మ్యపక్షిణాం - నీడారంభైః కులాయనిర్మాణైః॥ ని॥ కులాయో నీడమస్త్రియామిత్యమ
రః - చిత్యా ఇమాని చైత్యాని రథ్యావృక్షాః॥ ని॥ చైత్యమాయతనే బుద్ధబింబే చోద్యాన
పాదప ఇతి విశ్వః - ఆకులాని సంకులాని గ్రామచైత్యాని యేషు తే తథోక్తాః - తథా - ప

౨౪ ॥ పాండుచ్ఛాయోపవనవృతయః కైతకైస్సూచిభిన్నై
ర్నీడారంభైర్గృహబలిభుజామాకులగ్రామచైత్యాః । త్వ
య్యాసన్నే పరిణతఫలశ్యామజంబూవనాంతాస్సంపత్స్యంతే
కతిపయదినస్థాయిహంసా దశార్ణాః ॥ ౨౫ ॥ తేషాం దిక్షు
ప్రథితవిదిశాలక్షణాం రాజధానీం గత్వా సద్యః ఫలమవికలం
కాముకత్వస్య లబ్ధా । తీరోపాంతస్తనితసుభగం పాస్యసి స్వా
దు యస్మాత్ సభ్రూభంగం ముఖమివ పయో వేత్రవత్యాశ్చ

రిణతైః పరిపక్వైః ఫలైః శ్యామాని యాని జంబూవనాని తైరంతాః రమ్యాః॥ ని॥ వృత్తా
వవసితే రమ్యే సమాప్తావంత ఇష్యత ఇతి శబ్దార్ణవే తథా - కతిపయేష్వేవ దినేషు దివ
సేషు స్థాయినో హంసా యేషు తే తథోక్తాః - ఏవంవిధాః - సంపత్స్యంతే భవిష్యంతి॥ సూ॥
పోటాయువతిస్తోకకతిపయేత్యాదినా కతిపయపదస్యోత్తరత్వేపి దినశబ్దస్యోత్తరత్వ
మస్య శాస్త్రస్య ప్రాయికత్వాత్॥ ౨౫ ॥ తేషామితి॥ దిక్షు ప్రథితం ప్రసిద్ధం విదిశేతి ల
క్షణం నామధేయం యస్యాస్తాం॥ ని॥ లక్షణం నామ్ని చిహ్నే చేతి విశ్వః - తేషాం దశా
ర్ణానాం సంబంధినీం - ధీయంతేస్యామితి ధానీ॥ సూ॥ కరణాధికరణయోశ్చేతి ల్యుట్॥
వా॥ కృద్యోగా షష్ఠీ సమస్యత ఇతి వాచ్యమితి సమాసః - రాజ్ఞాం ధానీ రాజధానీ - తాం
ప్రధాననగరీం॥ ని॥ ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యత ఇతి శబ్దార్ణవే - గత్వా ప్రా
ప్య - సద్యః కాముకత్వస్య విలాసితాయాః॥ ని॥ విలాసీ కాముకః కామీ స్త్రీపరో రతిలంప
ట ఇతి శబ్దార్ణవే - అవికలం సమగ్రం ఫలం ప్రయోజనం లబ్ధా ప్రాప్స్యతే - త్వయేతి శే

షః-కర్మణిలుట్- కుతః యద్యస్మాత్ - స్వాదుమధురం- చలా ఊర్మయో యస్యాస్సా చ
చ్చలోర్మి-తరంగితం వేత్రవత్యా నామనద్యాః పయః స భ్రూభంగం భ్రుకుటియుక్తం
దశనపీడయేతిభావః-ముఖమివ అధరమివేత్యర్థః- తీరోపాంతే తటప్రాంతే- యత్
స్తనితం తేన సుభగం యథాతథా- స్తనితశబ్దేన మణితమపిధ్వన్యతే॥శ్లో॥ ఊర్ధ్వాముచ్చ
లితకంధరానాసికం హుంకృతం మణితమభ్రఘోషవదితి లక్షణాత్ - పాస్యసి పిబతేర్లృ
ట్॥శ్లో॥ కామినామధరాస్వాదః సురతాదతిరిచ్యత ఇతిశాస్త్రనియమాదితిభావః॥ ౨౪
నీచైరితి॥ హే మేఘ-తత్ర విదిశాసమీపే-విశ్రామో విశ్రమః ఖేదాపనయః॥ వ్యా॥ భా
వార్థేఘఞ్ప్రత్యయః- సఏవ హేతుస్తస్య విశ్రామహేతోః- విశ్రామకారణాత్ వి
శ్రమార్థమిత్యర్థః॥సూ॥ షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతిషష్ఠీ- విశ్రామేత్యత్ర॥సూ॥నో
దాత్తోపదేశస్య మాంతస్యానాచమేరితి పాణినీయే - వృద్ధిప్రతిషేధేపి- వా శ్రమో వే
తిచాంద్రవ్యాకరణే వికల్పేన వృద్ధివిధానాత్ప్రసిద్ధిః- ప్రౌఢపుష్పైః- ప్రబుద్ధకుసు
మైః కదంబైః నీపవృక్షైః- త్వత్సంపర్కాత్ పులకా అస్య సంజాతాః పులకితః॥వ్యా॥

శ్లో॥ ౨౫॥ నీచైరాఖ్యం గిరిమధివసేస్తత్ర విశ్రామహేతో
స్త్వత్సంపర్కాత్పులకితమివ ప్రౌఢపుష్పైః కదంబైః। యః
పణ్యస్త్రీరతిపరిమళోద్గారిభిర్నాగరాణాముద్దామాని ప్రథ
యతి శిలావేశ్మభిర్యౌవనాని॥ ౨౬॥ విశ్రాంతస్సన్ వ్రజవనన
దీతీరజాతాని సించన్నుద్యానానాం నవజలకణైర్యూథికాజా

తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః- తం పులకితమివస్థితం- నీచైరిత్యాఖ్యా నామయస్య
తం నీచైరాఖ్యం-గిరిం అధివసేః- గిరావ సేరిత్యర్థః॥ సూ॥ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతిక
ర్మత్వం-యో నీచైర్గిరిః-పణ్యాః క్రయ్యాః స్త్రియః పణ్యస్త్రియః॥ని॥ వారస్త్రీ
గణికా వేశ్యా పణ్యస్త్రీరూపజీవినీత్యమరః - తాసాం రతిషు యః పరిమళః గంధవిశే
షః॥ని॥ విమర్దోత్థే పరిమళో గంధే జనమనోహర ఇత్యమరః - తముద్గిరంతీత్యావిర్భా
వయంతీతి తథోక్తానితైశ్శిలావేశ్మభిః-కందరైః- నాగరాణాం పౌరాణాం- ఉద్దా
మాన్యుత్కటాని యౌవనాని ప్రథయతి- ప్రకటయతి- ఉత్కటయౌవనాః క్వచిదనుర
క్తాః-పౌరాంగనాః-విస్రంభవిహారకాంక్షిణ్యో గురుత్రాసాదిభయాన్నిశీథసమయే కంచ
నవివిక్తదేశమాశ్రిత్య రమంతే-తచ్చాత్ర బహుళమస్తీతి ప్రసిద్ధిః - అత్రోద్గారశబ్దో
గౌణార్థత్వాన్న జుగుప్సావహః ప్రత్యుత కావ్యస్యాతిశోభాకర ఏవ తదుక్తం దండి
నా॥ శ్లో॥ నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం-అతిసుందరమన్యత్ర
గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి॥ ౨౬॥ విశ్రాంత ఇతి॥ తత్ర నీచైర్గిరౌ-విశ్రాంతోవి

నీతాధ్వశ్రమస్య। అరణ్యేయాః నద్యః తాసాం తీరేషు జాతాని స్వయంరూఢాని అకృత్రిమాణీత్యర్థః - నదనదీతిపారే॥ సూ॥ పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః దుర్వారాః - ఉద్యానానామారామాణాం సంబంధీని - యూథికాజాలకాని మాగధీముకుళాని॥ ని॥ అథ మాగధీ-గణికా యూథికాంబష్ఠేత్యమరః॥ ని॥ కోరకజాలకకలికా కుట్మలముకుళాని తుల్యానీతిహలాయుధః - నవజలకణైః నూతనాంబుబిందుభిః సించన్ ఆర్ద్రీకుర్వన్ - అత్ర సించతేరార్ద్రీకరణార్థత్వాత్ ద్రవద్రవ్యస్య కరణత్వం - యత్ర తు క్షరణమర్థః తత్ర ద్రవద్రవ్యస్య కర్మత్వం - యథా ॥ శ్లో॥ రేతస్సిక్త్వా కుమారీషు సుఖైర్నిషించంతమివామృతం త్వచీత్యాది- ఏవం కిరత్యాదీనామపి॥ శ్లో॥ రజః కిరతి మారుతః - అవాకిరన్వయోవృద్ధాస్తం లాజైః పౌరయోషిత ఇత్యాదిప్రయోగభేదాశ్రయణేన రజోలాజాదీనాం కర్మత్వకరణత్వే వేదితవ్యే - తథా గండయోః కపోలయోః స్వేదస్యాపనయనేన ప్రమార్జనేన యా రుజా పీడా॥ వ్యా ॥ భిదాదిత్వాదఙ్ప్రత్యయః తయా క్లాంతాని మ్లానాని కర్ణోత్పలాని యేషాం తేషాం - పుష్పాణి లునంతీతి పుష్పలావ్యః - పుష్పాపచాయికాః స్త్రి

లకాః। గండస్వేదాపనయనరుజాక్లాంతకర్ణోత్పలానాం
ఛాయాదానాత్ క్షణపరిచితః పుష్పలావీముఖానాం ॥ ౨౬॥
వక్రః పంథా యదపి భవతః ప్రస్థితస్యోత్తరాశాం సౌధోత్సంగ
ప్రణయవిముఖో మాస్మభూరుజ్జయిన్యాః । విద్యుద్దామస్ఫురి
తచకితైస్తత్ర పౌరాంగనానాం లోలాపాంగైర్యది న రమసే
లోచనైర్వంచితస్స్యాః॥ ౨౭ ॥ వీచిక్షోభస్తనితవిహగశ్రే

యః కర్మణ్యణ్॥ సూ ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - తాసాం ముఖాని తేషాం ఛాయాయాః అనాతపస్య దానాత్ - కాంతిదానం చ ధ్వన్యతే॥ ని ॥ ఛాయాత్వనాతపే కాంతౌ ప్రతిబింబార్కభార్యయోరిత్యమరః - కాముకదర్శనాత్కామినీనాం ముఖవికాసో భవతీతి భావః- క్షణపరిచితః క్షణం సంస్పృష్టస్సన్ న తు చిరం కార్యవిలంబనాత్ ప్రజగచ్ఛ॥ ౨౭॥ వక్ర ఇతి॥ ఉత్తరాశాముదీచీం దిశం ప్రతి ప్రస్థితస్య భవతః- పంథాః-ఉజ్జయినీమార్గః - వక్రో యదపి దూరో యద్యపీత్యర్థః- వింధ్యాదుత్తరవాహిన్యా నిర్వింధ్యాయాః ప్రాగ్భాగే కియత్యపి దూరే స్థితత్వాదుజ్జయిన్యా ఉత్తరాపథస్తు నిర్వింధ్యాయాః పశ్చిమ ఇతి పథో వక్రత్వం- తథాప్యుజ్జయిన్యాః విశాలానగరస్య॥ ని ॥ విశాలోజ్జయినీ సమే ఇత్యమరశేషః- సౌధానాముత్సంగేషూపరిభాగేషు ప్రణయః పరిచయః॥ ని ॥ ప్రణయస్స్యాత్పరిచయే యాచ్ఞాయాం సౌహృదేపి చేతి యాదవః - తస్య విముఖః పరాఙ్ముఖః- మాస్మభూః న భవేత్యర్థః॥ సూ॥ స్మోత్తరే లఙ్చేతి చకారాదాశీరర్థేఽ

లుజ్॥ సూ॥ నమాఙ్యోగేప్యడాగమప్రతిషేధః- యత్రోజ్జయిన్యాం-విద్యుద్దామ్నాం విద్యుల్లతానాంస్ఫురితేభ్యః - స్ఫురణేభ్యః-చకితైః-భీతైః - లోలాపాంగైశ్చలత్కటాక్షైః - పౌరాంగనానాంలోచనైర్నయనైర్నరమసేయదివంచితః ప్రతారితః స్యాః- జన్మవైఫల్యంభవేదిత్యర్థః॥ ౨౯॥ సంప్రత్యుజ్జయినీంగచ్ఛత స్తస్యామధ్యే మార్గేనిర్వింధ్యాసంబంధమాహ॥ వీచీతి॥ హేసఖే-ఉజ్జయినీమార్గే- వీచిక్షోభేనతరంగచలనేన స్తనితా- ముఖరా॥ వ్యా॥ కర్తరిక్తః-విహగానాంహంసాదీనాంపఙ్క్తిః శ్రేణిరేవకాంచీగుణోయస్యాస్తస్యాః- స్ఖలితేనోపస్ఖలనేనమదస్ఖలితేన,చసుభగంయథాతథా- సంసర్పంత్యాఃప్రవహంత్యాఃగచ్ఛంత్యాశ్చ - తథాదర్శితా ప్రకటీతాఆవర్తోంభ్రమ ఏవనాభిర్యస్యాస్తస్యాః॥ ని॥ స్యాదావర్తోంభసాంభ్రమ ఇత్యమరః- నిష్క్రాంతావింధ్యాన్నిర్వింధ్యా - నామనదీ॥ సూ॥ నిరాదయః క్రాంతాద్యర్థేపంచమ్యేతిసమాసః॥సూ॥ద్విగుప్రాప్తాపన్నేత్యాదినాపరవల్లింగతా ప్రతి

ణీకాంచీగుణాయాస్సంసర్పంత్యా స్ఖలితసుభగందర్శితావ
ర్తనాభేః। నిర్వింధ్యాయాః పథిభవరసాభ్యంతరస్సన్నిప
త్య స్త్రీణామాద్యం ప్రణయవచనంవిభ్రమోహిప్రియేషు॥
౩౦॥ వేణీభూతప్రతనుసలిలాసావతీతస్యసింధుఃపాండు
చ్ఛాయాతటరుహతరుభ్రంశిభిర్జీర్ణపర్ణైః। సౌభాగ్యంతే
సుభగవిరహావస్థయావ్యంజయంతీ కార్శ్యంయేనత్యజతివిధి

షేధః-తస్యాఃనద్యాః- సన్నిపత్య సంగత్య-రసోజలమభ్యంతరేయస్యసః - అన్యత్ర రసేనశృంగారేణాభ్యంతరోభవఅంతరంగోభవ - సవర్ణదారసమనుభవేత్యర్థః॥ ని॥ శృంగారాదౌజలేవీర్యేసువర్ణేవిషశుక్లయోః - తిక్తాదావద్రుతేచైవనిర్యాసేపారదేధ్వనా॥ ఆస్వాదేబ్రహ్మణిరసఇతిశబ్దార్ణవే- ననుతత్ప్రార్థనామంతరేణకథం తత్రానుభవఇత్యతఆహ- స్త్రీణామితి- స్త్రీణాం ప్రియేషువిషయేవిభ్రమోవిలాసఏవ-ఆద్యంప్రణయవచనంప్రార్థనావాక్యంహి - లోకేస్త్రీణామేషస్వభావోయద్విలాసైరేవరాగప్రకాశనంనతుకంఠతఇతిభావః - విభ్రమశ్చాత్రనాభిసందర్శనాదిరుక్తఏవ॥ ౩౦॥ నిర్వింధ్యాంప్రత్యేవమాహ॥వేణీతి॥అవేణీవేణీభూతంవేణ్యాకారం ప్రతనుసూక్ష్మంచసలిలంయస్యాస్సాతథోక్తా - అన్యత్ర వేణీభూతకేశపాశేతిచధ్వన్యతే- రుహంతీతిరుహాః॥వ్యా॥ ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః - తటేరుహాఃరూఢాఃయేతరవస్తేభ్యోభ్రశ్యంతీతథోక్తైః- జీర్ణపర్ణైశ్శుష్కపత్త్రైః- పాండువర్ణా- అత ఏవ-హేసుభగవిరహావస్థయాపూర్వోక్తప్రకారయాకరణేనాతీతస్యభితావంతంకాల

మతీత్యాగతస్య ప్రోషితస్యేత్యర్థః తే తవ - సౌభాగ్యం సుభగత్వం॥ సూ॥ హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపదవృద్ధిః వ్యంజయంతీ ప్రకాశయంతీ - స ఖలు సుభగో యమంగనాః కామయంత ఇతి భావః - సా పూర్వోక్తా సింధుర్నదీ నివింధ్యాఖ్యా॥ ని॥ స్త్రీ నద్యాం నా నదే సింధుర్దేశభేదేంబుధౌ గజ ఇతి వైజయంతీ - యేన విధినా వ్యాపారేణ - కార్శ్యం త్యజతి - స విధిః త్వయైవోపపాద్యః సంపాద్యః కర్తవ్య ఇత్యర్థః - స చ విధిరేకత్ర వృష్టిరన్యత్ర సంభోగః తదభావనిబంధనత్వాత్కార్శ్యస్యేతి భావః - ఇయం పంచమీ మదనావస్థా - ఉక్తం చ రతిరహస్యే॥ శ్లో॥ నయనప్రీతిః ప్రథమా చిత్తాసంగస్తతోథ సంకల్పః - నిద్రాచ్ఛేదస్తనుతా విషయనివృత్తిస్త్రపానాశః ఉన్మాదో మూర్ఛా మృతిరిత్యేవం స్మరదశా దశైవ స్యురితి - తామతీతస్యేతి పాఠమాశ్రిత్య సింధునామ నద్యంతరమితి వ్యాఖ్యానం తు సింధునామకశ్చిన్నదః కాశ్మీరదేశేస్తి నదీ తు కుత్రాపి నాస్తీత్యుపేక్ష్యమిత్యాచక్షతే॥ ౩౧॥ ప్రాప్యేతి॥ విదంతీతి విదాః॥ వ్యా॥ ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః - ఓకసః పేద్యస్థానస్య విదాః - కోవిదాః॥ వ్యా॥ ఓకారో

నాసత్త్వయైవోపపాద్యః॥ ౩౧॥ ప్రాప్యావంతీనుదయన
కథాకోవిదగ్రామవృద్ధాన్ పూర్వోద్దిష్టామనుసర పురీం శ్రీవి
శాలాం విశాలాం। స్వల్పీభూతే సుచరితఫలే స్వర్గిణాం గాం
గతానాం శేషైః పుణ్యైర్హృతమివ దివః కాంతిమత్ఖండమే

లుప్తః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - ఉదయనస్య వత్సరాజస్య కథానాం వాసవదత్తాపహరణాద్యైతిహ్యభూతోపాఖ్యానానాం కోవిదాస్తత్త్వజ్ఞాః గ్రామేషు యే వృద్ధాః తే యేషు తాన్ - అవంతీన్నామ జనపదాన్ ప్రాప్య తత్ర పూర్వోద్దిష్టాం పూర్వోక్తాం॥ శ్లో॥ సౌధోత్సంగప్రణయవిముఖో మాస్మభూరుజ్జయిన్యా ఇత్యుక్తామిత్యర్థః॥ శ్రీవిశాలాం సంపద్విశాలాం॥ ని॥ శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీశ్శ్రీరివ కథ్యత ఇతి హలాయుధః - విశాలాం పురీముజ్జయినీం॥ ని॥ విశాలోజ్జయినీ సమే ఇత్యమరశేషః - అనుసర వ్రజ కథమివ స్థితాం సుచరితఫలే పుణ్యఫలే స్వర్గోపభోగలక్షణే - స్వల్పీభూతే అల్పావశిష్టే సతీత్యర్థః - గాం ఇలాం గతానాం॥ ని॥ గౌరిలా కుంభినీ క్షమేత్యమరః - పునరపి భూలోకభాజామిత్యర్థః స్వర్గిణాం స్వర్గవతాం జనానాం - శేషైర్భుక్తావశిష్టైః పుణ్యైః సుకృతైః - హృతమానీతం స్వర్గార్థానుష్ఠితకర్మణ శేషాణాం స్వర్గవాసస్యావశ్యంభావిత్వాదితి భావః - కాంతిరస్యాస్తీతి కాంతిమత్ ఉజ్జ్వలం సారభూతమిత్యర్థః - ఏకం ముఖ్యం యద్వా భుక్తాదన్యత్॥ ని॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః - దివః స్వర్గస్య ఖండమివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా - ఏతేనాతిక్రాంతసకలభూలోకనగరసౌభాగ్యసారవత్త్వము

జయిన్యావ్యఖ్యాతే || ౩౨ || దీర్ఘీకుర్వన్నితి||యత్ర విశాలాయాం- ప్రత్యూషేష్వహర్ముఖేషు||ని|| ప్రత్యూషోహర్ముఖంకల్యమిత్యమరః - పటు ప్రస్ఫుటంమదకలంమదేనావ్యక్తమధురం||ని|| ధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటే-కలఇత్యమరః-సారసానాంపక్షివిశేషాణాం||ని||సారసోమైథునీకామీగోనర్దః పుష్కరాహ్వయఇతియాదవః- యద్వా-సారసానాంహంసానాం||ని||చక్రాంగస్సారసోహంసఇతిశబ్దార్ణవే - కూజితంరుతం-దీర్ఘీకుర్వన్‌సంతానయన్నిత్యర్థః- యావద్వాతస్తావచ్ఛబ్దానువృత్తేరితిభావః - ఏతేనప్రియతమస్స్వచాటువాక్యానుసారిక్రీడాపక్షికూజితందీర్ఘీకుర్వన్నవిచ్ఛిన్నీకుర్వన్నితిచగమ్యతే స్ఫుటితానాంవికసితానాంకమలానామామోదేనపరిమళేనసహమైత్ర్యాసంసర్గేణకషాయస్సురభిః||ని||రాగద్రవ్యేకషాయోస్త్రీనిర్యాసేసౌరభేరసఇతియాదవః-అన్యత్ర విమర్దగంధీత్యరః||ని||విమర్దోత్థేపరిమళోగంధేజనమనోహరే ఆమోదస్సోతినిర్హారీత్యమరః - అంగానుకూలఃమాంద్యాత్సుఖస్పర్శః- అ

కం|| ౩౨|| దీర్ఘీకుర్వన్పటుమదకలంకూజితంసారసానాం
ప్రత్యూషేషుస్ఫుటితకమలామోదమైత్రీకషాయః||యత్ర
స్త్రీణాంహరతిసురతగ్లానిమంగానుకూలశ్శిప్రావాతః ప్రియ
తమఇవప్రార్థనాచాటుకారః||౩౩||హారాంస్తారాంస్తరళ
ఘుటికాన్కోటిశశ్శంఖశుక్తీఃశష్పశ్యామాన్మరకతమణీనున్మ
యూఖప్రరోహాన్ | దృష్ట్వాయస్యాంవిపణిరచితాన్విద్రు

స్యత్రగాఢాలింగనదత్తగాత్రసంవాహనఇత్యర్థః- భవభూతినాచోక్తం||శ్లో|| అశిథిలపరిరంభైర్దత్తసంవాహనానామితి - సంవాహ్యంతేచసురతశ్రాంతాః ప్రియైర్యువతయఇతిభావః - కవిరేవవక్ష్యతి-సంభోగాంతేమమసముచితోహస్తసంవాహనానామితి-శిప్రానామతత్రత్యాకాచిన్నదీతస్యాః-వాతఃశిప్రావాతఃశిప్రాగ్రహణంశైత్యద్యోతనార్థం- ప్రార్థనాసురతయాచ్ఞాతత్రచాటూనికరోతీతితథోక్తః-పునస్సురతార్థంప్రియవచనప్రయోక్తేత్యర్థః || వ్యా || కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః-ప్రియతమోవల్లభఇవస్త్రీణాంసురతగ్లానింపూర్వరతిఖేదం - హరతినుదతి-చాటూక్తిభిర్విస్మృతపూర్వరతిఖేదాః స్త్రియఃప్రియతమప్రార్థనాంసఫలయంతీతిభావః-ప్రార్థనాచాటుకారఃఖండితనాయికానునేతేతివ్యాఖ్యానేసురతగ్లానిహరణమేవనసంభవతితస్యాఃపూర్వంసురతాభావాత్ - పశ్చాత్తనసురతగ్లానిహరణంతునేదానీంతనకోపశమనార్థచాటువచనసాధ్యమిత్యుపేక్ష్యోచితావివేకినాం||శ్లో||జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతేఖండితేర్ష్యాకషాయితేతిదశరూపకే|| ౩౩ || ఇతఃపరంప్రక్షిప్తమపిశ్లో

కత్రయం వ్యాఖ్యాయతే॥ హారానితి॥ యస్యాంవిశాలాయాం-కోటిశః విపణిషు పణ్య
వీథికాసు॥ ని॥ విపణిః పణ్యవీథికేత్యమరః-రచితాన్ ప్రసారితాన్ - ఇదంచవిశేషణం
యథాలింగం సర్వత్ర సంబధ్యతే- తారాన్ శుద్ధాన్॥ని॥ తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌ న
క్షత్రే శుద్ధమౌక్తిక ఇతి విశ్వః - తరళఘుటికాన్ మధ్యమణిభూతమహారత్నాన్॥ ని॥ తర
ళో హారమధ్యగ ఇత్యమరః॥ ని॥ పిండె మణౌ మహారత్నే ఘుటికా బద్ధపారద ఇతి శబ్దార్ణ
వే-హారాన్ముక్తావళీః - తథా కోటిశః-శంఖాన్ కంబూంశ్చ శుక్తీః ముక్తాస్ఫోటాం
శ్చ శంఖాః శుక్తీః॥ని॥ముక్తాస్ఫోటస్త్రియాం శుక్తిశ్శంఖస్స్యాత్కంబురస్త్రియామిత్యమ
రః- ఘాసః బాలతృణం॥ని॥శష్పం బాలతృణం ఘాస ఇత్యమరః-తద్వచ్ఛ్యామాన్ - ఉన్మ
యూఖప్రరోహాన్ ఉద్గతరశ్మ్యంకురాన్-మరకతమణీన్ గారుత్మతాన్-తథా విద్రుమా
ణాం భంగాన్ ప్రవాళఖండాంశ్చ- దృష్ట్వా-సలిలనిధయః సముద్రాః- తోయమాత్ర

మాణాంచ భంగాంత్సాలక్ష్యంతే సలిలనిధయస్తోయమాత్రా
వశేషాః ॥ ౩౪ ॥ ప్రద్యోతస్య ప్రియదుహితరం వత్సరాజో
త్ర జహ్రే హైమం తాళద్రుమవనమభూదత్ర తస్యైవ రాజ్ఞః।
అత్రోద్భ్రాంతః కిల నలగిరిస్తంభముత్పాట్య దర్పాదిత్యాగం
తూన్రమయతి జనో యత్ర బంధూనభిజ్ఞః॥ ౩౫ ॥ పత్రశ్యా
మా దినకరహయస్పర్ధినో యత్ర వాహాశ్శైలోదగ్రాస్త్వ
మివ కరిణో వృష్టిమంతః ప్రభేదాత్ । యోధాగ్రణ్యః ప్రతిదశ
ముఖం సంయుగే తస్థివాంసః ప్రత్యాదిష్టాభరణరుచయశ్చం

నువశేషాయేషాం తేతథోక్తాః-సంలక్ష్యంతే తథానుమీయంత ఇత్యర్థః- రత్నాకరా
దప్యతిరిచ్యతే రత్నాదిసర్వసంపద్భిరియమితి భావః॥ ౩౪॥ ప్రద్యోతస్యేతి॥ అత్ర ప్ర
దేశే-వత్సరాజో వత్సదేశాధీశ్వరః ఉదయనః - ప్రద్యోతస్య ప్రద్యోతనామ్నః ఉజ్జ
యినీనాయకస్య రాజ్ఞః ప్రియదుహితరం వాసవదత్తాం-జహ్రే జహార- అత్రస్థలే-త
స్యైవ రాజ్ఞః ప్రద్యోతస్యైవ- హైమం సౌవర్ణం తాళద్రుమవనమభూత్-అత్ర న
లగిరినామా మంద్రదత్తస్తదీయో గజః-దర్పాన్మదాత్- స్తంభమాలానం- ఉత్పాట్య ఉ
ద్ధృత్య - ఉద్భ్రాంతః ఉత్ప్లుత్య భ్రమణం కృతవాన్ కిల ఇతీత్థంభూతాభిః కథాభిః ఇత్య
ర్థః-అభిజ్ఞః పూర్వకథాకోవిదో జనః-ఆగంతూన్ దేశాంతరాదాగతాన్॥ సూ॥శిత
నిగమిత్యాదినా ఖౌణాదికస్తు ప్రత్యయః- బంధూన్- యత్ర విశాలాయాం రమయతి
వినోదయతి అత్ర భావికాలంకారః - తదుక్తం॥శ్లో॥ అతీతానాగతే యత్ర ప్రత్యక్షత్వే
న లక్ష్యతే- అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతమితి॥ ౩౫॥ పత్రేతి॥ హే మేఘ

యత్ర విశాలాయాం-వాహాః హయాః- యత్ర శ్యామాః పలాశవర్ణాః- అత ఏవ-దినకర హయస్పర్ధినః వర్ణతో వేగతశ్చ సూర్యాశ్వకల్పాః- తథా- శైలోదగ్రాః శైలవదున్నతాః కరిణః గజాః-ప్రభేదాన్మదస్రావాద్ధేతోః- త్వమివ వృష్టిమంతః అగ్రం నయంతీత్యగ్రణ్యః ॥ సూ॥ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ ॥ వ్యా॥ అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతేరితి ణత్వం-యోధాగ్రణ్యః భటశ్రేష్ఠాః - స-యయోగేయద్ధే-ప్రతిదశముఖమభిరావణం-తస్మిన్ వాం సంస్థితవంతః - అత ఏవ- చంద్రహాసవ్రణాః రావణాసిక్షతాన్యేవ అంకాశ్చిహ్నాని తైః॥ ని॥ చంద్రహాసో రావణాసిరసిమాత్రేపి చక్షోచిదలిశాశ్వలః- ప్రత్యాదిష్టాభరణరుచయః ప్రతిషిద్ధభూషణకాంతయః- శస్త్రప్రహారా ఏవ వీరాణాం ఆభరణానీతి భావః-అత్రాపి భావికాలంకారః॥ ౩౮॥ జాలేతి॥ జాలోద్గీర్ణైః గవాక్షమార్గనిర్గతైః॥ ని॥ జాలంగవాక్ష ఆనాయేషౌరకేశపచేగణఇలియాఱపది - కేశసంస్కారస్యధూపైః కేశవాసనార్థైః గంధద్రవ్యధూపైరిత్యర్థః - అత్ర సంస్కారధూప

> ద్ర హాసవ్రణాంకైః॥ ౩౮ ॥ జాలోద్గీర్ణైరుపచితవపుః కేశ
> సంస్కారధూపైర్బంధుప్రీత్యా భవనశిఖిభిర్దత్తనృత్తోప
> హారః । హర్మ్యేష్వస్యాః కుసుమసురభిష్వధ్వఖేదం నయేథాః
> పశ్యన్ లక్ష్మీం లలితవనితాపాదరాగాంకితేషు ॥ ౩౯॥ భర్తుః
> కంఠచ్ఛవిరితి గణైస్సాదరం వీక్ష్యమాణః పుణ్యం యాయాస్త్రి
> భువనగురోర్ధామ చండీశ్వరస్య । ధూతోద్యానం కువలయ
> రజోగంధిభిర్గంధవత్యాః స్తోయక్రీడా నిరతయువతిస్నానతి

క్తైః యోస్తాదర్థ్యేపి యూపదార్వాదివత్ ప్రకృతివికారత్వాభావాదశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః- నచతుర్థీసమాసః-ఉపచితవపుః పరిపుష్టశరీరః తథా - బంధో బంధురితి వా ప్రీత్యా-భవనశిఖిభిః గృహమయూరైః - దత్తనృత్తోపహారః-దత్తో నృత్తమేవ ఉపహార ఉపాయనం యస్మై స తథోక్తః॥ ని॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమరః- కుసుమైః సురభిషు సుగంధిషు-లలితవనితాః సుందర్యః స్త్రియః॥ ని॥ లలితం త్రిషు సుందరమితి శబ్దార్ణవే- తాసాం పాదరాగేణ చరణరాగేణ అంకితేషు చిహ్నితేషు-హర్మ్యేషు-అస్యాః ఉజ్జయిన్యాః - లక్ష్మీం పశ్యన్- అధ్వనా అధ్వగమనేన ఖేదం అధ్వశ్రమం నయేథాః-అపనయ॥ ౩౯॥ భర్తురితి॥ భర్తుః స్వామినో నీలకంఠస్య భగవతః-కంఠస్యేవ ఛవిర్యస్య సః కంఠచ్ఛవిరితి హేతోః-గణైః ప్రమథైః॥ ని॥ గణస్తు గణనాయాం స్యాద్గణేశే ప్రమథేపి చేతి శబ్దార్ణవే - సాదరం యథా తథా- వీక్ష్యమాణస్సన్ ప్రియవస్తుసాదృశ్యాదపి ప్రియత్వం భవేదితి భావః- త్రయాణాం భువనానాం సమా

హరస్త్రిభువనం॥ సూ॥ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః॥ వా॥ పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి స్త్రీలింగతా ప్రతిషేధః- త్రిభువనస్య గురోః త్రైలోక్యనాథస్య -చండీశ్వరస్య కాత్యాయనీవల్లభస్య- పుణ్యం పావనం - ధామ మహాకాళాఖ్యం తత్రత్యం స్థానం- యాయాః గచ్ఛేః॥ వ్యా॥ విధ్యర్థే లిఙ్ -శ్రేయస్కరత్వాత్త్వయా ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః- ఉక్తం చ స్కాందే॥ శ్లో॥ ఆకాశే తారకం లింగం పాతాళే హాటకేశ్వరం- మర్త్యలోకే మహాకాళం దృష్ట్వా ముక్తిమవాప్నుయాదితి - న కేవలం ముక్తిస్థానమిదం కింతు విలాసస్థానమపీత్యాహ - ధూతేతి- కువలయరజోగంధిభిరుత్పలపరాగగంధవద్భిః- తోయక్రీడాసు జలవిహారేషు- నిగతానాం ఆసక్తానాం- యువతీనాం స్నానం స్నాంత్యనేనేతి స్నానం స్నానీయం చందనాది- కరణే ల్యుట్॥ ని॥ స్నానీయేభిషవే స్నానమితి యాదవః తేన తిక్తైః సుగంధిభిః॥ ని॥ కటుతిక్తకషాయాస్తు సౌరభ్యేపి ప్రకీర్తితా ఇతి హలాయుధః- సౌగంధ్యాతిశయార్థం విశేషణద్వయం- గంధవత్యా నామ నద్యాస్తత్రత్యా

స్తైః మరుద్భిః॥ ౩౭॥ అప్యన్యస్మిన్ జలధర మహాకాళమాసా
ద్య కాలే స్థాతవ్యం తే నయనవిషయం యావదత్యేతి భానుః। కు
ర్వన్ సంధ్యాబలిపటహతాం శూలినః శ్లాఘనీయామామంద్రా
ణాం ఫలమవికలం లప్స్యసే గర్జితానాం॥ ౩౮॥ పాదన్యా
సక్వణితరశనాస్తత్ర లీలావధూతై రత్నచ్ఛాయాఖచితవలిభి
శ్చామరైః క్లాంతహస్తాః। వేశ్యాస్త్వత్తో నఖపదసుఖాన్ ప్రా

యః మరుద్భిః- ధూతోద్యానం కంపితాక్రీడమితి ధామ్నో విశేషణం॥ ని॥ పుమానాక్రీడ ఉద్యానమిత్యమరః॥ ౩౭॥ అపీతి॥ హే జలధర- మహాకాళం నామ పూర్వోక్తం- చండీశస్థానం- అన్యస్మిన్ కాలే సంధ్యావ్యతిరిక్తకాలే- ఆసాద్య ప్రాప్యాపి- తే తవ స్థాతవ్యం- త్వయా స్థాతవ్యమిత్యర్థః॥ సూ॥ కృత్యానాం కర్తరి వేతి షష్ఠీ- యావదావతా కాలేన- భానుస్సూర్యః- నయనవిషయం దృష్టిపథం- అత్యేతి అతిక్రామతి- అస్తమయాత్తే స్థాతవ్యమిత్యర్థః యావదిత్యవధ్యర్థే॥ ని॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధామానే వధారణ ఇత్యమరః- కిమర్థమత ఆహ- కుర్వన్నితి- శ్లాఘనీయాం ప్రశంస్యాం శూలినః శివస్య- సంధ్యాయాం బలిః పూజా- తత్ర పటహతాం ఢక్కావాద్యతాం- కుర్వన్ సంపాదయన్॥ ని॥ స్యాద్యశః పటహో ఢక్కేత్యమరః- ఆమంద్రాణాం ఈషద్గంభీరాణాం- గర్జితానాం- అవికలమఖండం ఫలం- లప్స్యసే ప్రాప్స్యసి॥ వ్యా॥ లభేః కర్తరి ల్ఋట్ - మహాకాళనాథబలిపటహత్వేన వినియోగాత్తే గర్జితానాం సాఫల్యం స్యాదిత్యర్థః॥ ౩౮॥ పాదేతి॥ తత్ర సంధ్యాబలౌ- పాదన్యాసైః నృత్తాంగైః క్వణితా

రణితారశనాయాసాంతాః తథోక్తాః ॥ వ్యా ॥ క్వణితేరకర్మకత్వాత్ గత్యర్థాకర్మకే
త్యాదినా కర్తరి క్తః - లీలయా విలాసేన అవధూతైః కంపితైః - రత్నానాం కంకణమణీ
నాంఛాయయా కాంత్యా ఖచితా రూషితా వళయః చామరదండా యేషాం తైః ॥ ని ॥ వళి
శ్చామరదండే చ జరావిశ్లథచర్మణీతి విశ్వప్రకాశే - చామరైర్వాలవ్యజనైః - క్లాంతహ
స్తాః - ఏతేన దేశికనృత్తం సూచితం - తదుక్తం నృత్తసర్వస్వే ॥ శ్లో ॥ ఖడ్గకందుకవస్త్రాది
దండికాచామరస్రజః - వీణాదిధృత్వా యత్కుర్యాన్నృత్తం తద్దేశికం భవేదితి ॥ వే
శ్యాః మహాకాళనాథముపనృత్యంతో గణికాః - త్వత్తః నఖపదేషు నఖక్షతేషు - సుఖాన్
సుఖకరాన్ ॥ వ్యా ॥ సుఖశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతత్వాత్ పచాద్యచ్ - యద్వా - సు
ఖాన్ సుఖహేతూన్ ॥ ని ॥ సుఖహేతౌ సుఖే సుఖమితి శబ్దార్ణవే - వర్షస్యాగ్రబిం
దూన్ ప్రథమబిందూన్ ప్రాప్య - త్వయి మధుకరశ్రేణిదీర్ఘాన్ - కటాక్షానపాంగాన్
ఆమోక్ష్యంతే - వర్షైరుపకృతాస్సంతః సద్యః ప్రత్యుపకుర్వంతీతి భావః - కామినీదర్శ

వ్యపాషాన్ గ్రబిందూనామోక్ష్యంతే త్వయి మధుకరశ్రేణిదీ
ర్ఘాన్ కటాక్షాన్ ॥౪౦॥ పశ్చాదుచ్చైర్భుజతరువనం మండ
లేనాభిలీనస్సాంధ్యం తేజః ప్రతినవజపాపుష్పరక్తం దధానః।
నృత్తారంభే హర పశుపతేరార్ద్రనాగాజినేచ్ఛాం శాంతో

నీయక్షణం శివోపాసనాఫలం - సద్యోఽప్యస్త్యత ఇతి ధ్వనిః ॥ ౪౦॥ పశ్చాదితి ॥ పశ్చా
త్సంధ్యాబల్యనంతరం - పశుపతేశ్శివస్య - నృత్తారంభే తాండవారంభే - ప్రతినవజ
పాపుష్పరక్తం ప్రత్యగ్రజపాకుసుమారుణం సంధ్యాయాం భవం సాంధ్యం - తేజః - ద
ధానః - ఉచ్చైరున్నతం భుజా ఏవ తరవస్తేషాం వనం - మండలేన మండలాకారేణ అ
భిలీనః అభితో వ్యాప్తస్సన్ ॥ వ్యా ॥ కర్తరి క్తః - భవాన్యా భవస్య పత్న్యా ॥ సూ ॥ ఇం
ద్రవరుణభవేత్యాదినా జీష్ - ఆనుగాగమశ్చ - శాంతః ఉద్వేగః గజాజినదర్శనభయం
యయా సా అత ఏవ స్తిమితే నిశ్చలే నయనే యస్మిన్కర్మణి తత్ ॥ ని ॥ ఉద్వేగస్తిమితే క్లే
శే - భయే మందరగామినీలి శబ్దార్ణవే - భక్తిః పూజ్యేష్వనురాగః ॥ వ్యా ॥ భజేః - భా
వే క్తిన్ప్రత్యయః - దృష్టం దృష్టా వా భక్తిర్యస్యాః దృష్టభక్తిస్సన్ పశుపతేః - ఆర్ద్రం
శోణితార్ద్రం - యన్నాగాజినం గజచర్మ ॥ ని ॥ అజినం చర్మ కృత్తిః స్త్రీత్యమరః - తత్రే
చ్ఛాం హర నివర్తయ - త్వమేవ తత్స్థానే భవేత్యర్థః - గజాసురమర్దనానంతరం భగ
వాంస్తదీయమార్ద్రాజినం భుజమండలే బిభ్రత్తాండవం చకారేతి ప్రసిద్ధిః ॥ వ్యా ॥ దృ
ష్టభక్తిరితి కథం రూపసిద్ధిః - దృష్టశబ్దస్య స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావస్య
దుర్వచనత్వాత్ - కుతః అప్రియాదిష్వితి నిషేధాత్ - భక్తిశబ్దస్య చ ప్రియాదిపాఠా

దితి-తచ్చేతచోద్యం- దృఢభక్తిశబ్దస్యాశ్రిత్య ప్రతివిహితంగణవ్యాఖ్యానే - దృఢంభక్తిర్యస్యేతినపుంసకంపూర్వపదమదాఢ్యేన నివృత్తిమాత్రపరేద్దృఢశబ్దేలింగవిశేషస్యానుపకారకత్వాత్ స్త్రీత్వమనివక్షితమితి భోజరాజ స్త్రీభక్తౌకిమ్మన సాధనాయామిత్యానేనభజ్యతేసేవ్యత ఇతికర్మణ్యర్థేక్తేభవానీభక్తిరిత్యాదిభవతి భావసాధనాయాం తుస్త్రీభక్తిర్భవాన్యామిత్యాదిభవతీత్యాహేతిత దేతత్స ముగ్ధ్వవేచితమస్మాభీ రఘువంశసంజీవన్యాం॥ శ్లో॥ దృఢభక్తిరితిజ్ఞే స్తిష్ఠ ఇత్యత్ర తస్మాత్ దృఢభక్తిరిత్యత్రాపి మత్తశ్లేషాన్వయాద్దృఢమస్త్రీత్వేన పుంసకత్వే చరూపసిద్ధిర స్త్రీతిస్థితం॥ ౮౧॥ ఇత్థంమహాకాలనాథ సేవాప్రకారముక్త్వా యప్రసంగ నిశాసంచారమాహ ॥ గచ్ఛంతీనామితి॥ తత్రోజ్జయిన్యాంనక్తం రాత్రౌ-రమణవసతిం ప్రియభవనం ప్రతి॥ని॥ వసతీరాత్రివేశ్మనోరిత్యమరః - గచ్ఛంతీనాం యోషితామభిసారికాణామిత్యర్థః - సూచిభేద్యైరితి సాంద్రైరిత్యర్థఃతమోభిః - రుద్ధాలోకే నిరుద్ధదృష్టిప్రసారే-నరపతిపథే రాజమార్గే

ద్యోగక్తిమితనయనంకృష్టభక్తిర్భవాన్యా॥ ౮౧ ॥ గచ్ఛంతీ
నాంరమణవసతింయోషితాంతత్రనక్తంరుద్ధాలోకేనరపతిప
థేసూచిభేద్యైస్తమోభిః । సౌదామిన్యా కనకనికషస్నిగ్ధ
యాదర్శయోర్వీంతోయోత్సర్గస్తనితముఖరోమాస్మభూ
ర్విక్లబాస్తాః॥ ౮౨॥ తాంకస్యాంచిద్భవనవలభౌసుప్తపారావ
తాయాంనీత్వారాత్రించిరవిలసనాత్ఖిన్నవిద్యుత్కళత్రః।సూ
ర్యేదృష్టేపునరపిభవాన్వాహయేదధ్వశేషంమందాయంతే

కనకస్యనికషఃనికష్యత ఇతివ్యుత్పత్త్యానికషోపలగతరేఖా-తద్వత్స్నిగ్ధంతేజోయస్యాస్తయా॥ని॥ స్త్రీముస్నిగ్ధంతుమసృణేసాంద్రేక్లీబంతుతేజసీతిశబ్దార్ణవే - సుదామ్నాద్రిణాఏకదిక్ సౌదామినీవిద్యుత్ ॥వ్యా॥ తేనైకదిగిత్యణ్ -తయోర్వీం మార్గం దర్శయ కించ-తోయోత్సర్గస్తనితాభ్యాంవృష్టిగర్జితాభ్యాంముఖరశ్శబ్దాయమానః- మాస్మభూః కుతః తాః యోషితఃవిక్లబాఃభీరవః - తతోనవృష్టిగర్జనేకార్యే ఇత్యర్థః॥ వ్యా॥నాత్ర తోయోత్సర్గేస్తనితమితివిగ్రహః - విశిష్టస్యైవకేవలస్తనితస్యాప్యనిష్టత్వాత్ నచ ద్వంద్వపక్షే అల్పాచ్తరముపూర్వనిపాతశాస్త్రవిరోధః ॥ సూ ॥ లక్షణహేత్వోఃక్రియాయాఇత్యత్రసూత్రేవిరీతనిర్దేశేనపూర్వనిపాతశాస్త్రస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాదితి॥ ౮౨ ॥ తామితి॥చిరంవిలసనాత్ స్ఫురణాత్ ఖిన్నం పరిశ్రాంతం విద్యుదేవకళత్రంయస్యసః-భవాన్ సుప్తాః పారావతాః కపోతాయస్యాంతస్యాంవలభౌ [illegible] యామిత్యర్థః॥ని॥ పారావతఃకలరవఇత్యమరః - జనసంచారరహితత్వాత్సంభావిత ఏవేతిభావః- కస్యాంచిద్భవన

స్యవలభావాచ్ఛాదనేఽపరిభాగ ఇత్యర్థః॥ని॥ ఆచ్ఛాదనంస్యాద్వల్కలభిర్గృహాణామితిహలా
యుధః - తాం రాత్రిం నీత్వా సూర్యేదృష్టే ఉదితే సతీత్యర్థః పునరపి అధ్వశేషం మార్గ
శేషం వాహయేత్ గమయేత్ - తథాహి - సుహృదాం మిత్రాణాం అభ్యుపేతాః అంగీ
కృతాః అర్థస్య ప్రయోజనస్య కృత్యాః - క్రియాః యైస్తే - అభ్యుపేతసుహృదర్థా ఇ
త్యర్థః॥ వ్యా॥ సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః॥ని॥ కృత్యా క్రియా దేవతయో స్త్రీ
కార్యకుపతే త్రిష్వితియాదవః॥ వ్యా॥ కృఞశ్చేతి చకారాత్ క్యప్ - నఖలుందాయం
తే ఖలునమందా భవంతిహి నవిలంబత ఇత్యర్థః॥ సూ॥ లోహితాదిడాజ్భ్యః క్యషితి క్యష్
వాక్యష ఇత్యాత్మనేపదం॥౭౩॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ కాలే పూర్వోక్తసూర్యోదయకాలే
ప్రణయిభిః ప్రియతమైః ఖండితానాం - రోషితానాం నాయికావిశేషాణాం॥ శ్లో॥ జ్ఞా
తేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితే ఎదశరూపకే - నయనసలిలం శాంతిం నే
యం నేతవ్యం॥ వ్యా॥ నయతేర్ద్వికర్మకత్వం అతో హేతోః - భానోర్వర్త్మ మా

నఖలు సుహృదామభ్యుపేతార్థకృత్యాః॥౭౩॥ తస్మిన్ కాలేన
యనసలిలం రోషితాం ఖండితానాం శాంతిం నేయం ప్రణ
యిభిరతో వర్త్మ భానోస్త్యజాశు। ప్రాలేయాస్రం కమల
వదనాత్సోఽపి హర్తుం నళిన్యాః ప్రత్యావృత్తస్త్వయి కరరుధి
స్యాదనల్పాభ్యసూయః॥౭౪॥ గంభీరాయాః పయసి సరితశ్చే
తసీవ ప్రసన్నే ఛాయాత్మాపి ప్రకృతిసుభగో లప్స్యతే తే ప్ర
వేశం। తస్మాదస్యాః కుముదవిశదాన్యర్హసి త్వం న ధైర్యా

గ్నం ఆశు శీఘ్రం - త్యజ - తస్యావరణం మాభూదితి భావః - విపక్షేఽనిష్టమాహ - సోపి
భానుః - నళిన్యంబుజాన్యస్యాస్సంతీతి నళినీ పద్మినీ॥ని॥ తృణేంబుజే నళం నాతు రాజ్ఞినా
శేతు స్త్రియామితి శబ్దార్ణవే - తస్యాః స్వకాంతాయాః - కమలం స్వకుసుమమేవ వ
దనం తస్మాత్ - ప్రాలేయం హిమమేవ అస్రమశ్రు - హర్తుం - శమయితుం - ప్రత్యావృ
త్తః ప్రత్యాగతః - నళిన్యాశ్చ భర్తుః భానోః దేశాంతరే నళిన్యంతరగమనాత్ఖండితా
త్వమిత్యాశయః - అత స్త్వయి కరాన్ రశ్మీన్ రుణద్ధీతి కరరుత్॥ వ్యా॥ క్విప్ - తస్మిన్
కరరుధి సతి - హస్తరోధిని సతి చ గమ్యతే॥ని॥ బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః - అనల్పా అ
భ్యసూయా యస్య సః - అనల్పాభ్యసూయః అధికవిద్వేషః స్యాత్ - ప్రాయేణేచ్ఛావి
ఘాతో ద్వేషాయ విశేషతశ్చ కామినామితి భావః - కించ॥ శ్లో॥ బ్రహ్మాణమర్కమాశా
సంవిష్టం వా ద్వేష్టి యో నరః - శ్రేయాంసి తస్య నశ్యంతి నరకశ్చ భవేద్ధ్రువమితి నిషేధా
త్ప్రత్యూహనిశ్చేతి ధ్వనిః॥౭౪॥ గంభీరాయా ఇతి॥ గంభీరాయా నామ సరితః ఉదాత్త

యానాయకాయా ఇతిచ ధ్వన్యతే - ప్రసన్నే అనురక్తత్వాద్దోషరహితే చేతసీవ ప్రస
న్నే నిర్మలే - పయసి - ప్రకృత్యా స్వభావేన సుభగః సుందరః॥ ని॥ సుందరేధికభాగ్యాంశే
దుర్దినేతరవాసరే - తురీయాంశే శ్రీమతి స్యాత్సుభగ ఇతిశబ్దార్ణవే - తేతవ ఛాయా
చాసౌ ఆత్మాచ ఛాయాత్మా సోపి - ప్రతిబింబశరీరం వా - ప్రవేశం - లప్స్యతే - సౌష్ఠత్ప్ర
వేశమనిచ్ఛోరపీతి భావః - తస్మాచ్ఛాయాద్వారాపి ప్రవేశస్య అవశ్యంభావిత్వాత్ - అ
స్యాః గంభీరాయాః - కుముదవద్విశదాని - చటులానాం శీఘ్రాణి శఫరాణాం మీనా
నాం ఉద్వర్తనాని ఉల్లుంఠితాన్యేవ ప్రేక్షితాన్యవలోకనాని॥ ని॥ వాచ్యవచ్చటులం శీ
ఘ్రమిలి విశ్వః - ఏతదేవ గంభీరాయా అనురాగలింగం - త్వం - ధైర్యాత్ ధార్ష్ట్యాత్ -
ధౌత్యాదితి యావత్ - మోఘీకర్తుం విఫలీకర్తుం నార్హసి నానురక్తా స్త్రీవిప్రల
బ్ధవ్యేత్యర్థః - ధూర్తలక్షణంతు॥ శ్లో॥ క్లిశ్నాతి నిత్యం దయితామంకమారోప్య సుం
దరః - అత్యంతరక్తాం యత్నేన యో ధూర్తస్స విముంచతీతి॥ ౪౫॥ తస్యా ఇతి॥ హే

న్మోఘీకర్తుం చటులశఫరోద్వర్తన ప్రేక్షితాః॥ ౪౬॥ త
స్యాః కించిత్కరధృతమివ ప్రాప్తవానీరశాఖం హృత్వా నీలం స
లిలవసనం ముక్తరోధోనితంబం। ప్రస్థానం తే కథమపి సఖే లంబ
మానస్య భావి జ్ఞాతాస్వాదో వివృతజఘనాం కో విహాతుం సమ
ర్థః॥ ౪౭॥ త్వన్నిష్యందోచ్ఛ్వసితవసుధాగంధసంపర్క
రమ్యస్స్రోతోరంధ్రధ్వనితసుభగం దంతిభిః పీయమానః। నీచై
ర్వాస్యత్యుపజిగమిషోర్దేవపూర్వం గిరిం తే శీతో వాతః పరి

సఖే ప్రాప్తా వానీరశాఖా వేతసశాఖా యేన తత్తథోక్తం అత ఏవ - కించిదీషత్ - కరధృతం
హస్తావలంబితమివ స్థితం - ముక్తస్త్యక్తో రోధస్తట మేవ నితంబః కటిస్థలం యేన తత్త
థోక్తం॥ ని॥ నితంబః పశ్చిమశ్రోణీభాగే ద్రికటకే తటఇతి యాదవః - నీలం కృష్ణవర్ణం -
తస్యాః గంభీరాయాః సరితః - సలిలమేవ వసనం నీలాంబరధారణం విరహితాపనివార
ణమితి ప్రసిద్ధిః - హృత్వా - అపనీయ - లంబమానస్య పీతసలిలభారాత్ లంబమానస్య - అ
న్యత్ర జఘనారూఢస్య చ - తేతవ - ప్రస్థానం ప్రయాణం - కథమపి కృచ్ఛ్రేణ భావి - కృ
చ్ఛ్రత్వే హేతుమాహ - జ్ఞాతేతి - జ్ఞాతాస్వాదః అనుభూతరసః కః పుమాన్ వివృతం ప్రకటి
తం జఘనం కటిః - తత్పూర్వభాగో వా యస్యాస్తాం॥ ని॥ జఘనం స్యాత్కటౌ పూర్వశ్రో
ణిభాగాపరాంశయోరితి యాదవః - విహాతుం త్యక్తుం సమర్థః - శక్తః - కోపి న శక్త ఇ
త్యర్థః॥ ౪౭॥ త్వన్నిష్యందేతి॥ తవ నిష్యందేన వృష్ట్యా ఉచ్ఛ్వసితాయా ఉద్బృంహి
తాయా వసుధాయాః భూమేః గంధస్య సంపర్కేణ రమ్యః సురభిరిత్యర్థః - స్రోతశ్శబ్దే

నేంద్రియవాచినాత్ర తద్విశిష్టం ఘ్రాణం లక్ష్యతే॥ ని॥ స్రోతోంబువేగేంద్రియయోరితి
విశ్వః- స్రోతోరంధ్రేషు నాసాకుహరేషు యద్ధ్వనితం శబ్దః తేన సుభగం యథా భవతి త
థా-దంతిభిర్గజైః - పీయమానః వసుధాగంధః లోభాదాఘ్రాయమాణ ఇత్యర్థః.అనే
న మాంద్యముచ్యతే- కాననేషు వనేషు ఉదుంబరాణాం జంతుఫలానాం॥ ని॥ ఉదుంబరో
జంతుఫలో యజ్ఞాంగో హేమదుగ్ధక ఇత్యమరః - పరిణమయితా పరిపాకయితా॥ సూ॥
మితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః శీతో వాతః- దేవపూర్వం-గిరిం దేవగిరిమిత్యర్థః-ఉప
జిగమిషోః ఉపగంతుమిచ్ఛోః॥ వ్యా॥ గమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- తే తవ-నీచైః శనైః
వాస్యతి-త్వాం విజయిష్యతీత్యర్థః- సంబంధమాత్ర వివక్షాయాం షష్ఠీ- దేవపూర్వం
గిరిమిత్యత్ర దేవశబ్దపూర్వం గిరిమిత్యత్ర దేవశబ్దపూర్వత్వం గిరిశబ్దస్యైవ- న తు సంజ్ఞి
న స్తదర్థస్యేతి సంజ్ఞాయాస్సంజ్ఞిత్వాభావాదవాచ్య వచనం దోషమాహురాలంకారి
కాః తదుక్తం మేకావళ్యాం॥ శ్లో॥ యదవాచ్యస్య వచనమవాచ్యవచనం హి తదితి-సమా
ధానం తు దేవశబ్ద విశేషితేన గిరిశబ్దేన శబ్దపరేణార్థో మేఘోపగమనయోగ్యో దేవగి

ణమయితా కాననోదుంబరాణాం॥ ౪౭ ॥ తత్ర స్కందం నియ
తవసతిం పుష్పమేఘీకృతాత్మా పుష్పాసారైస్స్నపయతు భ
వాన్ వ్యోమగంగాజలార్ద్రైః । రక్షాహేతోర్నవశశిభృ
తా వాసవీనాం చమూనామత్యాదిత్యం హుతవహముఖే సం

రిః లక్ష్యత ఇతి కథంచిత్సంపాద్యం॥ ౪౮॥ తత్రేతి-తత్ర దేవగిరౌ - నియతావసతిర్య
స్య తం-నిత్యసన్నిహితమిత్యర్థః - పురా కిల తారకాద్యసురవిజయసంతుష్టసురప్రార్థ
నావశాద్భక్తార్తిభంజనః భగవాన్ భవానీనందనః స్కందో నిత్యమహం సహ శివా
భ్యాం వసామీత్యుక్త్వా తత్ర వసతీతి ప్రసిద్ధిః-స్కందం కుమారస్వామినం- పుష్పాణాం
మేఘః పుష్పమేఘః - పుష్పమేఘీకృతాత్మా కామరూపత్వాత్పుష్పవర్షకమేఘీకృ
తవిగ్రహస్సన్- వ్యోమగంగాజలార్ద్రైః-పుష్పాసారైః పుష్పసంపాతైః॥ ని॥ ధా
రాసంపాత ఆసార ఇత్యమరః- భవాన్-స్వయమేవ-స్నపయతు అభిషించతు-స్వయం
పూజాయా ఉత్తమత్వాదితి భావః- తథా చ శంభురహస్యే॥ శ్లో॥ స్వయం యజతి చేద్దేవ
ముత్తమాం సోదరాత్మజైః - మధ్యమా యా జయేద్భృత్యైరధమా యజనక్రియేతి-
స్కందస్య పూజ్యత్వ సమర్థకమర్థాంతరం న్యస్యతి-రక్షేతి- తత్ స భగవాన్ స్కంద
ఇత్యర్థః-విధేయ ప్రాధాన్యాన్నపుంసకత్వ నిర్దేశః- వాసవస్యేమా వాసవ్యః॥ సూ॥ త
స్యేదమిత్యణ్-తాసాం వాసవీనాం ఐంద్రీణాం-చమూనాం సేనానాం రక్షైవ హేతూ
రక్షాహేతుః తస్య రక్షాహేతోః- రక్షాకారణేన రక్షార్థమిత్యర్థః॥ సూ॥ షష్ఠీ హేతుప్ర

యోగ ఇతి షష్ఠీ - నవశశిభృతా చంద్రశేఖరేణ భగవతా - వహతీతి వహః॥ సూ॥ పచాద్యచ్ హుతస్యైవ హేయో హుతవహః వహ్నిః - తస్య ముఖే - సంభృతం సంచితం - ఆదిత్యమతిక్రాంతమత్యాదిత్యం॥ సూ॥ అత్యాదయః - క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయేతి ద్వితీయా సమాసః - తేజో హి - సాక్షాద్భగవతో హరస్యైవేదం మూర్త్యంతరమిత్యర్థః - అతః పూజ్యమితి భావః - ముఖగ్రహణం శుచిత్వసూచనార్థం తదుక్తం శంభురహస్యే॥ శ్లో॥ గవాం పశ్చాద్ద్విజస్యాంఘ్రిం యోగినాం హృత్కచేవరం చ - పరం శుచితమం విద్యాన్ముఖం స్త్రీవహ్నివాజినామితి॥ ౪౪॥ జ్యోతిరితి॥ జ్యోతిషాం తేజసాం లేఖా రాజయః తాసాం వలయః మండలమస్యాస్తీతి జ్యోతిర్లేఖావలయి గలితం భ్రష్టం - న తు లౌల్యాత్ స్వయం ఛిన్నమిత్యాశయః - యస్య మయూరస్య బర్హం పింఛం॥ ని॥ పింఛబర్హే నపుంసక ఇత్యమరః - భవానీ గౌరీ - పుత్రప్రేమ్ణా పుత్రస్నేహేన కువలయస్య దళం పత్రం తత్ప్రాపి తద్యోగ్యయథా తథా - కర్ణే కరోతి - దళేన సహ ధారయతీత్యర్థః - యద్వా - దళప్రా

భృతం త్వాపి తేజః॥ ౪౪ ॥ జ్యోతిర్లేఖావలయి గలితం యస్య బ
ర్హం భవానీ పుత్రప్రేమ్ణా కువలయదళప్రాపి కర్ణే కరోతి।
ధౌతాపాంగం హరశశిరుచా పావకేస్తం మయూరం పశ్చాద
ద్రిగ్రహణగురుభిర్గర్జితైర్నర్తయేథాః॥ ౪౫ ॥ ఆరా
ధ్యైనం శరవణభవం దేవముల్లంఘితాధ్వా సిద్ధద్వంద్వైర్జ
లకణభయాద్వీణిభిర్ముక్తమార్గః। వ్యాలంబేథాః సురభి
తనయాలంభజాం మానయిష్యన్ స్రోతోమూర్త్యా భువిపరి

పిదళభాజి దళాహే కర్ణే కరోతి॥ వ్యా॥ ల్యబంతాత్సప్తమీ దళం పరిహృత్య తత్స్థానే కర్ణే బర్హం ధత్త ఇత్యర్థః నాథస్తు - కువలయదళక్షేపీతి పాఠే క్షేపో నిందాపహరణం చేతి - హరశశిరుచా హరశిరశ్చంద్రికయా - ధౌతాపాంగం స్వతోపి శౌక్ల్యాదపి ధవళితనేత్రాంతం॥ ని॥ అపాంగౌ నేత్రయోరంతావిత్యమరః - పావకస్యాగ్నేరపత్యం పావకిః॥ సూ॥ అత ఇఞితి ఇఞ్ప్రత్యయః తస్య పావకేః సుబ్రహ్మణ్యస్య - తం పూర్వోక్తమయూరం - పశ్చాత్పుష్పవర్షాభిషేచనానంతరం - అద్రేర్దేవగిరేః కర్తుః కర్మగ్రహణేన గుహాసంక్రమేణేన గురుభిః ప్రతిధ్వానమహద్భిరిత్యర్థః - గర్జితైః - స్తనితైః నర్తయేథాః - నృత్యం కారయ - మార్దంగికభావేన భగవంతముపాస్స్వేతి భావః॥ వ్యా॥ నర్తయేథా ఇత్యత్ర అణావకర్మకాచ్చిత్తవత్కర్తృకాదితి చాత్మనేపదాపవాదః - తస్యానపాదమ్యాఙ్యమేత్యాదినా ప్రతిషేధాత్॥ ౪౫॥ ఆరాధ్యేతి॥ ఏవం పూర్వోక్తం శరవణభవం - శరా బాణతృణాని॥ ని॥ శరో బాణే బాణతృణేఇతి శబ్దార్ణవే - తేషాం

వనం శరవణం॥ సూ॥ ప్రనిరంతరశరేత్యాదినా ణత్వం- తత్రభవో జన్మ యస్య తం శరవణభవం దేవం స్కందం॥ ని॥ శరజన్మా షడానన ఇత్యమరః॥ వ్యా॥ ఆవర్జ్య బహువ్రీహివ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః - అగతికత్వాదాశ్రయణీయ ఇత్యర్థః- ఆరాధ్యోపాస్య వీణిభిర్వీణావద్భిః॥ సూ॥ వ్రీహ్యాదిత్వాది నిప్రత్యయః సిద్ధద్వంద్వైస్సిద్ధమిథునైః- భగవంతం స్కందముపవీణయితుమాగతైరితి భావః- జలకణభయాత్ జలసేకస్య వీణాక్వణనప్రతిబంధకత్వాదితి భావః- ముక్తమార్గః త్యక్తవర్త్మా సన్- ఉల్లంఘితాధ్వా కియంతమప్యధ్వానం గత్వేత్యర్థః- సురభితనయానాం గవాలంభనేన సంజ్ఞపనేన జాతాం తథోక్తాం - భువి లోకే స్రోతోమూర్త్యా ప్రవాహరూపేణ పరిణతాం రూపవిశేషమాపన్నాం - రంతిదేవస్య దశపురపతేర్మహారాజస్య- కీర్తిం- చర్మణ్వత్యాఖ్యాం నదీమిత్యర్థః - మానయిష్యన్ సత్కరిష్యన్ వ్యాలంబేథాః వ్యాసజ్యావతరేత్యర్థః - పురా కిల రాజ్ఞో రంతిదేవస్య గవాలంభేషు ఏకత్ర సంభృతాత్ రక్తనిష్యందాచ్చర్మరాశేః కాచిన్నదీ ససార సా చర్మణ్వతీత్యాఖ్యాయత ఇత్యుపా

ణతాం రంతిదేవస్య కీర్తిం॥ ౪౫॥ త్వయ్యాదాతుం జలమవన
తే శార్ఙ్గిణో వర్ణచోరే తస్యాస్సింధోః పృథుమపి తనుం దూర
భావాత్ప్రవాహం। ప్రేక్షిష్యంతే గగనగతయో నూనమావ
ర్జ్య దృష్టీరేకం ముక్తాగుణమివ భువస్స్థూలమధ్యేంద్రనీలం॥
౪౬॥ తాముత్తీర్య వ్రజ పరిచితభ్రూలతావిభ్రమాణాం పక్ష్మో
త్క్షేపాదుపరివిలసత్కృష్ణశారప్రభాణాం। కుందక్షేపా

ఖ్యాయతే॥ ౪౭॥ త్వయీతి॥ శార్ఙ్గిణః కృష్ణస్య- వర్ణస్య కాంతేశ్చోరే వర్ణచోరే తత్తుల్యవర్ణ ఇత్యర్థః - త్వయి - జలమాదాతుమవనతే సతి - పృథుమపి దూరభావాత్ దూరత్వాత్ - తనుం సూక్ష్మతయా ప్రతీయమానం - తస్యాస్సింధోశ్చర్మణ్వత్యాః- ప్రవాహం - గగనే గతిర్గమనం యేషాం తే - గగనగతయః ఖేచరాః - సిద్ధగంధర్వాదయః॥ వ్యా॥ అయమపి బహువ్రీహిః - పూర్వవజ్జన్మాద్యుత్తరపదేషు ద్రష్టవ్యః - నూనం సత్యం - దృష్టీరావర్జ్య నమయ్య - ఏకమేకయష్టికం - స్థూలో మహాన్ మధ్యే మధ్యమణిభూత ఇంద్రనీలో యస్య తం - భువో భూమేః - ముక్తాగుణం ముక్తాహారమివ- ప్రేక్షిష్యంతే - అత్ర నీలమేఘసంగతస్య ప్రవాహస్య భూకంఠగతముక్తాగుణత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షైవేయమివశబ్దేన వ్యజ్యతే నిరుక్తకారస్తు తత్రోపమాయామివశబ్దదర్శనాదత్రాప్యుపమైవేతి బభ్రామ॥ ౪౬॥ తామితి॥ తాం చర్మణ్వతీముత్తీర్య- భ్రువావేలతా ఇవ భ్రూలతాః॥ వ్యా॥ ఉపమితసమాసః - తాసాం విభ్ర

మాః విలాసాః - పరిచితాః క్లిష్టాః భ్రూలతావిభ్రమా యేషాం తేషాం - పక్ష్మాణి నేత్రలోమాని॥ ని॥ పక్ష్మ సూత్రాదిసూక్ష్మాంశే కింజల్కే నేత్రలోమని ఇతి శాశ్వతః - తేషాముత్క్షేపాదున్నమనాద్ధేతోః - కృష్ణాశ్చ తాః శారాశ్చ కృష్ణశారాః నీలశబలాః॥ వ్యా॥ వర్ణో వర్ణేనేతి సమాసః ॥ ని ॥ కృష్ణే రక్తేऽసితే శార ఇతి యాదవః - తతశ్శారశబ్దాదేవ సిద్ధే కార్ష్ణ్యే పునః కృష్ణపదోపాదానం కార్ష్ణ్య ప్రాధాన్యార్థం - రక్తత్వం తు న వివక్షితం - ఉపమానసారాత్ తస్య స్వాభావికస్య (స్త్రీ) నేత్రే సాముద్రిక విరోధాత్ - ఇతరస్యాప్రసంగాత్ క్వచిత్ప్రద్భావకథనంతూపాంత విషయం - ఉపరి విలసంత్యః కృష్ణశారాః ప్రభా యేషాం తేషాం - కుందాని మాఘ్యకుసుమాని॥ ని॥ మాఘ్యం కుందమిత్యమరః - తేషాం క్షేప ఇత స్తతశ్చాలనం తస్యానుగా అనుసారిణో యే మధుకరా స్తేషాం శ్రియం ముష్ణంతీతి తథోక్తానాం - క్షిప్యమాణ కుందానుధావి మధుకర కల్పానామిత్యర్థః - దశపురం రంతి దేవనగరం - తత్ర వధ్వః (స్త్రి)యః ॥ ని ॥ వధూర్జాయాస్నుషా (స్త్రీ) చేత్యమరః - తాసాం నేత్రకౌతూహలానాం నేత్రాభిలాషాణాం - సాభిలాష దృష్టీనామిత్య

నుగమధుకర శ్రీముషామాత్మబింబం పాత్రీకుర్వన్ దశపురవ
ధూనేత్రకౌతూహలానాం॥౫౨॥ బ్రహ్మావర్తం జనపదమథ
చ్ఛాయయా గాహమానః క్షేత్రం క్షత్రప్రధనపిశునం కౌర
వం తద్భజేథాః । రాజన్యానాం శితశరశతైర్యత్ర గాండీవధ
న్వా ధారాపాతైస్త్వమివ కమలాన్యభ్యవర్షన్ముఖాని॥౫౩॥

ర్థః - ఆత్మబింబం స్వమూర్తిం - పాత్రీకుర్వన్ విషయీకుర్వన్ - వ్రజ గచ్ఛ॥౫౨॥

బ్రహ్మావర్తమితి॥ అత్ర మనుః॥ శ్లో॥ సరస్వతీదృషద్వత్యోర్దేవనద్యోర్యదంతరం । తద్దేవనిర్మితం దేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచక్షత ఇతి - అథానంతరం బ్రహ్మావర్తం నామ జనపదం దేశం - ఛాయయా అనాతపమండలేన - గాహమానః ప్రవిశన్ - న తు స్వరూపేణ॥ శ్లో॥ దేవక్షేత్రాశ్రమాదీని పరిహృత్యాన్యతో వ్రజేదితి వచనాదితి భావః - క్షత్రప్రధనపిశునం ఆద్యాపి శిరః కపాలాదిమత్తయా కురుపాండవ యుద్ధసూచకమిత్యర్థః॥ ని॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యం ప్రధనం ప్రవిదారణమిత్యమరః - తత్ ప్రసిద్ధం - కురూణామిదం కౌరవం క్షేత్రం భజేథాః కురుక్షేత్రం వ్రజేత్యర్థః - యత్ర కురుక్షేత్రే - గాండీవం ధనుర్విశేషః॥ సూ॥ గాండ్యజగాత్సంజ్ఞాయామితి మత్వర్థీయో వప్రత్యయః॥ ని॥ కపిధ్వజస్య గాండీవగాండివౌ పున్నపుంసక ఇత్యమరః - గాండీవం ధనుర్యస్య సః గాండీవధన్వా అర్జునః॥ సూ॥ వా సంజ్ఞాయామిత్యనజాదేశః - శితశరశతైః - రాజన్యానాం రాజ్ఞాం ముఖాని - ధారాణాముదకధారాణాం పాతైః - కమలాని - త్వమివ-

ఆభ్యవర్షత్ అభిముఖం వృష్టవాన్ - శరవర్షేణ శిరాంసి చిచ్ఛేదేత్యర్థః ॥ ౫౩ ॥ హిత్వేతి ॥ బంధుప్రీత్యా కురుపాండవస్నేహేన - న తు భయేన - సమరవిముఖో యుద్ధనిస్పృహః - లాంగలమస్యాస్తీతి లాంగలీ హలధరః - అభిమతరసాం అభీష్టాస్వాదాం తథా - రేవత్యాః స్వప్రియాయాః లోచనే ఏవాంకః ప్రతిబింబితత్వాచ్చిహ్నం యస్యాస్తాం హాలాం సురాం ॥ ని ॥ "సురా హలిప్రియా హాలే"త్యమరః - అత్ర ప్రయుక్తం దేశభాషాపదమిత్యత్ర "సూత్రే హాలేతి దేశభాషాపదమప్యతివకవి ప్రయోగాత్సాధ్వి"త్యుదాజహార వామనః హిత్వా త్యక్త్వా యదుస్త్యజాపీతి భావః - యాస్సారస్వతీరపః సిషేవే - హే సౌమ్య సుభగ - త్వమపి - తాసాం సరస్వత్యా నద్యా ఇమాస్సారస్వత్యః - తాసాం సారస్వతీనాం - అపాం అభిగమం సేవాం - కృత్వా - అంతః అంతరాత్మని శుద్ధః నిర్మలః నిర్దోషః భవితా ॥ వ్యా ॥ ణ్వుల్తృచావితి తృచ్ - అసి - సద్య ఏవ పవిత్రీభూతో భవిష్యసీత్యర్థః ॥ వ్యా ॥ వర్తమానసామీప్యాద్వర్తమాన ప్రత్యయః - వర్ణమాత్రేణ వ

హిత్వా హాలామభిమతరసాం రేవతీలోచనాంకాం బంధుప్రీ
త్యా సమరవిముఖో లాంగలీ యాస్సిషేవే । కృత్వా తాసామ
భిగమమపాం సౌమ్య సారస్వతీనామంతశ్శుద్ధస్త్వమసి భవి
తా వర్ణమాత్రేణ కృష్ణః ॥ ౫౪ ॥ తస్మాద్గచ్ఛేరనుకనఖలం శై
లరాజావతీర్ణాం జహ్నోః కన్యాం సగరతనయస్వర్గసో
పానపంక్తిమ్ । గౌరీవక్త్రభ్రుకుటిరచనాం యా విహస్యే

ర్ణేనైవ - కృష్ణః శ్యామః - న తు పాపేనేత్యర్థః అంతశ్శుద్ధిరేవ - సంపాద్యా న బాహ్యా - బహిశ్శుద్ధోపి సూతవధప్రాయశ్చిత్తార్థం సారస్వతసలిలసేవీ తత్ర భగవాన్ బలభద్ర ఏవ అత్ర నిదర్శనం - అతో భవతాపి భగవతీ సరస్వతీ సర్వథా సేవితవ్యేతి భావః ॥ ౫౪ ॥ తస్మాదితి ॥ తస్మాత్కురుక్షేత్రాత్ - కనఖలస్యాద్రేః సమీపే అనుకనఖలం ॥ సూ ॥ అనుర్యత్సమయేత్యవ్యయీభావః - శైలరాజాద్ధిమవతః - అవతీర్ణాం - సగరతనయానాం స్వర్గసోపానపంక్తిం స్వర్గప్రాప్తిసాధనభూతామిత్యర్థః - జహ్నోర్నామ రాజ్ఞః కన్యాం జాహ్నవీం - గచ్ఛేః గచ్ఛ ॥ వ్యా ॥ విధ్యర్థే లిఙ్ - యా జాహ్నవీ - గౌర్యాః వక్త్రే యా భ్రుకుటిరచనా సాపత్న్యరోషాత్ భ్రూభంగకరణం తాం ఫేనైః - విహస్యేవ హసిత్వేవ - ధావళ్యాత్ఫేనానాం హాసత్వేనోత్ప్రేక్షణం - ఇందౌ శిరోమాణిక్యభూతే లగ్నాః ఊర్మయ ఏవ హస్తాః యస్యాస్సా - ఇందులగ్నోర్మిహస్తా సతీ - శంభోః - కేశగ్రహణం - అకరోత్ యథా కాచిత్ప్రౌఢా నాయికా సపత్నీమసహమానా తామనాదృత్య స్వవాల్లభ్యం ప్రకటయంతీ భర్తారం సహసా శిరోరత్నేన కేశేష్వాకర్ష

ఇతద్ద్వితిభావః- ఇదం చ పురా కిల భగీరథప్రార్థనయా భగవతీం గగనతలాదాపతంతీం గంగాం గంగాధరః జటాజూటేన జగ్రాహేతి కథాముపజీవ్యోక్తం॥ ౫౪॥ తస్యా ఇతి॥ సురగజ ఇవ కశ్చిద్దిగ్గజ ఇవ - వ్యోమ్ని - పశ్చార్ధం పశ్చిమార్ధమిత్యర్థః॥ వ్యా॥ పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తేన లంబత ఇతి పశ్చార్ధలంబీ సన్ - పశ్చార్ధభాగే వ్యోమ్ని స్థిత్వా పూర్వార్ధేన జలోన్ముఖ ఇత్యర్థః - కేచిత్పూర్వార్ధలంబీతి పఠంతి- అచ్ఛస్ఫటికవిశదం నిర్దోషస్ఫటికావదాతం - తస్యాః గంగాయాః- అంభః తోయం - తిర్యక్తిరశ్చీనం యథా తథా - పాతుం - తర్కయేః విచారయేశ్చేత్ - సపది- స్రోతసి ప్రవాహే - సంసర్పంత్యా సంక్రామంత్యా- భవతశ్ఛాయయా ప్రతిబింబేన- అసౌ గంగా- అస్థానే ప్రయాగాదన్యత్ర ఉపగతః ప్రాప్తః యమునాసంగమో యయా సా తథాభూతేవ- అభిరామా స్యాత్॥ ౫౫॥ ఆసీనానామితి॥ ఆసీనానాముపవిష్టానాం - మృగాణాం కస్తూరీమృగాణాం - అన్యథా నాభిగంధానుపపత్తేః- నా

వఫేనైశ్శంభోః కేశగ్రహణమకరోదిందులగ్నోర్మిహస్తా॥
౫౪॥ తస్యాః పాతుం సురగజ ఇవ వ్యోమ్ని పశ్చార్ధలంబీ త్వం
చేదచ్ఛస్ఫటికవిశదం తర్కయేస్తిర్యగంభః। సంసర్పంత్యా
సపది భవతః స్రోతసి చ్ఛాయయాసౌ స్యాదస్థానోపగతయ
మునాసంగమేవాభిరామా॥ ౫౫॥ ఆసీనానాం సురభితశిలం
నాభిగంధైర్మృగాణాం తస్యా ఏవ ప్రభవమచలం ప్రాప్య గౌ
రం తుషారైః। వక్ష్యస్యధ్వశ్రమవినయనే తస్య శృంగే నిష

భిగంధైః కస్తూరీగంధైః తేషాం తదుద్భవత్వాత్- అత ఏవ మృగనాభిసంజ్ఞా చ॥ ని॥ మృగనాభిస్తు మృగమదః కస్తూరీ చేత్యమరః - అథవా - నాభయః కస్తూర్యః॥ ని॥ నాభిః ప్రధానే కస్తూర్యాం మదే చ క్వచిదిష్యత ఇతి విశ్వః - తాసాం గంధైః సురభితాః సురభీకృతాః శిలాః యస్య తం - తస్యా గంగాయా ఏవ- ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం తం తుషారైః హిమైః- గౌరం సితం॥ ని॥ అవదాతస్సితో గౌర ఇత్యమరః- అచలం ప్రాప్య- వినీయతే అనేనేతి వినయనం॥ వా॥ కరణే ల్యుట్- అధ్వశ్రమస్య వినయనే అపనోదనే- తస్య హిమాద్రేః - శృంగే - నిషణ్ణః సన్ శంభోః త్రినయనస్య త్ర్యంబకస్య వృషో వృషభః॥ ని॥ సుకృతే వృషభే వృష ఇత్యమరః - తేనోత్ఖాతేనావదారితేన పంకేన సహ ఉపమేయాం ఉపమాతుం యోగ్యాం - శోభాం - వక్ష్యసి వోఢాసి॥ వ్యా॥ వహతేర్లృట్- త్రినయనేత్యత్ర॥ సూ॥ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం న భవతి॥ సూ॥ క్షుభ్నాదిషు నేతి నిషేధాత్ - తస్యాః ప్రభవత్వాదినా హిమాద్రేః మేఘస్య వైవాహిక్య

హావిహారోద్వన్యతే॥ ౫౮॥ తమితి॥ వాయౌ పవమానే - సరతి వాతి సతి - సరళానాం దేవదారువిశేషాణాం స్కంధాః ప్రదేశవిశేషాః॥ ని ॥ అస్త్రీ ప్రకాండః స్కంధస్స్యాత్ మూలాచ్ఛాఖావధేస్తరోరిత్యమరః- తేషాం సంఘట్టనేన సంఘర్షణేన జన్మయస్య సః తథోక్తః జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణోపి బహువ్రీహిస్స్యాదిత్యుక్తం - ఉల్కాభిః స్ఫులింగైః క్షపితాః నిర్దగ్ధాః చమరీణాం వాలభారాః కేశసమూహాః యేన సః- అతోదవ ఇత్యగ్నిః దవాగ్నిః వనవహ్నిః ॥ ని॥ వనేచ వనవహ్నౌచ దవో దావ ఇతి శాశ్వతః - తం హిమాద్రిం - బాధేత చేత్ పీడయేద్యది - ఏనం దవాగ్నిం వారిధారాణాం సహస్రైః- అలమత్యంతం శమయితుమర్హసి - యుక్తంచైతదిత్యాహ - తథాహి- ఉత్తమానాం మహతాం - సంపదః సమృద్ధయః - ఆపన్నానామార్తానాం ఆర్తిప్రశమనమాపన్నివారణమేవ ఫలం ప్రయోజనం యాసాం తాస్తథోక్తాహి- అతో హిమాచలస్య దావానలస్త్వయా శమయితవ్య ఇతి భావః॥ ౫౯॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హిమాద్రౌ - దృషది కస్యాం

ణ్ణ శోభాం శుభ్రత్రినయనవృషోత్ఖాతపంకోపమేయాం॥ ౫౮॥
తంచేద్వాయౌ సరతి సరళస్కంధసంఘట్టజన్మా బాధేతో
ల్కాక్షపితచమరీవాలభారో దవాగ్నిః । అర్హస్యేనం శమ
యితుమలం వారిధారాసహస్రైరాపన్నార్తిప్రశమనఫలా
స్సంపదో హ్యుత్తమానాం॥ ౫౯ ॥ తత్ర వ్యక్తం దృషది చరణ
న్యాసమర్ధేందుమౌళేశ్శశ్వత్సిద్ధైరుపచితబలిం భక్తినమ్రః
పరీయాః । యస్మిన్ దృష్టే కరణవిగమాదూర్ధ్వముద్ధూతపా

చిచ్ఛిలాయాం - వ్యక్తం ప్రకటితం - శశ్వత్ సదా - సిద్ధైర్యోగిభిః ॥ ని ॥ సిద్ధిర్నిష్పత్తి యోగయోరితి విశ్వః- ఉపచితబలిం విరచితపూజాం॥ ని॥ బలిః పూజోపహారయోరితి యాదవః- అర్ధశ్చాసావిందుశ్చ అర్ధేందుః ఖండేందుః॥ ని॥ అర్ధః ఖండే సమాంశే ర్ధమితి విశ్వః- స మౌళౌ యస్య తస్యార్ధేందుమౌళేరీశ్వరస్య చరణన్యాసం పాదన్యాసం భక్తిః పూజ్యేష్వనురాగః తయా నమ్రో భక్తినమ్రస్సన్ పరీయాః ప్రదక్షిణం కురు॥ వ్యా ॥ పరి పూర్వాదిణ్ ధాతోర్లిఙ్ - యస్మిన్ పాదన్యాసే - దృష్టే సతి - ఉద్ధూతపాపాః నిరస్త సమస్తకిల్బిషాస్సంతః శ్రద్దధానాః విశ్వసంతః పురుషాః శ్రద్ధాః శ్వాసః - ఆస్తిక్యబుద్ధిరితి యాదవః ॥ వా॥ శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వక్తవ్యేతి - కరణస్య క్షేత్రస్య విగమాదూర్ధ్వం దేహత్యాగాత్పరమిత్యర్థః॥ ని ॥ కరణం సాధకతమ క్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపీత్యమరః - స్థిరం శాశ్వతం గణాః ప్రమథాః॥ ని॥ గణాః ప్రమథసంఖ్యౌఘా ఇతి వైజయంతీ - తేషాం పదం స్థానం తస్య ప్రాప్తయే - కల్పిష్యంతే - ప్రాప్తుం శక్ష్యంతీత్యర్థ

ర్థః ॥ వ్యా ॥ క్లృప్తేః పర్యాప్తివచనత్వేన తస్యాలమర్థత్వాత్తద్యోగే॥ సూ ॥ నమః స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ - అలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణమితి॥ భాష్యకారః ॥ శ్లో॥ అవ్యక్తం వ్యంజయామాస శివశ్శ్రీచరణద్వయం । హిమాద్రౌ శాంభవాదీనాం సిద్ధయే సవనకర్మణాం - దృష్ట్వాస్త్రీచరణం సమ్యక్సాధకస్థిరయోత్తమం - ఇచ్ఛాధీనశరీరో హి విచరేచ్ఛ జగత్త్రయం - ఇతి శంభురహస్యే ॥ ౫౫ ॥ యే ఇతి॥ తస్మిన్ హిమాద్రౌ - సంరంభస్సంభ్రమః కోపో వా॥ ని ॥ సంరంభస్సంభ్రమే కోప ఇతి శబ్దార్ణవే - తేన గజ ఇత్యభ్రాంత్యా ఉత్పతనే ఉత్ప్లవనే రభసో వేగో యేషాం తే తథోక్తాః॥ ని ॥ రభసో వేగహర్షయోరితి విశ్వః - యే శరభాః అష్టాపదాః - మృగవిశేషాః ॥ ని ॥ శరభశ్శలభే చాష్టాపదే ప్రోక్తో మృగాంతర ఇతి విశ్వః ముక్తః త్యక్తః అధ్వా శలభోత్పతనమార్గః యేన తం- భవంతం - సపది - స్వాంగభంగాయ - లంఘయేయుః ॥ వ్యా ॥ సంభావనాయాం లిఙ్ - భవతో ఽతిదూరవర్తిత్వాత్స్వాంగభంగాతిరిక్తం ఫలం నాస్తి తేషాం లంఘనస్యే

పాః కల్పిష్యంతే స్థిరగణపదప్రాప్తయే శ్రద్దధానాః॥ ౫౫॥ యే
సంరంభోత్పతనరభసాస్స్వాంగభంగాయ తస్మిన్ముక్తాధ్వా
నం సపది శరభా లంఘయేయుర్భవంతం । తాన్కుర్వీథాస్తు
ములకరకావృష్టిపాతావకీర్ణాన్కేవా న స్యుః పరిభవపదం నిష్ఫ

త్యర్థః - తాన్ శరభాన్ - తుములాస్సంకులాః - కరకా వర్షోపలాస్తాసాం వృష్టిః తస్యాః పాతేన అవకీర్ణాన్ - అవక్షిప్తాన్ - కుర్వీథాః కురుష్వ॥ వ్యా॥ విధ్యర్థే లిఙ్ ప్రత్యర్థిషు పర విపక్షస్సద్యః ప్రతిక్షేప్తవ్య ఇతి భావః - తథాహి ఆరభ్యంత ఇత్యారంభాః కర్మాణి తేషు యత్నః ఉద్యోగః స నిష్ఫలో యేషాం తే తథోక్తాః - విఫలకర్మోపక్రమా ఇత్యర్థః- అతః - కేవా నరాః - పరిభవపదం తిరస్కారాస్పదం - న స్యుర్న భవంతి - భవంత్యేవేత్యర్థః - యత్త్వత్ర॥ ని ॥ వర్షోపలస్తు కరక ఇతి యాదవ వచనాత్కరకశబ్దస్య నియతపుల్లింగత్వాభిప్రాయేణ కరకాణాం వృష్టిరితి కేషాంచి ద్వ్యాఖ్యానం - తదస్యైనానుమన్యంతే వర్షోపలస్తు కరకేత్యమర వ్యాఖ్యానే - తత్ర భవతా క్షీరస్వామినా కమండలౌ కరక ఇతి నానార్థే - పుంస్యపి వక్ష్యతీతి వదతా ఉభయలింగతా ప్రకాశనాత్ యాదవస్య తు పుంలింగతా విధానే తాత్పర్యం న తు స్త్రీలింగతా నిషేధః - న తద్విరోధోఽపి॥ ని॥ కరకస్తు కరంకే స్యాదాక్రోశే చ కమండలౌ । పక్షిభేదే కరేచాస్త్రీ కరకా చ ఘనోపల ఇతి విశ్వప్రకాశవచనేరూభయలింగతా వ్యక్తైవేతి న పుంస్త్వాపి విరోధవార్తా - అత ఏవ రుద్రోఽపి॥ ని ॥ వర్షోపలస్తు కరకా కరకోఽపి చ దృ

ర్యత ఇతి॥ ౬౦॥ శబ్దాయంత ఇతి॥ హే మేఘ - అనిలైః వాయుభిః - పూర్యమాణాః ఆధ్మాయమానాః - కీచకాః వేణువిశేషాః॥ ని॥ వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః - మధురం శ్రుతిసుఖం యథా తథా శబ్దాయంతే శబ్దం కుర్వంతి స్వనంతీత్యర్థః॥ సూ॥ శబ్దవైరకలహాభ్రేత్యాదినా క్యఙ్ప్రత్యయః అనేన వంశవాద్యసంపత్తిరుక్తా - సంసక్తాభిః భక్తాభిః - వంశవాద్యానుషక్తాభిర్వా సంరక్తాభిరితి పాఠే రక్తకంఠీభిరిత్యర్థః - కిన్నరీభిః కిన్నరస్త్రీభిః - త్రయాణాం పురాణాం సమాహారః త్రిపురం॥ సూ॥ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారసమాసః - పాత్రాదిత్వాన్నపుంసకత్వం - తస్య విజయః - గీయతే - కందరేషు దరీషు॥ ని॥ దరీతు కందరో వా స్త్రీ త్యమరః - తే తవ - నిర్హ్రాదః గంభీరధ్వనిః - మురజే వాద్యభేదే ధ్వనిరివేత్యర్థః స్యాచ్చేత్ - తర్హి - తత్ర చరణసమీపే పశుపతేర్నిత్యసన్నిహితస్య శివస్యావ్యత్యైత ఇతి శేషః - సంగీతం తౌర్యత్రికం॥ శ్లో॥ సమ్యగ్గీతేతు సంగీతం వాద్యారంభే ప్రసిద్ధకే। తౌర్యాణాం త్రితయేచా

లారంభయత్నాః। ౬౦। శబ్దాయంతే మధురమనిలైః కీచకాః
పూర్యమాణాస్సంసక్తాభిస్త్రిపురవిజయో గీయతే కిన్నరీభిః।
నిర్హ్రాదస్తే మురజ ఇవ చేత్కందరేషు ధ్వనిస్స్యాత్సంగీతా
ర్థో నను పశుపతేస్తత్ర భావీ సమగ్రః॥ ౬౧॥ ప్రాలేయాద్రే
రుపతటమతిక్రమ్య తాంస్తాన్విశేషాన్హంసద్వారం భృగుప
తియశోవర్త్మ యత్క్రౌంచరంధ్రం। తేనోదీచీం దిశమను

పేతి శబ్దార్ణవే - తదేవార్థః సంగీతార్థః - సంగీతవస్తు॥ ని॥ అర్థోఽభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః - సమగ్రః సంపూర్ణః - భావీ నను భవిష్యతి ఖలు॥ వా॥ భవిష్యతి గమ్యాదయ ఇతి భవిష్యదర్థే ణినిః॥ ౬౧॥ ప్రాలేయాద్రేరితి॥ ప్రాలేయాద్రేః హిమాద్రేః- ఉపతటం తటసమీపే॥ సూ॥ అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా సమీపార్థేఽవ్యయీభావః తాంస్తాన్॥ వా॥ వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః విశేషాన్ ద్రష్టవ్యార్థాన్॥ ని॥ విశేషోఽవయవే వ్యక్తౌ ద్రష్టవ్యోత్తమవస్తుని ఇతి శబ్దార్ణవే- అతిక్రమ్య ఆదరేణ దర్శనమతీత్యేత్యర్థః - గచ్ఛేత్యనాగతేన సంబంధః - హంసానాం ద్వారం హంసద్వారం- మానసప్రస్థాయినో హంసాః క్రౌంచరంధ్రేణ సంచరంతీత్యాగమః - భృగుపతేః జామదగ్న్యస్య యశోవర్త్మ యశః ప్రవృత్తికారణమిత్యర్థః - యత్ క్రౌంచస్యాద్రేః రంధ్రం క్రౌంచరంధ్రమస్తి - తేన క్రౌంచబిలేన బలేర్దైత్యస్య నియమనే బంధనే అభ్యుద్యతస్య ప్రవృత్తస్య- విష్ణోర్వ్యాపకస్య భగవతస్త్రివిక్రమస్య - శ్యామః కృష్ణవర్ణః - పాద ఇవ - తిర్యగాయామేన బిలప్రవేశార్థం తిరశ్చీనదైర్ఘ్యేణ శోభత ఇతి తిర్యగాయామశోభీ సన్॥ వా॥ తాచ్ఛీల్యే ణినిః- ఉదీచీం దిశం- అనుసరేః అభిగచ్ఛ- ఫ

రాకిలభగవతో దేవార్ధజటేః ధనురుపనిషదమధీయతా భృగునందనేన స్కందస్య స్పర్ధయా క్రౌంచశిఖరిణమతినిశితవిశిఖముఖేన హేలయా మృత్పిండభేదం భిత్త్వా తతఏవ క్రౌంచభేదాదేవ సద్యస్సముజ్జృంభితే యశః క్షీరవారిధౌ నిఖిలమపిజగజ్జాలమాప్లావితమితి కథా శ్రూయతే॥ ౬౨॥ గత్వేతి॥ క్రౌంచబిలనిర్గమానంతరమూర్ధ్వం చ గత్వా- దశముఖస్య రావణస్య భుజైరుచ్ఛ్వాసితా విశ్లేషితాః ప్రస్థానాం సానూనాం సంధయో యస్యతస్య- ఏతేననయనకౌతుకసద్భావ ఉక్తః- త్రిదశపరిమాణమేషామితి త్రిదశాః॥ వ్యా॥ సంఖ్యయేత్యాదినా బహువ్రీహిః॥ సూ॥ బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే త్యాదినా సమాసాంతో డజితి క్షీరస్వామీ త్రిదశానాం దేవానాం వనితాస్తాసాం దర్పణస్య- స్ఫాటికత్వాద్రాజతత్వాద్వా ధాపి బింబగ్రాహిత్వేనైవముక్తం - కైలాసస్యాద్రేః - అతిథిః స్యాః- యః కైలాసః - కుముదవద్విశదైర్నిర్మలైః - శృంగాణాముచ్ఛ్రాయైరున్నతిభిః - ఖమాకాశం - వితత్యవ్యాప్య - ప్రతిదినం దినేదినే - రాశీభూతః త్ర్యంబకస్య త్రిలోచన

> సరేస్తిర్యగాయామశోభీశ్యామః పాదోబలినియమనాభ్యుద్య
> తస్యేవవిష్ణోః॥ ౬౨ । గత్వాచోర్ధ్వం దశముఖభుజోచ్ఛ్వా
> సితప్రస్థసంధేః కైలాసస్య త్రిదశ వనితాదర్పణస్యాతిథి
> స్స్యాః। శృంగోచ్ఛ్రాయైః కుముదవిశదైర్యో వితత్యస్థితః
> ఖంరాశీభూతః ప్రతిదినమివత్ర్యంబకస్యాట్టహాసః॥ ౬౩॥
> ఉత్పశ్యామిత్వయితటగతే స్నిగ్ధభిన్నాంజనాభే సద్యఃకృత్తద్వి
> రదరదనచ్ఛేదగౌరస్యతస్య। శోభామద్రేస్తిమితనయనప్రేక్ష
> ణీయాంభవిత్రీమంసన్యస్తే సతిహలభృతో మేచకే వాససీవ॥
> ౬౪। హిత్వాతస్మిన్భుజగవలయం శంభునాదత్తహస్తా క్రీడా

స్య- అట్టహాసః అతిహాస ఇవ స్థితః॥ ని॥ అట్టావతిశయక్షౌమావితి యాదవః - ధావళ్యాద్ధాసత్వేనోత్ప్రేక్షణం - హాసాదీనాంతు ధావళ్యం కవిసమయసిద్ధం॥ ౬౩ ॥ ఉత్పశ్యామీతి॥ స్నిగ్ధం మసృణం భిన్నం మర్దితం చ యదంజనం కజ్జలం తస్యాభేవాభా యస్య తస్మిన్ - త్వయి - తటగతే సానుగతే సతి - సద్యఃకృత్తస్య ద్విరదరదనస్య గజదంతస్యచ్ఛేదవద్గౌరస్య శుభ్రస్య- తస్యాద్రేః కైలాసస్య- మేచకే శ్యామలే॥ ని॥ కాలశ్యామలమేచకాః ఇత్యమరః వాససి వస్త్రే - అంసన్యస్తే సతి - హలభృతో బలభద్రస్యేవ స్తిమితాభ్యాం నిశ్చలాభ్యాం అనిమిషాభ్యామితియావత్ - నయనాభ్యాం ప్రేక్షణీయాం శోభాం- భవిత్రీం భావినీం- ఉత్పశ్యామి - శోభాభవిష్యతీతి తర్కయామీత్యర్థః - పూర్ణోపమాలంకారః॥ ౬౪॥ హిత్వేతి॥ తస్మిన్ క్రీడాశైలే కైలాసే॥ శ్లో॥ కైలాసః కనకాద్రిశ్చ మందరో గంధమాదనః। క్రీడార్థం పర్వతాశ్శంభోశ్చత్వారోపి వ్యరోచయన్నితి

శంభురహస్తే - శంభునా - భుజగవలయః కంకణః తం హిత్వా గౌర్యాః భీరుత్వాత్ త్యక్త్వా - దత్తహస్తా దత్తహస్తావలంబా సతీ - గౌరీ - పాదచారేణ విహరేత్ - విచరేద్యది - తర్హి - అగ్రయాయీ పురోగతః తథా - స్తంభితః ఘనీభావం ప్రాపితః అంతర్జలస్య ఓఘః ప్రవాహో యస్య సః తథాభూతస్సన్ - భంగీనాం పర్వణాం భక్త్యా రచనయా - భంగీభక్త్యా విరచితవపుః కల్పితశరీరస్సన్ - మణీనాం తటం మణితటం తస్యారోహణాయ సోపానత్వం కురు - సోపానభావం భజేత్యర్థః॥ ౬౦ ॥ తత్రేతి॥ తత్ర కైలాసే - అవశ్యం సర్వథా - సురయువతయః దేవతాస్త్రియః వలయకులిశాని కంకణకోటయః శతకోటివాచినా కులిశశబ్దేన కోటిమాత్రం లక్ష్యతే తైరుద్ఘట్టనాని ప్రహారాస్తైరుద్గీర్ణముత్సృష్టం తోయం యేన తం - త్వాం - యంత్రేషు ధారాః యంత్రధారాః తాసాం గృహత్వం కృత్రిమధారాగృహత్వం - నేష్యంతి ప్రాపయిష్యంతి - హే సఖే ఘర్మనిదాఘలబ్ధస్య ఘర్మలబ్ధస్య ఘర్మలబ్ధత్వం దాస్య దేవభూమిషు సర్వదా సర్వర్తుసమాహారాత్ ప్రాంతమికమేఘత్వాద్వా - యతఉక్తమాషాఢస్య ప్రథమదివసే మేఘం దదర్శే

శైలే యది చ విహరేత్పాదచారేణ గౌరీ। భంగీభక్త్యా విరచిత
వపుస్తంభితాంతర్జలౌఘస్సోపానత్వం కురు మణితటారోహ
ణాయాగ్రయాయీ ॥ ౬౦॥ తత్రావశ్యం వలయకులిశోద్ఘ
ట్టనోద్గీర్ణతోయం నేష్యంతి త్వాం సురయువతయో యంత్ర
ధారాగృహత్వం। తాభ్యో మోక్షస్తవ యది సఖే ఘర్మలబ్ధ
స్య న స్యాత్క్రీడాలోలాశ్శ్రవణపరుషైర్గర్జితైర్భాయ
యేస్తాః॥ ౬౧॥ హేమాంభోజప్రసవి సలిలం మానసస్యాద
దానః కుర్వన్ కామం క్షణముఖపటప్రీతిమైరావణస్య। ధున్వ

తి - తవ తాభ్యస్సురయువతిభ్యః - మోక్షో న స్యాద్యది - తదా - క్రీడాలోలాః క్రీడాసక్తాః - ప్రమత్తా ఇత్యర్థః తాస్సురయువతీః - శ్రవణపరుషైః కర్ణకటుభిః - గర్జితైః కరణైః - భాయయేః త్రాసయేః॥ వ్యా॥ అత్ర హేతుభయాభావాన్నాత్మనేపదం- నాపి పుగాగమః॥ ౬౧॥ హేమేతి॥ హే జలమేఘ - హేమాంభోజానాం ప్రసవో జన్మ యస్మిన్ తత్ ప్రసవి సకం॥ వ్యా ॥ జిదృక్షేత్యాదినా ఇనిప్రత్యయః - మానసస్య సరసః సలిలముదకం- ఆదదానః పిబన్నిత్యర్థః- తథా ఐరావణస్యేంద్రగజస్య- తస్య కామచారిత్వాత్ - శివసేవార్థం ఇంద్రాగమనాద్వా సమాగతస్యేతి భావః - క్షణే - మానససలిలాదానకాలే ముఖపటేన యా ప్రీతిస్తాం - కుర్వన్ - తథా - కల్పద్రుమాణాం కిసలయాని పల్లవభూతాన్యంశుకానీ సూక్ష్మవస్త్రాణీవ ॥ అంశుకం వస్త్రమాత్రే స్యాత్పరిధానోత్తరీయయోః - సూక్ష్మవస్త్రే నాతులద్రమే ఇతి విశ్వప్రకాశః - స్వవాతైః మేఘవాతైః

ధున్వన్ - ఇత్థంనానాబహువిధాశ్చేష్టాఃతోయపానాదయోయేషుతైః- లలితైఃక్రీడితైః॥
ని॥ నాథావభేదే(స్త్రీ)నృత్యేలలితంత్రిషుసుందరే- అ(స్త్రీ)యాం ప్రమదాశాపేక్రీడి
తేజాతపల్లవఇతిశబ్దార్ణవే - తంనగేంద్రంకైలాసం - కామంయథేచ్ఛం నిర్విశేఃఉ
పభుఙ్క్ష్వ॥ ని॥ నిర్వేశోభృతిభోగయోరిత్యమరః - యథేచ్ఛావిహారో మిత్రగృహేషుమై
త్ర్యాఃఫలం - సహజమిత్రంచతేకైలాసః॥ శ్లో॥ మేఘపర్వతయోరబ్ధిచంద్రయోరబ్దసూ
ర్యయోః - శిఖిజీమూతయోర్దృష్టిరమ్యయోః మిత్రతాస్వయమితిదర్శనాదితిభావః॥
౬౨॥ తస్యేతి॥ ప్రణయినఃప్రియతమస్యేవ - తస్యకైలాసస్యఉత్సంగేఊర్ధ్వభాగే
ఉరోదా॥ ని॥ ఉత్సంగేముక్తసంయోగేసక్థిన్యూర్ధ్వతలేపిచేత్యుత్పలమాలాయాం-
దుకూలంశుభ్రవస్త్రంగంగాదుకూలమివగంగాదుకూలం ॥ వ్యా॥ ఉపమితసమాసః-
స్రస్తగంగాదుకూలంయస్యాస్తాం ॥ ని ॥ దుకూలంసూక్ష్మవస్త్రేస్యాదుత్తరీయేసితాం
శుకఇతిశబ్దార్ణవే కామిన్యాంతు- స్రస్తంగంగేవదుకూలంయస్యాస్తాం - తథోక్తాం-
అలకాంకుబేరనగరీందృష్ట్వా - కామినీమివేతిశేషః - హేకామచారిన్ - త్వంపునః

న్కల్పద్రుమకిసలయాన్యంశుకానీవవాతైర్నానాచేష్టై
ర్జలదలలితైర్నిర్విశేస్తంనగేంద్రం॥ ౬౨॥ తస్యోత్సంగే
ప్రణయినఇవస్రస్తగంగాదుకూలాంనత్వం దృష్ట్వానపునరల
కాంజ్ఞాస్యసేకామచారిన్ । యావఃకాలేవహతిసలిలోద్గార

త్వంతు - నజ్ఞాస్యసఇతిన - నాగమిష్యసీతిన - కింతుజ్ఞాస్యస ఏవేత్యర్థః - కామ
చారిణస్తేపూర్వమపి బహుకృత్వఃతద్దర్శనసంభవాదజ్ఞానసంభావితమేవేతినిశ్చ
యార్థంనఞ్ద్వయప్రయోగః - తదుక్తం - స్మృతినిశ్చయసిద్ధార్థేషునఞ్ద్వయ
ప్రయోగఇతి- ఉచ్చైర్విమానాఉన్నతసప్తభూమికభవనాని॥ ని॥ విమానో(స్త్రీ)దేవ
యానేసప్తభూమికసద్మనీతియాదవః - మేఘసంవాహనస్థానసూచనార్థమిదంవిశే
షణంఅన్యత్ర- ఉచ్చైఃగంభీరావిమానానియస్యాంసాచయా - అలకా - వోయుష్మాకం-
కాలే - మేఘకాలఇత్యర్థః - కాలస్యసర్వమేఘసాధారణ్యాద్వ ఇతిబహువచనంస
లిలముద్గిరతీతిసలిలోద్గారంప్రవత్సలిలధారమిత్యర్థః-అభ్రబృందంమేఘకదంబకం-
కామినీ(స్త్రీ)- ముక్తాజాలైఃమౌక్తికసరైఃగ్రథితం ప్రత్యుప్తం॥ ని॥ పుంశ్చల్యాంమౌ
క్తికేముక్తేతియాదవః- అలకమివచూర్ణకుంతలానివ - జాతావేకవచనం॥ని ॥ అల
కాశ్చూర్ణకుంతలాఇత్యమరః - వహతిబిభర్తి- అత్రకైలాసస్యానుకూలనాయకత్వ
మలకాయాశ్చస్వాధీనపతికాఖ్యనాయికాత్వంచధ్వన్యతేతదుక్తం ॥ శ్లో॥ ఏకాయ
త్తోనుకూలస్స్యాదితి॥ శ్లో॥ ప్రియోపలాలితానిత్యంస్వాధీనపతికామతేతిలక్షణం॥

జాహగంతిచ - లాలయన్నలకాప్రాంతాన్ప్రచయన్ పత్రశపంజరైః - ఏనాంవినోదయ న్త్యంతాంఛాయాంవదనుపర్తతఇతి ॥ * * * * * * * * * * *

ఇతిశ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం
మేఘసందేశవ్యాఖ్యాయాంసంజీవనీసమాఖ్యాయాం
పూర్వమేఘస్సమాప్తః

౧॥ విద్యుత్వంతమితి॥ యత్రఅలకాయాం - లలితాః - రమ్యాఃవనితాఃస్త్రియోయేషుతేతథోక్తాః - సహచిత్రైర్వర్తంత ఇతిసచిత్రాఃసాలేఖ్యాః॥ ని ॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః॥ సూ॥ తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః - వోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసభావః - సంగీతాయతౌర్యత్రికాయప్రహతమురజాఃతా

ముచ్చైశ్చర్విమానాముక్తాజాలగ్రథిత మలకం కామినీవాభ్రబృందమ్॥ * * * * * * * * *

ఇతిశ్రీకాళిదాసస్యకృతౌ మేఘసందేశేమహాకావ్యే
పూర్వమేఘస్సమాప్తః

౧॥ విద్యుత్వంతంలలితవనితాస్సేంద్రచాపంసచిత్రా
స్సంగీతాయప్రహతమురజాస్స్నిగ్ధగంభీరఘోషమ్ । అంత
స్తోయం మణిమయభువస్తుంగమభ్రంలిహాగ్రాః ప్రాసాద

జితమృదంగాఇత్యర్థః॥ ని॥ మురజస్తుమృదంగేస్యాద్ఢక్కామురశయోరపీతిశబ్దార్ణవే - మణిమయాఃమణివికారాః - భువఃక్రీడాహానభూమయఃయేషుతేతథోక్తాఃఅభ్రమంబరంలిహంతీత్యభ్రంలిహానిఅభ్రంకషాణి॥ వ్యా॥ వహాభ్రేలిహ ఇతిఖచ్ - అరుద్విషదజంతస్యాదినాముమాగమః- అభ్రంలిహానిఅగ్రాణిశిఖరాణియేషాంతే తథోక్తాః- అతితుంగాఇత్యర్థః- ప్రాసాదాఃదేవగృహాః॥ ని॥ ప్రాసాదోదేవభూభుజా మిత్యమరః- విద్యుతోస్యసంతీతివిద్యుత్వాన్ తం - సేంద్రచాపంఇంద్రచాపయుక్తం - స్నిగ్ధఃసాంద్రః గంభీరఃప్రగల్భఃఘోషఃగర్జితధ్వనిర్యస్యతం - అంతఃఅంతర్గతంతోయంయస్యతమంతస్తోయంఅంతస్సలిలం - తుంగమున్నతం - త్వాంతైస్తైర్విశేషైఃలలితవనితాత్వాదిధర్మైఃకరణైః - తులయితుంసమీకర్తుం - వ్యా ॥ తులాశబ్దాత్తస్యాకరోతీతిణ్యా

తా త్తుమున్ ప్రత్యయః - అలంపర్యాప్తాః॥ ని॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవా చకమిత్యమరః - అత్రఉపమానోపమేయభూతమేఘప్రాసాదధర్మాణాంవిద్యుద్ధ్వనితా దీనాంయథాసంఖ్యమన్యోన్యస్య సాదృశ్యాన్మేఘప్రాసాదసాదృశ్యసిద్ధిరితిబింబ ప్రతిబింబ భావేనఇయంపూర్ణోపమా ॥ ౨॥ సంప్రతిసర్వదాతస్యాం సర్వర్తుసంప త్తిమాహ హ స్తఇతి॥ యత్రఅలకాయాంవధూనాం(స్త్రీ)ణాంహస్తే - లీలార్థం కమలంలీలాక మలంశరల్లింగమేతత్ - యతఉక్తం॥ శ్లో॥ శరత్పంకజలక్షణేతి - అలకేకుంతలేజాతా వేకవచనం॥- బాలకుందైః ప్రత్యగ్రమాఘ్యకుసుమైఃఅనువిద్ధమనువేధఃగ్రథనమితియా వత్॥ వ్యా॥ నపుంసకేభావేక్తః - హేమంతకార్యమేతత్ - యద్యపి కుందానాంశై శిరత్వమప్యస్తి - మాఘ్యంకుందమిత్యభిధానాత్ - తథాపిహేమంతెప్రాదుర్భావశ్శై శిరేప్రౌఢత్వమిత్యవస్థాభేదేనహేమంతకార్యత్వమిత్యాశయేనబాలపద విశేషణం-అ లకమితిప్రథమాంతపాఠేస స్తమీ ప్రక్రమభంగస్స్యాత్ - నాథస్తు - నియత పుల్లింగ తాహానిశ్చేతిదోషాంతరమాహ - తదసత్॥ శ్లో ॥ స్వభావవక్రాణ్యలకానితాసామితి॥

హస్తే లీ
లాకమలమలకె బాలకుందానువిద్ధం నీతాలోధ్ర ప్రసవరజ
సాపాండుతామాననే శ్రీః। చూడాపాశేన వకురవకంచారు
కర్ణే శిరీషంసీమంతేచత్వదు పగమజంయత్ర నీపంవధూనాం॥
౩॥ యత్రోన్మత్తభ్రమరముఖరాఃపాదపానిత్య పుష్పాహం
సశ్రేణీరచితరశనానిత్యపద్మా నలిన్యః। కేకోత్కంఠాభవన

శ్లో॥ నిర్లూనాన్యలకానితాడితమురః కృత్తోప్యధరఃఖండితః ఇత్యాదిషు ప్రయోగేషున పుంసకలింగతాదర్శనాదితి - ఆననేముఖేలోధ్రప్రసవానాంలోధ్రపుష్పాణాంరైః తా ణాంరజసాపరాగేణ॥ ని॥ స్యాదుత్పాదేపలేపుష్పెప్రసవోగర్భమోచనఇత్యమరః- పాండుతాంపిశంగత్వం - నీతాప్రాపితా - శ్రీఃశోభా - చూడాపాశేకేశపాశె - నవకు రవకం॥ ని॥ తత్రశోణేకురవక స్తత్రపీతేకురంటక ఇత్యమరః - వాసంతఃపుష్పవిశేషఃక ర్ణేచారుపేశలంశిరీషంగ్రైష్మఃపుష్పవిశేషః - సీమంతేమస్తకకేశవీథ్యాం ॥ ని ॥ సీ మంతమస్త్రియాంమస్తకేశవీథ్యాముదాహృతమితివైజయంతీ - తవోపగమఃత్వదుప గమః - ఘనాగమకాల ఇత్యర్థఃతత్రజాతంత్వదుపగమజం - వార్షికలింగముక్తంవీ పంకదంబకుసుమంచసర్వత్రాప్యస్తీతిశేషః॥ వ్యా ॥ అస్తిర్భవతిపరఃప్రథమపురుషః అప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతిన్యాయాత్ ఇత్థంకమలకుందాదితత్తత్కార్యసమాహారాభి ధానాత్ అర్థాత్సర్వర్తుసమాహారసిద్ధిః - కారణంవినాకార్యాభావాదిలిభావః॥ ౩॥ యత్రేతి॥ యత్రాలకాయాం - పాదపాః = నిత్యాః పుష్పాదయోయేషాంతేనిత్యపుష్పాః

నతుఋతునియమాదిత్యర్థః - అతఏవోన్మత్తైః భ్రమరైః ముఖరాః శబ్దాయమానాః - న
ళిన్యః - పద్మిన్యః - నిత్యంపద్మానియాసాంతాః నిత్యపద్మాః నతుహేమంతాదివర్జమి
తిభావః - అతఏవహంసశ్రేణీభిః గ్రథితరశనాః కల్పితమేఖలాః - నిత్యంహంసపరివేష్టి
తా ఇత్యర్థః - భవనశిఖినః క్రీడామయూరాః - నిత్యంభాస్వంతః కలాపాః బర్హాణి
యేషాంతే తథోక్తాః నతువర్షాస్వేవేతిభావః - అతఏవకేకాభిరుత్కంఠాః ఉద్గ్రీవాః -
ప్రదోషాః రాత్రయః - నిత్యంజ్యోత్స్నాః - చంద్రికా యేషాంతే నిత్యజ్యోత్స్నాః -
నతుశుక్లపక్షఏవ - ప్రతిహతతమసాం వృత్తిర్వ్యాపారః యేషాంతే తేచతే రమ్యాశ్చ తథో
క్తాః - నయనసుభగా ఇత్యర్థః ॥ ౪ ॥ ఆనందేతి ॥ యత్రాలకాయాం విత్తేశానాం య
క్షాణాం ॥ ని ॥ విత్తేశ్వరః కుబేరస్స్యాత్ప్రభౌ ధనికయక్షయోరితివిశ్వః - ఆనందోత్థమా
నందజన్యమేవ నయనసలిలం - అన్యైర్నిమిత్తైః శోకాదిభిర్నాస్తి - ఇష్టసంయోగేన
ప్రియజనసమాగమేన - సాధ్యాన్నివర్తనీయాత్ నత్వప్రతీకార్యాదిత్యర్థః - కుసు
మశరజాన్మదనజన్యాత్తాపాత్ - అన్యస్తాపోనాస్తి - ప్రణయకలహాదన్యస్మాన్మరణాదికా

శిఖినోనిత్యభాస్వత్కలాపానిత్యజ్యోత్స్నాః ప్రతిహతత
మోవృత్తిరమ్యాః ప్రదోషాః ॥ ౪ ॥ ఆనందోత్థంనయనసలిలం
యత్రనాన్యైర్నిమిత్తైర్నాన్యస్తాపః కుసుమశరజాదిష్టసం
యోగసాధ్యాత్ । నాప్యన్యస్మాత్ప్రణయకలహాద్విప్రయో
గోపపత్తిర్విత్తేశానాంనచఖలువయోయౌవనాదన్యదస్తి ॥ ౫ ॥
యస్యాంయక్షాస్సితమణిమయాన్యేత్యహర్మ్యస్థలానిజ్యో
తిశ్ఛాయాకుసుమరచితాన్యుత్తమస్త్రీసహాయాః । ఆసేవం

రణాత్ - విప్రయోగోపపత్తిర్విరహప్రాప్తిరపినాస్తి - కించ - యౌవనాదన్యద్వయో
వార్ధకంచ - నాస్తిఖలు ఏతచ్ఛ్లోకద్వయంప్రక్షిప్తమపి వ్యాఖ్యాతం ॥ ౫ ॥ యస్యామి
తి ॥ యస్యాంయక్షాః ఉత్తమస్త్రీసహాయాః లలితాంగనాసహచరాస్సంతః - సితమణి
మయాని స్ఫటికమణిమయాని చంద్రకాంతమణిమయానివా అతఏవజ్యోతిషాంతారకా
ణాంఛాయాః ప్రతిబింబాన్యేవకుసుమాని తైః రచితాని పరిష్కృతాని ॥ ని ॥ జ్యోతిస్తా
రాగ్నిభాజ్వాలాదృక్పుత్రాధ్వరాత్మస్వితి వైజయంతి - ఏతేనపానభూమేరమ్లానశో
భత్వముక్తం హర్మ్యస్థలాన్యేత్య ప్రాప్య తవగంభీరధ్వనిరివధ్వనిర్యేషాంతేషు త్వద్గంభీర
ధ్వనిషు పుష్కరేషు వాద్యభాండముఖేషు ॥ ని ॥ పుష్కరంకరిహస్తాగ్రే వాద్యభాండముఖే
జలే - వ్యోమ్నిఖడ్గఫలే పద్మే తీర్థౌషధివిశేషయోరిత్యమరః - శనైః మందమాహతేషు
తాడితేషు సత్సు - ఏతేన వాద్యంనృత్తగీతయోరప్యుపలక్షణం - కల్పవృక్షప్రసూతం
మందారవృక్షోద్భవం = కల్పవృక్షస్య [illegible] - మధ్వపత్రప్రసూ

తమిత్యర్థః- రతిస్సురతమేవఫలంయస్యతత్ రతిఫలంపాష్పత్వాద్రతిపలాఖ్యంమధు మద్యమానేవంతేఆదృత్యపిబంతీత్యర్థః॥ శ్లో॥ తాళక్షీరసితాపృతామలగుడోన్మత్తాస్థి కాలాహ్వయాంద్రావిణంద్రద్రుమమోరటాషకదళీగుచ్ఛప్రసూనైర్యుతం- ఇత్థంచేన్మధుపుష్పభంగ్యుపచితంపుష్పద్రుమాలామృతక్వాథనస్మరదీపనంరతిఫలాఖ్యం స్వాదుశీతంమధ్వితిమదిరార్ణవే॥ ౬॥ మందాకిన్యాఇతి॥ యత్రాలకాయామనిద్యమానః -మరోయేషాంతేఅమరాతైరమరైః ప్రార్థితాః- కాంక్షితాః- అతిసుందర్యఇత్యర్థః- కన్యాయక్షకుమార్యః॥ ని॥ కన్యాకుమారికానార్యోరితివిశ్వః- శిశిరైఃశీతైఃమందాకిన్యాఃగంగాయాఃపయసిమరుద్భిః - మారుతైస్సేవ్యమానాఃవీజ్యమానాస్సత్యః తథాఅనుతటంతటేషురోహంతీత్యనుతటరుహాః - క్విప్ తేషాం॥ సూ॥ ఉపపదమితిఙితిసమాసః- తేషాంమందారాణాంఛాయయాఅనాతపేనవారితోష్ణాః నివారితతాపాస్సత్యః కనకస్యసికతాసుముష్టిభిఃనిక్షేపేణన్యాసేనగూఢైఃసంవృతైః అథవా - కనక సికతానాం ముష్టిషునిక్షేపేణగూఢైః అతఏవఆన్వేష్టవ్యైశ్శృంగైర్మణిభిఃరత్నైఃసంక్రీడం

తేమధురతిఫలంకల్పవృక్షప్రసూతంత్వద్గంభీరధ్వనిషుశనకైః
పుష్కరేష్వాహతేషు॥ ౬॥ మందాకిన్యాఃపయసిశిశిరైస్సే
వ్యమానామరుద్భిర్మందారాణామనుతటరుహాం ఛాయయా
వారితోష్ణాః। అన్వేష్టవ్యైఃకనకసికతాముష్టినిక్షేపగూఢైః
స్సంక్రీడంతేమణిభిరమరప్రార్థితాయత్రకన్యాః॥ ౭॥ నీవీ
బంధోచ్ఛ్వసితశిథిలంయత్రబింబాధరాణాంక్షౌమంరాగా
దనిభృతకరేష్వాక్షిపత్సుప్రియేషు। అర్చిస్తుంగానభిముఖమ

తేగూఢమణిసంజ్ఞయాదైశికక్రీడయాసమ్యక్క్రీడంతీత్యర్థః॥ సూ॥ క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం॥ శ్లో॥ రత్నాదిభిర్వాలుకాదౌగుప్తైర్ద్రష్టవ్యకమణిభిః॥ బాలికాభిఃకృతాక్రీడానామ్నాగూఢమణిః స్మృతా - రాసక్రీడాగూఢమణిగుప్తకేళిస్థులాయనం - పిండకందుకదండాద్యైః స్మృతాదైశికకేళయఇతిశబ్దార్ణవే॥ ౭॥ నీవీతి॥ యత్రానిభృతకరేషుచపలహస్తేషునీవీస్రంసనోద్యోగభయాత్కంపమానకరేష్విత్యర్థః- ప్రియేషునీవీవస్త్రగ్రంథిః॥ ని॥ నీవీపరిపణెగ్రంథౌస్త్రీణాం జఘనవాససీతివిశ్వః- నీవీతిబంధః నీవీబంధః - చూతవృక్షపదవానరుక్త్యం - తస్యోచ్ఛ్వసితేనత్రుటనేనశిథిలంక్షౌమందుకూలంరాగాదనురాగాదాక్షిపత్సుహరత్సుసత్సు- హ్రీమూఢానాంలజ్జావిధురాణాం - బింబంబింబికాఫలం ॥ ని॥ బింబికాయాఃఫలేబింబఃప్రతిబింబేచమండలఇతివిశ్వఃబద్వదధరోయాసాంతాసాంబింబాధరాణాంస్త్రీవిశేషాణాం॥ ని॥

క్షేపాః కామినీకాంతాభిరుచ్చాంబాధరాంగనేతిశబ్దార్ణవే - చూర్ణస్య కుంకుమా దేర్ముష్టిరచిర్భిర్మయూఖైః - తుంగాన్ ॥ ని ॥ అర్చిర్జ్వాలా మయూఖా రితి విశ్వః రత్నాన్యేవ ప్రదీపాన్ రత్నప్రదీపాన్ అభిముఖం యథాతథా ప్రాప్యాపి విఫల ప్రేరణా దీపనిర్వాపణాక్షమత్వాన్నిష్ఫలా క్షేపా భవతి - అత్రాంగనానాం రత్నదీపనిర్వాపణప్రవృత్త్యా ముగ్ధత్వం వ్యజ్యతే॥ ౮ ॥ యత్రేతి ॥ యత్రఅలకాయాం నిశీథేఅర్ధరాత్రే ॥ ని ॥ అర్ధరాత్రనిశీథౌద్వావిత్యమరః - తతత్సంరోధస్య మేఘాపరణస్య అపగమేనవిశదైర్నిర్మలైశ్చంద్రపాదైః చంద్రరశ్మిభిః॥ ని॥ పాదారశ్మ్యంఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమః - స్ఫుటజలలవస్యందినః ఉల్బణాంబుకణస్రావిణః - తంతుజాలావలంబాః - వితానలంబిసూత్రపుంజాధారాః తద్గుణగుంభితా ఇత్యర్థః - చంద్రకాంతాశ్చంద్రకాంతమణయః - ప్రియతమానాం భుజైరుచ్ఛ్వాసితాని స్రాంత్యాజలసేకాయవా ప్రశిథిలితాని ఆలింగితాని యాసాం తాసాం స్త్రీణాం సురతజనితాం అంగగ్లానిం అవయవానాం మ్లానతాం వ్యాలుంపంతి అపనుదంతి॥ ౯ ॥ నేత్రేతి॥ హే మేఘ నేత్రా ప్రేరకేణ - స

ప్రాప్య రత్నప్రదీపాన్ హ్రీమూఢానాం భవతి విఫలప్రేర
ణా చూర్ణముష్టిః ॥ ౮ ॥ యత్ర స్త్రీణాం ప్రియతమ భుజో
చ్ఛ్వాసితాలింగితానా మంగగ్లానిం సురత జనితాం తంతుజా
లావలంబాః । త్వత్సంరోధాపగమవిశదైశ్చంద్రపాదైర్నిశీ
థే వ్యాలుంపంతి స్ఫుటజలలవస్యందినశ్చంద్రకాంతాః ॥ ౯ ॥
నేత్రా నీతాస్సతతగతినా యద్విమానాగ్రభూమీరాలేఖ్యా
నాం స్వజలకణికాదోషముత్పాద్య సద్యః । శంకాస్పృష్టా ఇవ

తతగతినా వాయునా ॥ ని ॥ మాతరిశ్వాసదాగతిరిత్యమరః - యద్విమానాగ్రభూమీర్యస్యాఅలకాయా విమానానాం సప్తభూమికభవనానాం- అగ్రభూమీరుపరిభూమికాః తాః ప్రాపితాః - త్వామివ పశ్యంతీయాం స్తేత్వాదృశః త్వత్సదృశా ఇత్యర్థః ॥ వ్యా ॥ త్యదాదిషుదృశోనాలోచనేకః ఇతి చేతి కఞ్ ప్రత్యయః - జలముచః మేఘాః- ఆలేఖ్యానాం సచ్చిత్రాణాం ॥ ని ॥ చిత్రేలిఖితరూపం స్యాదాలేఖ్యంతు ప్రయత్నతః - నిర్మితో త్తమచిత్రమితిశబ్దార్ణవే - స్వేషాం జలకణికాభిర్జలకణైర్దోషం స్ఫుటనముత్పాద్య సద్యశ్శంకాస్పృష్టా ఇవ సాపరాధత్వాద్భయావిష్టా ఇవ ॥ ని ॥ శంకావితర్కభయయోరితిశబ్దార్ణవే - ధూమోద్గారస్య ధూమనిర్గమస్య అనుకృతా వనుకరణే నిపుణాః కుశలాః జర్ఝరాః విశీర్ణాః సంతః జాలమార్గైర్గవాక్షరంధ్రైః నిష్పతంతి నిష్క్రామంతి- యథా కేనచిదంతః పురసంచారవతా జారేణ గూఢవృత్త్యా శరహస్యభూమిం ప్రాపితాః తత్ర స్త్రీణాం వ్యభిచారదోషముత్పాద్య సాశంకాః క్షణ మేవేవంతరాః జారాః తస్ర

మార్గైర్నిష్పేతుమితి తద్వదితి ధ్వనిః - ప్రకృతార్థే శంకాస్పృష్టా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౧౦॥ అక్షయ్యేతి॥ యత్రాలకాయాం తేషు తిశక్యాః క్షయ్యాః॥ సూ॥ క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థ ఇతి నిపాతః - తతో నఞ్ సమాసః - భవనానామన్తః అన్తర్భవనం॥ వ్యా॥ అవ్యయీభావసమాసః - అక్షయ్యాః అన్తర్భవనే నిధయో యేషాం తే తథోక్తాః - యథేచ్ఛాభోగసంభావనార్థమిదం విశేషణం - విబుధవనితాః అప్సరసః తా ఏవ వారముఖ్యా వేశ్యావిశేషాః తాః సహాయా యేషాం తే తథోక్తాః॥ ని॥ వార (స్త్రీ) గణికా వేశ్యా రూపాజీవా ధనాజనైః - సత్కృతా వారముఖ్యా స్యాదిత్యమరః - బద్ధాలాపాః సంధానితసల్లాపాస్సన్తః కామినః కాముకాః అహన్యహని ప్రత్యహం॥ సూ॥ అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా అవ్యయీభావః - అనశ్చేతి సమాసాన్తష్టచ్ - రక్తః మధురః కణ్ఠధ్వనిర్యేషాం తే రక్తకణ్ఠైః అత ఏవ ధనపతియశః కుబేరకీర్తిముచ్చైర్గాయద్భిరుద్గాయద్భిర్దేవగానస్య గాంధారగ్రామప్రాయికత్వాత్తారతరం గాయద్భిరిత్యర్థః - కిన్నరైః

జలముచస్త్వాదృశో జాలమార్గైర్ధూమోద్గారానుకృతి
నిపుణా ర్ఝర్ఝరా నిష్పతంతి॥ ౧౦॥ అక్షయ్యాంతర్భవననిధ
యః ప్రత్యహం రక్తకంఠై రుద్గాయద్భిర్ధనపతియశః కిన్నరై
ర్యత్ర సార్థం। వైభ్రాజాఖ్యం విబుధవనితావారముఖ్యా
సహాయా బద్ధాలాపా బహిరుపవనం కామినో నిర్విశంతి॥ ౧౧॥
గత్యుత్కంపాదలకపతితైర్యత్ర మందారపుష్పైః పత్రచ్ఛే
దైః కనకకమలైః కర్ణవిభ్రంశిభిశ్చ। ముక్తాజాలైః స్తనపరి

స్సార్థం కిన్నరైస్సహ విభ్రాజస్య నామ గజేంద్రస్య ఇదం వైభ్రాజమిత్యాఖ్యా యస్య తద్వైభ్రాజాఖ్యం॥ శ్లో॥ విభ్రాజేన గజేంద్రేణ త్రాతం వైభ్రాజమాఖ్యయేతి శంభురహస్యే - చైత్రరథస్యైవ నామాంతరమేతత్ - బహిరుపవనం బాహ్యోద్యానం నిర్విశంత్యనుభవంతి॥ ౧౧॥ గత్యుత్కంపాదితి॥ యత్రాలకాయాం కామినీనాం అభిసారికాణాం॥ ని॥ కాంతార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సాభిసారికేత్యమరః - నిశి భవః నైశః మార్గః సవితుస్సూర్యస్యోదయే సతి గత్యా గమనేన ఉత్కంపశ్చలనం తస్మాద్ధేతోః అలకేభ్యః పతితైః మందారపుష్పైః తథా పత్రాణాం మకరికాపత్రాణాం ఛేదైః ఖండైః పతితైరితి శేషః - కర్ణేభ్యః విభ్రంశంతీతి కర్ణవిభ్రంశీని - తైః కనకస్య కమలైః కనకకమలైశ్చ॥ వ్యా॥ షష్ఠ్యా విపక్షితార్థలాభే సతి మయటా గ్రహోఽధ్యాహారదోషః - విషమన్యత్రాప్యనుసంధేయం - తథా ముక్తాజాలైః మౌక్తికసరైః శిరోనివేశితైరితి శేషః - తథా స్తనయోః పరిసరః ప్రదేశః తత్ర ప్రభిన్నాని సూత్రాణి యేషాం తైః హారైశ్చ సూచ్యతే జ్ఞాప్యతే - మార్గః పతితమందారకుసుమాదిలింగైరయమభిసారికాణాంపం

ణా ఇతి ద్రష్టృభిరనుమీయత ఇత్యర్థః॥ ౧౨॥ మత్వేతి॥ యత్ర మన్మథః ధనపతేః కుబేరస్య సఖా ధనపతిసఖః॥ సూ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ - తం దేవం మహాదేవం సాక్షాద్వసంతం సఖిస్నేహాన్నిజరూపేణ వర్తమానం తస్థివాంసం మత్వా జ్ఞాత్వా భయాత్త్రాలేక్షణభయాత్ షట్పదా ఏవ జ్యా మౌర్వీ యస్య తత్తథోక్తం చాపం ప్రాయః ప్రాచుర్యేణ న వహతి న బిభర్తి - కథం తర్హి తస్య కార్యసిద్ధిరిత్యత ఆహ - సభ్రూభంగమితి - తస్య మన్మథస్యారంభః కామిజనవిషయజయవ్యాపారః - సభ్రూభంగం యథా తథా ప్రహితాని ప్రయుక్తాని నయనాని యేషు తైస్తథోక్తైః - కామిన ఏవ లక్ష్యాణి తేష్వమోఘైః స్వఫలప్రదైరిత్యర్థః - చాపం తు కదాచిన్మోఘమపి స్యాదితి భావః - చతురాశ్చ తాః వనితాశ్చ తాసాం విభ్రమైర్విలాసైరేవ సిద్ధః నిష్పన్నః యదనర్థకం పాత్రిక ఫలం చ తత్ప్రయోగాదవరం నిశ్చితసాధనప్రయోగ ఇతి భావః॥ ౧౩॥ వాస ఇతి॥ శ్లో॥ కచధార్యం దేహధార్యం పరిధేయం విలేపనం। చతుర్థం భూషణం ప్రాహు స్త్రీణామన్యత్తు దైశికమితి రసాకరే - తదేవాహ - యస్యాం అలకాయాం చిత్రం నానావర్ణం వా

పరచ్ఛిన్నసూత్రైశ్చహారైర్నైశో మార్గస్సవితురుదయే
సూచ్యతే కామినీనాం॥౧౨॥ మత్వా దేవం ధనపతిసఖం యత్ర
సాక్షాద్వసంతం ప్రాయశ్చాపం న వహతి భయాన్మన్మథష్షట్ప
దజ్యం। సభ్రూభంగం ప్రహితనయనైః కామిలక్ష్యేష్వమో
ఘైస్తస్యారంభశ్చతురవనితావిభ్రమైరేవ సిద్ధః॥ ౧౩॥ వా
సశ్చిత్రం మధు నయనయోర్విభ్రమాదేశదక్షం పుష్పోద్భేదం
సహ కిసలయైర్భూషణానాం వికల్పాన్। లాక్షారాగం చర
ణకమలన్యాసయోగ్యం చ యస్యామేకస్సూతే సకలమబలా
మండనం కల్పవృక్షః॥ ౧౪ ॥ తత్రాగారం ధనపతిగృహానుత్త

సః వస్త్రం పరిధేయమండనమేతత్ - నయనయోర్విభ్రమాణాం ఆదేశే ఉపదేశే దక్షం - విభ్రమాధాయకమిత్యర్థః - అనేన విభ్రమద్వారా మధునో మండనత్వమితి విజ్ఞేయం - తచ్చ కుండలాదివద్దేహధార్యాం తర్భావ్యం - మధు మద్యం కిసలయైః పల్లవైస్సహ పుష్పోద్భేదం కుసుమోదయముభయం చేత్యర్థః - ఇదం తు కచధార్యం భూషణానాం వికల్పాన్విశేషాన్ - దేహధార్యమేతత్ తథా చరణకమలయోర్న్యాసస్య సమర్పణస్య యోగ్యం - రజ్యతే నేనేతి రాగః రంజకద్రవ్యం లాక్షైవ రాగః లాక్షారాగః తమిదం చాంగరాగాదివిలేపనమండనోపలక్షణమితి సకలం సర్వం చతుర్విధమపీత్యర్థః - అబలామండనం యోషిత్ప్రసాధనజాతం ఏకః కల్పవృక్ష ఏవ సూతే జనయతి - న తు నానాప్రసాధనసంపాదనప్రయాస ఇత్యర్థః॥౧౪॥ ఇత్థమలకాం వర్ణయిత్వా తత్ర స్వభవనం

సాభిజ్ఞానమాహ॥ తత్రేతి॥ తత్రాలకాయాం ధనపతిగృహాదుత్తరేణ కుబేరగృహాద్భ్యః ఉత్తరస్మిన్నదూరే ప్రదేశే॥ సూ॥ ఏనబన్యతరస్యామితి ఏనప్ - ఏనపాద్ద్వితీయేతి ద్వితీయా॥ ని॥ గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేత్యమరః - అవ్యయమేతత్ అస్మాకమిదమస్మదీయం॥ సూ॥ వృద్ధాచ్ఛ ఇతి ఛప్రత్యయః - అగారం గృహం సురపతిధనుశ్చారుణా మణిమయత్వాదత్యంకషత్వాచ్చ ఇంద్రచాపసుందరేణ తోరణేన బహిర్ద్వారేణ॥ ని॥ తోరణో(స్త్రీ) బహిర్ద్వారమిత్యమరః - దూరాల్లక్ష్యం దృశ్యం - అనేనాభిజ్ఞానేన దూరత ఏవ జ్ఞాతుం శక్యమిత్యర్థః - అభిజ్ఞానాంతరమాహ - యస్యాగారస్యోపాంతే ప్రాకారాంతః పార్శ్వదేశే మే మమ కాంతయా వర్ధితః పోషితః అత ఏవ కృతకతనయః కృత్రిమపుత్రః పుత్రత్వేనాభిమన్యమాన ఇత్యర్థః - హస్తేన ప్రాప్యైః హస్తప్రచయ్యైః స్తబకైః గుచ్ఛైః నమితః - స్తబకభారాల్లంబమాన ఇత్యర్థః॥ ని॥ స్యాద్గుచ్ఛకస్తు స్తబక ఇత్యమరః - బాలః కోమలః మందారవృక్షః అస్తీతి శేషః॥

రేణాస్మదీయం దూరాల్లక్ష్యం సురపతిధనుశ్చారుణా తోరణే
న। యస్యోపాంతే కృతకతనయః కాంతయా వర్ధితో మే హస్త
ప్రాప్యస్తబకనమితో బాలమందారవృక్షః ౧౫ వాపీ చాస్మిన్
మరకతశిలాబద్ధసోపానమార్గా హైమైశ్ఛన్నా వికచకమ
లైః స్నిగ్ధవైదూర్యనాలైః। యస్యాస్తోయే కృతవసతయో మా
నసం సంనికృష్టం నాధ్యాస్యంతి వ్యపగతశుచస్త్వామపి ప్రే
క్ష్య హంసాః ॥ ౧౬ ॥ తస్యాస్తీరే రచితశిఖరః పేశలైరింద్ర

౧౫॥ ఇతః పరం పంచభిః శ్లోకైరభిజ్ఞానాంతరాణ్యాహ॥ వాపీతి॥ అస్మిన్నస్మదగారే మరకతశిలాభిర్గారుత్మతమణిభిః బద్ధసోపానమార్గా యస్యాస్సా తథోక్తా - విదూరే భవాః వైదూర్యాః విదూరాఞ్ఞ్య ఇతి ఞ్యప్రత్యయః - వైదూర్యాణాం వికారాణి వైదూర్యాణి వికారార్థేఽణ్ప్రత్యయః - స్నిగ్ధాని వైదూర్యాణి నాళాని యేషాం తైః హైమైః స్వర్ణైః వికచకమలైశ్ఛన్నా వాపీ దీర్ఘికా చ॥ ని॥ వాపీ తు దీర్ఘికేత్యమరః అస్తీతి శేషః - యస్యాః వాప్యాః తోయే సలిలే కృతవసతయః కృతనివాసాః హంసాః త్వాం మేఘం ప్రేక్ష్య వీక్ష్యాపి - వ్యపగతశుచః వర్షాకాలేఽప్యకలుషజలత్వాద్వీతదుఃఖాస్సంతః సంనికృష్టం - సంనిహితం సుగమమపీత్యర్థః - మానసం నాధ్యాస్యంతి నోత్కంఠిష్యంతే॥ వ్యా॥ అధ్యాసనముత్కంఠాపూర్వకం స్మరణమితి కాశికాయాం॥ ౧౬॥ తస్యా ఇతి॥ తస్యాః వాప్యాః తీరే పేశలైః చారుభిః॥ ని॥ చారౌ దక్షే చ పేశల ఇత్యమరః - ఇంద్రనీలైః రచితశిఖరః ఇంద్రనీలమణిమయశృంగ ఇత్యర్థః - కనకకదళీనాం వేష్టనేన పరిక్షినా ప్రేక్షణీయః దర్శనీయః క్రీడార్థం శైలః - అస్తీతి శేషః - హే సఖే ఉపాంతేషు

ప్రాంతే మస్ఫురితా వికసితాః తటితో యస్య తం తథోక్తం - ఇదం విశేషణం కనకకదళీవేష్ట
న సామ్యార్థముక్తం - ఇంద్రనీలసామ్యం తు మేఘస్య స్వభావాత్ త్వామిత్యనేన సూచ్య
తే - త్వాం ప్రేక్ష్య వీక్ష్య మద్గేహిన్యాః ప్రియ ఇతి హేతోః తస్యాః శైలస్య మద్గృహిణీప్రియ
త్వాద్ధేతోరిత్యర్థః - కాతరేణ భీతేన చేతసా - భయం చాత్ర సానందమేవ ॥ శ్లో॥ వస్తు
నామసుఖభూతానాం తుల్యశ్రవణదర్శనాత్ - స్మరణాత్క్షణికాద్వాపి సానందాభీర్వ్య
ఖా భవేదితి రసాకరే దర్శనాత్ - తమేవ క్రీడాశైలమేవ స్మరామి ఏవకారో విషయాం
తరవ్యవచ్ఛేదార్థః - సదృశవస్త్వనుభవాదిష్టార్థస్మృతిర్జాయత ఇత్యర్థః - అ
త ఏవాత్ర స్మరణాఖ్యాలంకారః - తదుక్తం ॥ శ్లో॥ సదృశానుభవాదన్యస్మృతిః స్మరణము
చ్యత ఇతి - అత్ర నిరుక్తరకారస్తు త్వాం తమేవ స్మరామీతి గూజయిత్వా మేఘశైలత్వా
రోప ఇతి వ్యాచష్ట తదయుక్తం - అనాహార్యాదైంద్రియకారోపస్య పురోవర్త్యనుభ
వాత్మకత్వేన స్మరతిశబ్దప్రయోగాయోగాత్ - శైలత్వభావనాస్మృతిరిత్యపి నోపపద్య
తే - భావనాయాః స్మృతిత్వే ప్రమాణాభావాత్ - ఆరోపస్యానుపయోగాత్సాదృశ్యోప

నీలైః క్రీడాశైలః కనకకదళీవేష్టనప్రేక్షణీయః । మద్గేహి
న్యాః ప్రియ ఇతి సఖే చేతసా కాతరేణ ప్రేక్ష్యోపాంతస్ఫురితత
టితం త్వాం తమేవ స్మరామి ॥ ౧౭॥ రక్తాశోకశ్చలకిసలయః కే
సరశ్చాత్ర కాంతః ప్రత్యాసన్నౌ కురవకవృతేర్మాధవీమంటప

స్యాసన్నౌ యత్ర్యార్జచ్చ - విసదృశేపి సాలగ్రామే హరిభావనాదర్శనాదితి ॥౧౭॥ రక్తేతి ॥
అత్ర క్రీడాశైలే కురవకా ఏవ వృతిః ఆవరణం యస్య తస్య కురవకవృతేః - మధౌ వసం
తే భవాః మాధవ్యః తాసాం మంటపస్తస్య అతిముక్తలతాగృహస్య ॥ ని॥ అతిముక్తః పుం
డ్రకస్స్యాద్వాసంతీ మాధవీలతేత్యమరః ప్రత్యాసన్నౌ సంనికృష్టౌ - చలకిసలయశ్చం
చలపల్లవః - అనేన వృక్షస్య పాదతాడనే ముఖ్యాంజలిత్వం వ్యజ్యతే - రక్తాశోకః రక్తవిశే
షణం తస్య స్మరోద్దీపకత్వాత్ కృతం - తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ ప్రసూనైరశోకస్తు శ్వేతో
రక్త ఇతి ద్విధా - బహుసిద్ధికరః శ్వేతో రక్తోపి స్మరదీపక ఇతి - అశోకకల్పే దర్శనాత్ -
కాంతః కమనీయః కేసరః వకుళశ్చ స్త ఇతి శేషః ॥ ని॥ అథ కేసరే - వకులో వంజుళ ఇత్య
మరః - ఏకః తయోరన్యతరః ప్రాథమికత్వాదశోక ఇత్యర్థః - మయా సహ తవ సఖ్యాః
స్వప్రియాయాః ఇత్యర్థః - వామపాదాభిలాషీ దోహదచ్ఛద్మనేత్యత్రాపి సంబంధనీ
యం - స చాహం చ అభిలాషిణావిత్యర్థః - అన్యః కేసరః దోహదం వృక్షాదీనాం ప్రసవ
కారణం సంస్కారద్రవ్యం ॥ని॥ తరుగుల్మలతాదీనామకాలే కుశలైః కృతం । పుష్పాద్యు
త్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియేతి శబ్దార్ణవే - తస్య ఛద్మనా వ్యాజేన ॥ని॥
కపటో (స్త్రీ) వ్యాజదంభోపధయశ్ఛద్మకైతవే ఇత్యమరః - అస్యాః తవ సఖ్యాః వదనమది

ణాంగండూషమద్యంకాంక్షతిమయా - సహేత్యత్రాపిసంబంధనీయం - అశోకవకుళ యోః (స్త్రీ) పాదతాడనగండూషమదిరేదోహదమితిప్రసిద్ధిః ॥ ౧౮ ॥ తన్మధ్యఇతి॥ కించే తిచార్థః - తన్మధ్యేతయోర్వృక్షయోర్మధ్యేఅనతిప్రౌఢానాం నతికఠోరాణాంవం శానాంవేణూనాంప్రకాశఇవప్రకాశోయేషాంతైః స్థితైః తరుణవేణుసచ్ఛాయైరిత్య ర్థః - మణిభిర్మరకతశిలాభిర్మూలేబద్ధారచితా కృతవేదికేత్యర్థః - స్ఫటికమ యంఫలకంపీఠంయస్యాస్సాస్ఫటికఫలకాకాంచనవికారఃకాంచనీసౌవర్ణీవాసయ ష్టిర్నివాసదండఃఅస్తీతిశేషః - శింజాభూషణధ్వనిః॥ ని॥ భూషణానాంతుశింజితమిత్య మరః॥ వ్యా॥ భిదాదిత్వాదఙ్ప్రత్యయః - శింజిధాతురయంతాలవ్యాదిః నతుదంత్యా దిరిత్యర్థః॥ శ్రు॥ యోషేవసింక్తే ఇతిశ్రుతిదర్శనాత్ - శింజాప్రధానానిచతానివల యానికంకణానిచతైస్సుభగాః రమ్యాఃతైఃతాలైఃకరతలతాడనైః మేమమకాంత యానర్తితఃనృత్తంకారయితఃవఃయుష్మాకంసుహృత్సఖానీలకంఠః మయూరః॥ని॥ మయూరోబర్హిణోబర్హీనీలకంఠోభుజంగభుగిత్యమరః - దివసవిగమే సాయంకా

లే। యకస్యాఖ్యాస్తవసహామయావామపాదాభిలాషీకాంక్ష

త్యన్యోవదనమదిరాందోహదచ్ఛద్మనాస్యాః।

౧౮ ॥ తన్మధ్యేచస్ఫటికఫలకాకాంచనీవాసయష్టిర్మూలే

బద్ధామణిభిరనతిప్రౌఢవంశప్రకాశైః। తాలైశ్శింజావల

యసుభగైర్నర్తితఃకాంతయామేయామధ్యాస్తేదివసవిగ

మేనీలకంఠస్సుహృద్వః ॥ ౧౯॥ఏభిస్సాధోహృదయనిహితై

ర్లక్షణైర్లక్షయేథాః ద్వారోపాంతేలిఖితవపుషౌశంఖప

ద్మౌచదృష్ట్వా।

యాంయష్టిమధ్యాస్తే - యస్యామాస్తే ఇత్యర్థః॥ సూ॥ అధిశీఙ్స్థాసాంకర్మే తికర్మత్వమితిద్వితీయా - తత్రాగారవర్ణనభ్యపంచశ్లోకేషు అతిసమృద్ధివస్తువర్ణ నాదుదాత్తాలంకారః - తదుక్తం॥ శ్లో॥ తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువర్ణ్యత ఇతి - నచైషాస్వభావోక్తిర్లౌకికంవానచతత్రయథాస్థితవస్తుదర్శనాదత్రకవిప్రతి భోత్థాపితాసమానైశ్వర్యశాలివస్తుదర్శనాదారోపితవిషయత్వమితి - తాభ్యాంభ్య భేదఇత్యలంకారసర్వస్వకారః॥ ౧౯ ॥ ఏభిరితి॥ హేసాధో॥ వ్యా॥ సాధుస్సమధోస్తి పుణోవేతిశాకటాయనః- హృదయేనిహితైరవిస్మృతైరిత్యర్థః ఏభిఃపూర్వోక్తైర్లక్ష ణైస్తోరణాదిభిరభిజ్ఞానైర్ద్వారోపాంతేఏకవచనమవివక్షితం- ద్వారపార్శ్వయోరిత్య ర్థః - లిఖితేవపుషీఆకృతీయయోస్తౌతథోక్తౌ - శంఖపద్మౌనామనిధివిశేషౌ॥ని॥నిధి ర్నాశేవధిర్భేదాఃపద్మశంఖాదయోనిధేరిత్యమరః- దృష్ట్వానూనంసత్యం - అధునాఇ దానీం॥ వ్యా॥ అధునేతినిపాతః - మద్వియోగేనమమప్రవాసేనక్షామచ్ఛాయం ఉత్సవో

పరమాత్ క్షీణకాంతి భవనం మద్గృహం లక్షయేథాః నిశ్చయయాః - తథాహి - సూర్యాపాయే సూర్యాపగమే సతి - కమలం పద్మం స్వాం స్వకీయాం అభిఖ్యాం శోభాం॥ ని॥ అభిఖ్యానామశోభయోరిత్యమరః॥ సూ॥ ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి కప్రత్యయః - న పుష్యతి నోపచినోతి ఖలు - సూర్యవిరహితం పద్మమివ గృహపతిరహితం గృహం న శోభత ఇత్యర్థః॥ ౨౦॥ నను నిజగృహనిశ్చయానంతరం కృత్యమాహ॥ గత్వేతి॥ శీఘ్రసంపాతః శీఘ్రప్రవేశః స ఏవ హేతుస్తస్య శీఘ్రసంపాతహేతోః - శీఘ్రప్రవేశార్థమిత్యర్థః॥ ని॥ సంపాతః పతనే వేగే ప్రవేశే భేదసంవిదోరితి శబ్దార్ణవే - సద్యస్సపది కలభస్య గజపోతస్య తనురివ తనుర్యస్య తస్య భావస్తత్తాం - కలభతనుతాం అల్పశరీరతాం - గత్వా ప్రథమకథితే తస్యాస్తీర ఇత్యాదినా పూర్వోక్తే రమ్యసానౌ నిషదనయోగ్య ఇత్యర్థః - క్రీడాశైలే నిషణ్ణ ఉపవిష్టస్సన్ అల్పాల్పా అల్పప్రకారా భా ప్రకాశో యస్యాస్తాం - అల్పాల్పభాసం॥ సూ॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విరుక్తిః - ఖద్యోతానామాలిః - తస్యాః విలసితేన స్ఫురణేన నిభాం సమానాం విద్యుదున్మేషః విద్యుత్ప్రకాశః స ఏవ దృష్టిః - తాం భవనస్యాం

ద్మౌ చ దృష్ట్వా। క్షామచ్ఛాయం భవనమధునా మద్వియోగేన
నూనం సూర్యాపాయే న ఖలు కమలం పుష్యతి స్వామభిఖ్యాం
॥ ౨౦ ॥ గత్వా సద్యః కలభతనుతాం శీఘ్రసంపాతహేతోః
క్రీడాశైలే ప్రథమకథితే రమ్యసానౌ నిషణ్ణః। అర్హస్యంత
ర్భవనపతితాం కర్తుమల్పాల్పభాసం ఖద్యోతాలీవిలసితనిభాం
విద్యుదున్మేషదృష్టిం ॥ ౨౧ ॥ తన్వీ శ్యామా శిఖరిదశనా పక్వ
బింబాధరోష్ఠీ మధ్యే క్షామా చకితహరిణీప్రేక్షణా నిమ్ననా

తః అంతర్భవనం తత్ర పతితాం ప్రవిష్టాం - కర్తుమర్హసి - యథా కశ్చిత్ క్వచిదన్విష్యన్ క్వచిదన్తస్స్థితాన్ శనైశ్శనైరాకేకరాం ద్రాఘీయసీం దృష్టిమిష్టదేశే పాతయతి తద్వదితి ధ్వనిః॥ ౨౧॥ సంప్రతి దృష్టిపాతఫలం సాభిజ్ఞానం శ్లోకద్వయేనాహ॥ తన్వీత్యాది॥ తన్వీ కృశాంగీ న తు పీవరీ॥ ని॥ శ్లక్ష్ణం దభ్రం కృశం తన్విత్యమరః॥ సూ॥ వోతో గుణవచనాదితి ఙీష్ - శ్యామా యువతిః॥ ని॥ శ్యామా యౌవనమధ్యస్థేత్యుత్పలమాలా - శిఖరాణ్యేషాం సంతీతి శిఖరిణః కోటిమంతః॥ ని॥ శిఖరం శైలవృక్షాగ్రకక్షాపులకకోటిష్వితి విశ్వః - శిఖరిణః దశనాః దంతాః యస్యాస్సా శిఖరిదశనా - ఏతేనాస్యా భాగ్యవత్త్వం పత్యురాయుష్కరత్వం చ సూచ్యతే - తదుక్తం సాముద్రే॥ శ్లో॥ స్నిగ్ధాస్సమానరూపాస్సుపఙ్క్తయశ్శిఖరిణః శ్లిష్టాః। దంతా భవంతి యాసాం తాసాం పాదే జగత్సర్వం॥ తాంబూలరసరక్తేపి స్ఫుటభాసస్సమోదయాంతి। యస్యాశ్శిఖరిణో దంతా దీర్ఘం జీవతి తత్పతిరితి॥ పక్వం పరిణతం బింబం బింబికాఫలమివాధరోష్ఠో యస్యాస్సా పక్వబింబాధరోష్ఠీ॥

వ్యా॥ శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యపదలోపీ మధ్యేక్షామా కృశోదరీత్యర్థః - చకితహరిణ్యాః ప్రేక్షణానీవయస్యాస్సాతథోక్తా ఏతేనాస్యాః పద్మినీత్వం సూచ్యతే - తదుక్తం రతిరహస్యే- పద్మినీలక్షణప్రస్తావే॥ శ్లో॥ చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తే చ నేత్రే ఇతి - నిమ్నా నాభిః గంభీరనాభిః- అనేన నారీణాం నాభిగాంభీర్యాన్మదనరసాతిరేక ఇతి కామసూత్రార్థస్సూచ్యతే - శ్రోణీభారాత్ అలసగమనా మందగామినీ నతు జంఘాదోషాత్ - స్తనాభ్యాం స్తోకనమ్రా ఈషదవనతా నతు వపుర్దోషాత్ - యువతయ ఏవ విషయః తస్మిన్ యువతివిషయే యువతీరధికృత్యేత్యర్థః - ధాతుః బ్రహ్మణః ఆద్యా సృష్టిః ప్రథమశిల్పమివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా- ప్రథమనిర్మితా యువతిరిత్యర్థః - ప్రాయేణ శిల్పినాం ప్రథమనిర్మాణే ప్రయత్నాతిశయాత్ - శిల్పసౌష్ఠవం దృష్టమిత్యాద్య విశేషణం - తథా చాస్మిన్ ప్రపంచే నకుత్రాప్యేవంవిధరామణీయకం రమణీరత్నమస్తీతి భావః - తదేవంభూతా యా స్త్రీ తత్ర తాంతర్భవనే ఆస్తే నివసతి తామిత్యుత్తరశ్లోకేన సంబంధః॥౮౨॥ తామితి॥ సహచరే సహచారిణి మయి దూరీభూతే దూరస్థితే సతి సహచర ఇత్యనేన విరహాసహిష్ణు

భిః। శ్రోణీభారాదలసగమనా స్తోకనమ్రా స్తనాభ్యాం యా
త త్రాస్తే యువతివిషయే సృష్టిరాద్యేవ ధాతుః ॥ ౮౨ ॥ తాం
జానీథాః పరిమితకథాం జీవితం మే ద్వితీయం దూరీభూతే మయి
సహచరే చక్రవాకీమివైకాం । గాఢోత్కంఠాం గురుషు ది
వసేష్వేషు గచ్ఛత్సు బాలాం జాతాం మన్యే శిశిరమథితాం ప
ద్మినీం వాన్యరూపాం॥ ౮౩ ॥ నూనం తస్యాః ప్రబలరుదితో

త్వం వ్యజ్యతే - సహచరే చక్రవాకే దూరీభూతే సతి చక్రవాకీం చక్రవాకవధూమివ॥ సూ॥ జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీష్- ఏకామేకాకినీం స్థితాం పరిమితకథాం మితభాషిణీం తామంతర్భవనగతాం మే ద్వితీయం జీవితం జానీథాః - జీవభూతాం మత్ప్రేయసీమవగచ్ఛేత్యర్థః - తన్వీత్యాదిభిరుక్తలక్షణైరితి శేషః - లక్షణానామన్యథాభావమాశంక్యాహ - గాఢేతి - గాఢోత్కంఠాం ప్రబలవిరహవేదనాం॥ శ్లో॥ రాగే త్వలబ్ధవిషయే వేదనా మహతీ తు యా । సంశోషణీ తు గాత్రాణాం తాముత్కంఠాం విదుర్బుధా ఇత్యభిధానాత్ - బాలాం గురుషు విరహమహత్సు ఏషు దివసేషు గచ్ఛత్సు వర్తమానేషు సత్సు శిశిరేణ శిశిరకాలేన మథితాం పీడితాం పద్మినీం వా పద్మినీమివ॥ శ్లో॥ ఇవవద్వాయథాశబ్దా వితిదండీ- అన్యరూపాం పూర్వవిపరీతాకారాం జాతాం మన్యే - హిమహతా పద్మినీవ అన్యాదృశీ జాతేతి తర్కయామి - తతో నేయమన్యేతి భ్రమితవ్యమితి భావః॥౮౩॥ నూనమితి॥ ప్రబలరుదితేనోచ్ఛూనే స్ఫుటితే నేత్రే యస్య తత్॥ వ్యా॥ ఉచ్ఛూనేతి శ్వయతేః కర్తరి క్తః- ఓదితశ్చేతి నిష్ఠానత్వం వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం - సంప్రసారణా

చ్చేతిపూర్వరూపత్వం- హలఇతిదీర్ఘః - తత్ర భ్వోశ్శూడనునాసికేచేత్యూడాదేశేకృతేరూపసిద్ధిరితినాథోక్తాప్రక్రియాప్రామాదికీత్యుపేక్షణీయా - తథాధాతోరికారస్యగత్యభావాన్న ప్రక్యతామూడాదేశః- ఊడాదేశేవాకోవిశేషఇతి- ఏతేనవిషాదోవ్యజ్యతే- నిశ్వాసానాంసీత్కారాణామశిశిరతయా అంతస్సంతాపోష్మత్వేనభిన్నవర్ణవిచ్ఛాయఃఅధరోష్ఠోయస్యతత్ - హస్తేన్యస్తంహస్తన్యస్తం- ఏతేనచింతావ్యజ్యతే-లంబాలకత్వాత్సంస్కారాభావాత్ లంబమానాలకత్వాత్ అసకలవ్యక్తిఅసంపూర్ణాభివ్యక్తితస్యాప్రియాయాముఖంత్వదుపసరణేనత్వదుపరోధేనక్లిష్టకాంతేరిందోఃదైన్యంశోచ్యతాంబిభర్తి-నూనమితివితర్కే॥ ని॥ నూనంవితర్కేర్థనిశ్చయఇత్యమరః-పూర్వవత్తథానభ్రమితవ్యమితిశేషః ॥ ౨౪॥ సర్వవిరహిణీసాధారణలక్షణానిసంభావయన్ ఆలోకఇత్యాదిభి(స్త్రి)భిరాహ-ఆలోకఇతి॥ హేమేఘసామప్రియా బలిమప్రార్థితాగమనార్థమిష్టదేవతారాధనేమువ్యాకులావ్యాపృతావా - విరహేణతనుకృశంభావగమ్యంభావనయాగమ్యంతత్కాశ్యాస్యాదృష్టచరత్వాత్సంప్రతిసంభావనయోచ్ఛ్యా

> చ్ఛ్వాననేత్రం ప్రియయాయానిశ్వాసానామశిశిరతయా భిన్నవర్ణాధరోష్ఠం।హస్తన్యస్తంముఖమసకలవ్యక్తిలంబాలకత్వా
> దిందోర్దైన్యంత్వదుపసరణక్లిష్టకాంతేర్బిభర్తి ॥ ౨౪ ॥ఆ
> లోకేతేనిపతతిపురాసాబలివ్యాకులావామత్సాదృశ్యం విర
> హతనువాభావగమ్యంలిఖంతీ। పృచ్ఛంతీవామధురవచనాం
> శారికాంపంజరస్థాంకచ్చిద్భర్తుస్స్మరసిరసికేత్వంహితస్యా

త్ప్రియమిత్యర్థః - మత్సాదృశ్యంమదాకారసామ్యంమత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః - యద్యపిసాదృశ్యంనామప్రసిద్ధవస్త్వంతరగతమాకారసామ్యం - తథాపి ప్రతికృతిత్వేనవ్యాఖ్యానమితరథాఆలేఖ్యత్వాసంభవాత్ అజయ్యకోశేఆలేఖ్యంసాదృశ్యమిత్యభిధానాచ్చ- లిఖంతీకస్వచిత్ఫలకాదౌవిన్యస్యంతీవా - చిత్రదర్శనస్యవిరహిణాం వినోదోపాయత్వాదితిభావః - ఏతచ్ఛాకామశాస్త్రసంవాదేనసమ్యగ్వివేచితమస్మాభిఃరఘువంశసంజీవన్యాం॥ శ్లో ॥ సాదృశ్యప్రతికృతిదర్శనైః ప్రియాయా ఇత్యత్ర - మధురవచనాంమంజులభాషిణీంపంజరస్థాంపంజరసేథ్యఃకృతసంరక్షణాం శారికాం(స్త్రీ) పక్షివిశేషాం - హేరసికేభర్తుఃస్వామినఃస్మరసికచ్చిత్ ॥ని॥ కచ్చిత్కామప్రవేదనేఇత్యమరః-భర్తారంస్మరసికిమిత్యర్థః॥ సూ॥ అధీగర్థదయేశాంకర్మణీతిషష్ఠీ - సాచశేషాధికారాచ్ఛేషత్వవివక్షాయామేవ - కర్మత్వవివక్షాయాంతుద్వితీయాభవతీతివేదితవ్యం- స్మరణకారణమాహ - హియస్మాత్ - త్వంతస్యప్రియాతిప్రియా॥వ్యా॥ ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరఃకఇతికప్రత్యయః - తతఃప్రేమాస్పదత్వాత్ - స్మర్తుమర్హసీత్యర్థః- ఇతిపృచ్ఛంతీ

వా - వాశబ్దో వికల్పే॥ ని॥ ఉపమాయాం వికల్పే వా ఇత్యమరః - తే తవాలోకే దృష్టిపథే॥ పురా నిపతతి నిపతిష్యతి॥ సూ॥ యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్॥ ౨౫ ఉత్సంగ ఇతి॥ హే సౌమ్య సాధో మలినవసనే॥ శ్లో॥ ప్రోషితే మలినాకృశే తిష్ఠ రణాదిత్యర్థః - ఉత్సంగే ఊరౌ వీణాం నిక్షిప్య మమ గోత్రం నామ అంకం చిహ్నం యస్య తత్తథోక్తం - మన్నామాంకితం యథా తథా॥ ని॥ గోత్రం నామ్ని కులే చల ఇత్యమరః - విరచితాని పదాని సుప్తిఙంతపదాని యస్య తత్తథోక్తం - గేయం గానార్హం ప్రబంధం గీతమితి పాఠే - స ఏవార్థః ఉద్గాతుముచ్చైర్గాతుం కామో యస్యాస్సా॥ సూ॥ తుం కామమనసోరపీతి మకారలోపః - దేవయోని త్వాద్గాంధారగ్రామేణ గాతుకామేత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ శ్లో॥ షడ్జమధ్యమనామానౌ గ్రామౌ గాయంతి మానుషాః। న తు గాంధారనామానం స లభ్యో దేవయోనిభిరితి॥ తథా నయనసలిలైః ప్రియతమస్మృతిజనితైః అశ్రుభిరార్ద్రాం తంత్రీం కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణ సారయిత్వా ఆర్ద్రతా త్వాత్కరేణ అపమృజ్య - అన్యథా క్వణనాసంభవాదిత్యర్థః - భూయో భూయః పునః పునః స్వయమాత్మనా కృతామపి

ప్రియేతి ॥ ౨౫ । ఉత్సంగే వా మలినవసనే సౌమ్య నిక్షిప్య వీ
ణాం మద్గోత్రాంకం విరచితపదం గేయముద్గాతుకామా । తం
త్రీమార్ద్రాం నయనసలిలైస్సారయిత్వా కథంచిద్భూయో
భూయస్స్వయమపి కృతాం మూర్ఛనాం విస్మరంతీ॥ ౨౬॥ శేషా
న్మాసాన్విరహదివసస్థాపితస్యావధేర్వా విన్యస్యంతీ భువి గణన
యా దేహలీదత్తపుష్పైః । సంభోగం వా హృదయనిహితా

విస్మరణానర్హామపీత్యర్థః - మూర్ఛనాం క్రమవిశేషవిశిష్టస్వరస్థాపనాం॥ శ్లో॥ సప్త స్వరాస్త్రయో గ్రామా మూర్ఛనాస్త్వేకవింశతిరితి - క్రమవిలోమేన సాదయ స్తు స్వపూర్వగాః। స్వరాణాం స్థాపనాస్స్యాంతా మూర్ఛనాస్సప్త సప్త తా ఇతి సంగీతరత్నాకరే - విస్మరంతీ వా నిపతతీతి పూర్వేణ సంబంధః - విస్మరణం చాత్ర దయిత గుణస్మృతిజనిత మూర్ఛావశాదేవ తథా రసాకరే॥ శ్లో॥ వియోగావస్థాసు ప్రియజనసదృక్షానుభవనం తతశ్చింతా సంగో గయోరిష్టగుణానాంకీర్తనాత్ స్మృతేః। సా యౌత్కంఠ్యాద్రోధవా మూర్ఛా దశధా జాయతే యథేతి - మత్సాదృశ్యమిత్యాదినా మనస్సంగానువృత్తిస్సూచితా॥ ౨౬॥ శేషానితి॥ అథ వా విరహస్య దివసః ప్రథమదివసః - తస్మాత్ స్థాపితస్య తత ఆరభ్య నిశ్చితస్యావధేరంతస్య శేషాన్ అవశిష్టాన్మాసాన్ దేహలీదత్తపుష్పైః దేహలీ శాఖాధారదారు॥ ని॥ గృహావగ్రహణీ దేహలీత్యమరః - తత్ర దత్తాని రాశిత్వేన నిహితాని తైః పుష్పైః గణనయా ఏకో ద్వావిత్యాది సంఖ్యానేన భువి భూతలే విన్యస్యంతీ వా పుష్పవిన్యాసేన మాసాన్ గణయంతీ వా - హృదయే నిహితః మనసి సంకల్పిత ఆరంభ ఉపక్రమో యస్య తం - యద్వా - హృదయనిహితా ఆరంభాః చుంబనాలింగనాదివ్యాపారాః యస్మిన్ తం సంభోగం రతిమాస్వాదయం

లీలా అనుభవంతి వా ఆలోకే నిపతతీతి పూర్వేణాన్వయః - ననుకథమయం నిశ్చయ ఇత్యాశంక్యార్థాంతరన్యాసేన పరిహరతి - ప్రాయేణ భూమ్నా అంగనానాం రమణవిరహేష్వప్రియవియోగేషు ఏతే పూర్వోక్తా వినోదాః కాలయాపనోపాయాః - అనేన సంకల్పావస్థోక్తా॥ శ్లో॥ సంకల్పో నాథవిషయమనోగతధతా హ్యత ఇతి॥ ౨౭॥ సవ్యాపారామితి॥ హే సఖే అహాని దివసే సవ్యాపారాం పూర్వోక్తబలిచిత్రరేఖాదివ్యాపారవతీం తే తవ సఖీం స్వప్రియాం వియోగో విరహః తథా తేన ప్రకారేణ॥ సూ॥ ప్రకారవచనే థాలితి థాల్ప్రత్యయః - న పీడయేత్ - యథా రాత్రావితిశేషః - కింతు రాత్రౌ నిర్వినోదాం నిర్వ్యాపారాం తే సఖీం గురుతరాం గుర్వ్యాస్తాం గురుతరశుచం అతిదుర్భరదుఃఖాం శంకే తర్కయామి॥ ని॥ శంకా వితర్కభయయోరితి శబ్దార్ణవే - తతో నిశీథే అర్ధరాత్రే ఉన్నిద్రాముత్సృష్టనిద్రాం - అవనిరేవ శయనం యస్యాస్తాం నియమార్థం స్థండిలశాయినీం సాధ్వీం పతివ్రతాం॥ ని॥ సతీ సాధ్వీ పతివ్రతేత్యమరః- అతో నాన్యథాశంకితవ్యమితి భావః - త్వత్సఖీం మత్సందేశైర్మద్వార్తాభిరలం పర్యాప్తం సుఖయితుమా

రంభమాస్వాదయంతీ ప్రాయేణైతే రమణవిరహేష్వంగనా
నాం వినోదాః ॥ ౨౭ ॥ సవ్యాపారామహని న తథా పీడయే
ద్విప్రయోగః శంకే రాత్రౌ గురుతరశుచం నిర్వినోదాం స
ఖీం తే। మత్సందేశైస్సుఖయితుమలం పశ్య సాధ్వీం నిశీథే తా
మున్నిద్రామవనిశయనాం సద్మవాతాయనస్థః ॥ ౨౮ ॥ ఆ
ధిక్షామాం విరహశయనే సన్నిషణ్ణైకపార్శ్వాం ప్రాచీమూ
లే తనుమివ కలామాత్రశేషాం హిమాంశోః। నీతా రాత్రిః క్షణ

నందయితుం సద్మవాతాయనస్థః సౌధగవాక్షగతస్సన్ పశ్య ॥ ని॥ సఖ్యోన్యథాత్రీచపితృరో మిత్రదూతశుకాదయః॥ శ్లో ॥ సుఖయంతీష్టకథనముఖోపాయైర్వియోగినీతరసాకశే - దూతశ్చాయం మేఘ ఇతి భావః- అనేన జాగరావస్థోక్తా॥ ౨౮ ॥ పునస్తామేవ విశినష్టి- అధిక్షామామిత్యాదిభిశ్చతుర్భిః॥ ఆధిక్షామామితి ॥ ఆధినా మనోవ్యథయా క్షామాం కృశాం॥ ని॥ పుంస్యాధిర్మానసీ వ్యథేత్యమరః॥ వ్యా ॥ క్షాయతేః కర్తరి క్తః॥ సూ॥ క్షాయో మ ఇతి నిష్ఠాతకారస్య మకారః - విరహిణశ్శయనం తస్మిన్విరహశయనే - పల్లవాదిరచితశయన ఇత్యర్థః - సన్నిషణ్ణైకపార్శ్వాః యస్యాస్తాం ప్రాచ్యాః పూర్వస్యాః దిశో మూలే ఉదయాద్రిప్రాంత ఇత్యర్థః- ప్రాచీగ్రహణం క్షీణావస్థాద్యోతనార్థం మూలగ్రహణం దృశ్యత్వార్థం కలామాత్రం కలైవ శేషో యస్యాస్తాం - సుధాంశోస్తనుం మూర్తిమివ స్థితాం పునః కింవిధాం యా రాత్రిర్మయా సార్ధం ఇచ్ఛయా కృతానిరతానిత్యైః॥ వ్యా॥ శాకపార్థివాదిషు ద్రష్టవ్యం - క్షణ ఇవ యాతా నీతా తాం తజ్జాప్యామేవ రా

క్షణంవిరహేణ మహతీం మహత్త్వేనప్రతీయమానాంఉష్ణైఃఅశ్రుభిఃయాపయంతి॥ వ్యా॥ యాతేర్ణ్యంతాచ్ఛప్రత్యయః॥ సూ॥ అతిహ్రీత్యాదినాపుగాగమః- సఏవకాలస్సుఖినామల్పః ప్రతీయతే- దుఃఖినాంతువిపరీతమితిభావః- ఏతేనకార్శ్యావస్థోక్తా॥ ౨౯ పాదానితి॥ జాలమార్గప్రవిష్టాన్ గవాక్షవివరాగతాన్ అమృతశిశిరాన్ ఇందోఃపాదాన్ రశ్మీన్ ప్రతిపూర్వప్రీత్యాపూర్వ స్నేహేనపూర్వవదానందకరా భవంతీత్యాశయేనేత్యర్థః- అభిముఖంయథాతథాగతంసన్నివృత్తంయథాగతంతథైవప్రతినివృత్తంతదాతేషామతిదుస్సహత్వాదితిభావః- చక్షుః దృష్టింఖేదాద్దుఃఖాత్ సలిలగురుభిః అశ్రుదుర్భరైః- పక్ష్మభిశ్ఛాదయంతీం అతఏవసాభ్రేఽహ్న్యదుర్దినే- నప్రబుద్ధాంసూర్యావరణాదవికసితాంనసుప్తాంఆహత్యముకుళితాం॥ వ్యా॥ ఉభయత్రాపినఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః- స్థలకమలినీమివస్థితాం ఏతేనవిషయద్వేషాఖ్యావస్థావస్థాసూచితా॥ ౩౦॥ నిశ్వాసేనేతి॥ శుద్ధస్నానాత్ గంధతైలాదిరహితస్నానాత్ పరుషంఆ

ఇమయా సార్ధమిచ్ఛారతైర్యాతామేవోష్ణైర్విరహమహ
తీమశ్రుభిర్యాపయంతీ॥ ౨౯ ॥ పాదానిందోరమృతశిశిరాన్
జాలమార్గప్రవిష్టాన్పూర్వప్రీత్యాగతమభిముఖం సంన్ని
వృత్తంతథైవ । ఖేదాచ్చక్షుస్సలిలగురుభిఃపక్ష్మభిశ్ఛాదయం
తీంసాభ్రేహ్నీవస్థలకమలినీంనప్రబుద్ధాంనసుప్తాం ॥ ౩౦॥
నిశ్వాసేనాధరకిసలయక్లేశినావిక్షిపంతీంశుద్ధస్నానాత్పరుష
మలకంనూనమాగండలంబం । మత్సంభోగఃకథముపనమేత్స్వ
ప్నజోపీతినిద్రామాకాంక్షంతీంనయనసలిలోత్పీడరుద్ధావ

గండలంబం॥ సూ॥ సుప్సుపేతిసమాసః- అలకంచూర్ణకుంతలాన్ - జాత్యావేకవచనం- అధరకిసలయంక్లిశ్నాతిక్లేశయతీతివాతథోక్తేనఉష్ణేనేత్యర్థః॥ వ్యా॥ క్లిశ్యతేర్ణ్యంతాత్ క్లిశ్నాతేర్ణ్యంతాద్వాతా ణ్ఫలికోణినిః- నిశ్వాసేన విక్షిపంతీంచాలయంతీం- పునఃకీదృశీంస్వప్నజోపిస్వప్నావస్థాజన్యోపిసామత్సంభోగాసంభవేపీతిభావః- మత్సంభోగఃకథంకేనప్రకారేణోపగమేదాగచ్ఛేదిత్యాశయేనేతిశేషః- ఇతినైవోక్తార్థత్వాదప్రయోగఇతిప్రయోగేవాపౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః॥ వ్యా॥ ప్రార్థనాయాంలిఙ్ - నయనసలిలోత్పీడేనాశ్రువృద్ధ్యారుద్ధావకాశామాక్రాంతస్థానాందుర్లభామిత్యర్థః- నిద్రామాకాంక్షంతీంస్వప్నహేతుత్వాదితిభావః- అత్రాశ్రువిసర్జనేసలజ్జాత్యాగోవ్యజ్యతే॥ ౩౧॥ ఆద్యఇతి॥ ఆద్యేవిరహాదివసే- శిఖాదామశిరోమాల్యంహిత్వాత్యక్త్వాయాశిఖాబద్ధాగ్రథితాశాపస్యాంతేవిగళితశుచా ...

యాఉద్వేష్టనీయాం మోచనీయాం స్పర్శక్లిష్టాం స్పర్శే సతి కేశమూలేషు సవ్యథామి త్యర్థః - కరిణా చ సా విషమా చ నిస్నోన్నతా తాం కరిణ విషమాం - ఖంజకుబ్జాదివద న్యతరస్య ప్రాధాన్యవివక్షాయాం॥ సూ॥ విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమితి సమాసః- ఏకవేణీం ఏకభూతవేణీం॥ సూ॥ పూర్వకాలేత్యాదినా తత్పురుషః - తథాభూతాం తాం శిఖాం- అయమితాః అకర్తితాః ప్రాంతాః నఖా యస్య తేన కరేణ గండాభోగాత్కపోల విస్తారాత్ అసకృన్ముహుర్ముహుః సారయంతీ మపసారయంతీం తాం పశ్యేతి పూర్వేణా న్వయః- అసకృత్సారణాచ్చిత్తభ్రమదశా సూచ్యత ఇత్యాహుః॥ ౩౨॥ సేతి॥ అబలా దుర్బలా సన్న్యస్తాభరణం కృశత్వాత్ త్యక్తాభరణ మసకృదనేకశో దుఃఖదుఃఖేన దుఃఖ ప్రకారేణ॥ సూ॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - శయ్యోత్సంగే నిహితం పేలవం మృదుళం గాత్రం శరీరం ధారయంతీ అనేనాత్యంతాశక్తావస్థా సూచ్యతే- సా త్వత్సఖీ త్వామపి నవజలమయం నవాంబురూపం అస్రం బాష్పమవశ్యం సర్వథా మోచ

కాశాం ॥ ౩౧ ॥ ఆద్యే బద్ధా విరహదివసే యా శిఖా దామ హి
త్వా శాపస్యాంతే విగళితశుచా తాం మయోద్వేష్టనీయాం । స్ప
ర్శక్లిష్టామయమితనఖేనాసకృత్సారయంతీం గండాభోగాత్క
ఠినవిషమామేకవేణీం కరేణ ॥ ౩౨ ॥ సా సన్న్యస్తాభరణమ
బలా పేశలం ధారయంతీ శయ్యోత్సంగే నిహితమసకృద్దుఃఖదుః
ఖేన గాత్రం । త్వామప్యస్రం నవజలమయం మోచయిష్యత్య

యిష్యతి॥ వ్యా॥ ద్వికర్మసు పచాదీనాం చోపసంఖ్యానమితి ముచేః పచాదిత్వాద్ద్విక ర్మకత్వం- తథాహి ప్రాయేణాభ్యంతరాత్మా మృదుహృదయః - మేఘస్తు ద్రవాం తశ్శరీరః సర్వః కరుణావృత్తిరంతఃకరణవృత్తిర్యస్య సః కరుణావృత్తిర్భవతి- హి యస్మాత్ అస్మిన్నవసరే సర్వథా త్వయా శీఘ్రం గంతవ్యం - అనంతరదశాపరిహారా యేతి సందర్భాభిప్రాయః - నను కిమిదమాదిమం చక్షుః ప్రీతిముపేక్ష్య అవస్థాంతరాణ్యే వ తత్ర భావాః కవిరుదాహృతవాన్ - ఉచ్యతే॥ శ్లో॥ సంభోగో విప్రలంభశ్చ ద్విధా శృం గార ఇష్యతే। పూర్వానురాగమానాఖ్య ప్రవాసకరుణాత్మనా॥ విప్రలంభశ్చతుర్ధా త్ర ప్రవాసస్తత్ర చ త్రిధా । కార్యతస్సంభ్రమాచ్ఛాపాదస్మిన్నాద్యే తు శాపజః॥ ప్రాగ సంగతయోర్యూనోస్సలి పూర్వానురంజనే। చక్షుః ప్రీత్యాదయోవస్థా దశస్యుర్దర్శితా తా పునః॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పజాగరాః కృశతారతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశ॥ పూర్వసంగతయోరేవ ప్రవాస ఇతి కారణాత్ - నతత్రా పూర్వవచ్చ క్షుః ప్రీతిరుత్పత్తిమర్హతి॥ ప్రవృత్తసంగస్య తు సిద్ధసాక్ష్యస్య విచ్ఛేదోత్రవర్ణ్యతే । అనా ప్త పూర్వవదాద్యా ఇతి తానవస్థా వ్యవస్థితిః॥ ప్రదాఘ్యాదాదిమాంహిత్వా వైరస్యా

దంతిమూంతథా । హృత్సంగాదిరిహేచష్టకవిరష్టావితిస్థితం॥ మత్సాదృశ్యంలిఖంతీతిపాదే స్మిన్స్ప్రతిపాదితా । చక్షుఃప్రీతిరితిప్రోక్తంనిరుత్తరకృతానతత్॥ చక్షుఃప్రీతిర్భవేచ్చిత్రేష్వదృష్టచరదర్శనాత్ । యథామాళవికారూపమగ్నిమిత్రస్యపశ్యతః॥ ప్రోషితానాంతుభర్తౄణాంకన్యదృష్టాదృష్టపూర్వతా । అథపిత్రాపిసందేహస్స్వకళత్రాణిపృచ్ఛతు॥ కింభర్తృప్రత్యభిజ్ఞాస్యాత్కింవైదేశికభావనా। ప్రవాసాదాగతేస్వస్మిన్నిత్యలంకల్పితాన్యథా॥ ౩౩॥ నన్వీదృశీందశాంకథమాపన్నేతికథంత్వయానిశ్చితమిత్యత్రాహ॥ జానఇతి॥ హేమేఘతవసఖ్యాఃమనఃమయిసంచితస్నేహం సంభృతానురాగంజానే- అస్మాత్ స్నేహజ్ఞానకారణాత్ అహంప్రథమవిరహే ప్రథమగ్రహణందుఃఖాతిశయద్యోతనార్థం - తాంత్వత్సఖీమిత్థంభూతాం - పూర్వోక్తావస్థాపన్నాంతర్కయామి- ననుసుభగంమానినాంకామినామేషస్వభావోయదాత్మని(స్త్రీ)ణామనురాగప్రకటనం తత్రాహ - వాచాలమితి - సుభగమాత్మానంమన్యతఇతిసుభగంమన్యః॥ సూ॥ ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశ్ ప్రత్యయః- అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - తస్యభావఃసుభగం

వశ్యం ప్రాయస్సర్వో భవతికరుణావృత్తిరార్ద్రాంతరాత్మా ॥ ౩౩ ॥ జానేసఖ్యాస్తేమయిమనస్సంభృతస్నేహమ
స్మాదిత్థంభూతాంప్రథమవిరహేతామహంతర్కయామి।వా
చాలంమాంనఖలుసుభగంమన్యభావఃకరోతిప్రత్యక్షంతేనిఖిల
మచిరాద్భ్రాతరుక్తంమయాతత్ ॥ ౩౪ ॥ రుద్ధాపాంగప్ర
సరమలకైరంజనస్నేహశూన్యంప్రత్యాదేశాదపిచమధునోవి
స్మృతభ్రూవిలాసం । త్వయ్యాసన్నేనయనముపరిస్పంది

మన్యభావః - సుందరమానిత్వంమాంవాచాలంబహుభాషిణంనకరోతిఖలు - సౌందర్యాభిమానాన్నప్రలపామీత్యర్థః॥ ని॥ స్యాజ్జల్పాకస్తువాచాలోవాచాటో బహుగర్హ్యవాగిత్యమరః॥ సూ॥ ఆలజాటచౌబహుభాషిణీత్యాలచ్ప్రత్యయః - కింతుహేభ్రాతః మదుక్తంతదఖిలం - ఆధిక్షామామిత్యాద్యుక్తంతత్సర్వమచిరాచ్ఛీఘ్రమేవప్రత్యక్షం భవిష్యతీతిశేషః॥ ౩౪॥ రుద్ధేతి॥ అలకైః రుద్ధః అపాంగయోః ప్రసరోయస్యతత్తథోక్తం అంజనేనస్నేహః స్నిగ్ధత్వంతేనశూన్యమంజనస్నేహశూన్యం - అపిచకించమధునోమద్యస్యప్రత్యాదేశాత్ ప్రతిషేధాత్ విస్మృతాభ్రూవిలాసాయేనతత్తథోక్తం - త్వయ్యాసన్నేసతి - స్వంకుశలవార్తాశంసినీతిశేషః- ఉపర్యూర్ధ్వభాగేస్పందతిస్ఫురతీత్యుపరిస్పంది - తథానిమిత్తదానే॥ శ్లో॥ స్పందనాన్మూర్ధ్నిభూలాభంఫాలేపట్టంశుభంభ్రువి| ఇష్టప్రాప్తిందృశోరూర్ధ్వభాగేహానిమధశ్చలేత్- నయనంవామమితిశేషః॥ శ్లో॥ వామభాగస్తునారీణాంశ్రేష్ఠఃపుంసాంతుదక్షిణః। దానేదేవాదిపూజాయాం స్పం

చేలంకరణేపిచేతి- (స్త్రీ) ణాం వామభాగప్రాశస్త్యాత్ - మీనస్యక్షోభాత్ మీనచలనాత్
చలస్యకువలయస్యశ్రియా శోభయా తులాం సాదృశ్యం- ఏష్యతీతి శంకే తర్కయామి- తు
ల్యార్థైరతులోపమాశబ్దయోః॥ వ్యా॥ అతులోపమాభ్యామితి ప్రతిషేధాదత్ర సా
దృశ్యవాచిత్వాత్తద్యోగేపి తృతీయా॥౩౫॥ వామశ్చేతి॥ మదీయైః కరరుహపదైర్నఖ
పదైః॥ ని॥ పునర్భవః కరరుహో నఖో (స్త్రీ) నఖరో (స్త్రీ) యామిత్యమరః - ముచ్య
మానః పరిహ్రియమాణ నఖాంకరహిత ఇత్యర్థః - ఊరోర్నఖపదాస్పదత్వం రతిరహ
స్యే॥ శ్లో॥ కంఠవంశకుచపార్శ్వభుజోరుశ్రోణిసక్థిషు నఖాస్పదమాహురితి - చిరపరి
చితం చిరాభ్యస్తం ముక్తాజాలం మౌక్తికసరమయం కటిభూషణం దైవగత్యా దైవవశే
న త్యాజితః సంప్రతి నఖపదోష్మాభావేన శీతోపచారరూపస్య తస్య వైయర్థ్యా దితిభా
వః॥ వ్యా॥ త్యజతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః॥ వ్యా॥ ద్వికర్మసు పచాదీనాంచోపసం
ఖ్యానమిష్యత ఇతి ద్వికర్మకత్వం - సంభోగాంతే మమ హస్తసంవాహనానాం హస్తేన

శంకే మృగాక్ష్యా మీనక్షోభాచ్చల కువలయ శ్రీతులా మేష్య
తీతి॥ ౩౫॥ వామశ్చాస్యాః కరరుహపదై ర్ముచ్యమానో మ
దీయైర్ముక్తాజాలం చిరపరిచితం త్యాజితో దైవగత్యా । సం
భోగాంతే మమ సముచితో హస్తసంవాహనానాం యాస్య
త్యూరుస్సరసకదళీ స్తంభగౌరశ్చలత్వం॥ ౩౬॥ తస్మిన్కాలే
జలదయది సా లబ్ధనిద్రాసుఖా స్యా దన్వాస్యైనాం స్తనితవి
ముఖో యామమాత్రం సహస్వ । మాభూదస్యాః ప్రణయిని

మర్దనానాం॥ ని॥ సంవాహనం మర్దనం స్యాదిత్యమరః - సముచితః పరిచితః సరస
ఇతి యః పరిపక్వో న శుష్కశ్చ స వివక్షితః తద్విపాండిమ సంభవాత్ - స చాసౌ కద
ళీస్తంభశ్చ స ఇవ గౌరః - పాండురః॥ ని॥ గౌరః కరీరే సిద్ధార్థే శుక్లే పీతే రుణేపి చేత్యు
త్పలమాలాయాం- అస్యాః ప్రియాయాః వామ ఊరుశ్చలత్వం స్పందనం యాస్యతి ప్రాప్స్య
తి॥ శ్లో॥ ఊరోస్స్పందాద్రతిం వింద్యాద్గుర్వోః ప్రాప్తిం సువాసస ఇతి నిమిత్తనిదానే॥
౩౬॥ తస్మిన్నితి॥ హే జలద తస్మిన్కాలే త్వదుపసర్పణకాలే సా మత్ప్రియా లబ్ధం నిద్రాసు
ఖం యయా సా లబ్ధనిద్రాసుఖా - స్యాద్యది స్యాచ్చేత్ ఏనామన్వాస్యానుసృత్య స్తని
తవిముఖో గర్జితానాం పరాఙ్ముఖో నిశ్శబ్దస్సన్ - అన్యథా నిద్రాభంగస్స్యాదితి భా
వః - యామమాత్రం ప్రహరమాత్రం॥ ని॥ ద్వౌ యామప్రహరౌ సమావిత్యమరః - స
హస్వ ప్రతీక్షస్వ- ప్రార్థనాయాం లోట్ - శక్తగోనో రేకవారసురతస్య - యామా
వధికత్వాత్ స్వప్నేపి తథా భవితవ్యమితి భావః - తచ్చాచరతి సర్వస్వే॥ శ్లో॥ ఏకవారా
వధిర్యామో రతస్య పరమో మతః। చండశక్తిమతోర్యామో నారుద్ధ్వటక్రమవర్తినోరితి

యామసహనస్య ప్రయోజనమాహ - మాభూదితి - అస్యాః ప్రియాయాః ప్రణయిని ప్రే యసి మయి కథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ స్వప్నలబ్ధే సతి - గాఢోపగూఢం గాఢాలింగనం॥ వ్యా॥ నపుంసకే భావే క్తః - కంఠాత్ చ్యుతః ప్రస్తో భుజలతయోః గ్రంథిబంధో యస్య తత్తథో క్తం మా భూత్ - కథంచిల్లబ్ధస్యాలింగనస్య సద్యో విఘాతో మా భూదిత్యర్థః - న చాత్ర నిద్రోక్తిస్తామున్నిద్రామితి పూర్వోక్తనిద్రాచ్ఛేదేన విరుధ్యతే - పునస్సప్తమాద్యవస్థా సు పాతికనిద్రాసంభవాత్ - తథా చ రసాకరే॥ శ్లో॥ అశక్తిరోదనం నిద్రా నిర్లజ్జానర్థతా భ్రమః। సప్తమాదిషు జాయంతే దశాభేదేన వా శుచేతి॥ ౩౮॥ తామితి॥ తాం ప్రియాం స్వస్య జలకణికాభిః జలబిందుభిః శీతలేనానిలేన ఉత్థాప్య ప్రబోధ్య ఏతేనాస్యాః ప్రబుద్ధావద్వ్యజనానిల సమాధి వ్యజ్యతే - యథాహ భోజరాజః॥ శ్లో॥ మృదుభిర్మందమందైః పాదేశీతలైర్వ్యజనైస్తథా। శ్రుతౌ వా మధురైర్గానైర్నిద్రాతో బోధయేన్నృపమితి - అభినవైః మాలతీనాం జాలకైః స్వమంజాతిముకులైస్సహ॥ ని॥ సుమనా మాలతీ జా

మయి స్వప్నలబ్ధే కథంచిత్సద్యః కంఠచ్యుత భుజలతాగ్రంథిగా
ఢోపగూఢం॥ ౩౮॥ తాముత్థాప్య స్వజలకణికాశీతలేనానిలేన
ప్రత్యాశ్వస్తాం సమమభినవైర్జాలకైర్మాలతీనాం। వి
ద్యుద్గర్భః స్తిమితనయనాం త్వత్సనాథే గవాక్షే వక్తుం ధీరః స్తని
తవచనైర్మానినీం ప్రక్రమేథాః॥ ౩౯॥ భర్తుర్మిత్రం ప్రి
యమవిధవే విద్ధి మామంబువాహం తత్సందేశైర్హృదయని
హితైరాగతం త్వత్సమీపం। యో వృందాని త్వరయతి పథి

తిరిత్యమరః॥ ని॥ సాకం సత్రా సమం సహ - క్షారకో జాలకం క్లీబే కలికా కోరకః పుమాన్ - స్యాద్గుచ్ఛకస్తు స్తబకః కుట్మలో ముకుళో స్త్రియామితి చామరః - ప్రత్యాశ్వస్తాం శిశిరానిలసంపర్కాత్ పునః జీవితాం॥ వ్యా॥ శ్వసేః కర్తరి క్తః - ఉదితశ్చేతి చకారాదిట్ప్రతిషేధః- ఏతేనాస్యాః కుసుమసౌకుమార్యం గమ్యతే త్వత్సనాథే త్వత్సహితే॥ ని॥ సనాథం ప్రభుమిత్యాహుః - సహితే చిత్తతాపినీతి శబ్దార్ణవే - గవాక్షే స్తిమితనయనాం కోనాది విస్మయనిశ్చలనేత్రాం మానినీం - అనాచిఖ్యాసకోష్ణమితి భావః - విద్యుద్గర్భం తస్థో యస్య సః - విద్యుద్గర్భః అంతర్లీనవిద్యుత్క ఇత్యర్థః॥ ని॥ గర్భోపవరకే న్నే గ్నౌ నుతే పవనసంకటే। కుక్షౌ కుక్షిస్థజంతౌ చేతి యాదవః - దృష్టిప్రతిఘాతేన వక్త్ర మాలోకప్రతిబంధకత్వాదన్తర్విద్యోతితత్వమితి భావః - ధీరో ధృష్టస్సన్ అస్యా స్థా లబ్ధ్వాదిత్వేన అనాశ్వాసనప్రసంగాదితి భావః - స్తనితాన్యేవ వచనాని తైః వక్తుం ప్రక్రమేథాః ఉపక్రమస్వ॥ వ్యా॥ విధ్యర్థే లిఙ్॥ సూ॥ ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామిత్యాత్మనేపదం॥ ౩౯॥ సంప్రతి తస్యాః శ్రోత్రాభిముఖీకరణచాతురీముపదిశతి॥ భర్తురి

తి॥ విధవా గతభర్తృకా న భవతీత్యవిధవే సభర్తృకే అనేన భర్తృజీవనసూచనాత్ అ
నిష్టాగమనశంకా నిరస్యతే మాం భర్తుః స్వపత్యుః ప్రియం మిత్రం ప్రియం సుహృదం-త
త్రాపి హృద్యనిహితైః మనసి స్థాపితైః తత్సందేశైః తస్య భర్తుః సందేశైః త్వత్సమీప
మాగతం భర్తృసందేశకథనార్థమాగతమిత్యర్థః- అంబువాహం మేఘం విద్ధి జానీహి-
న కేవలమహం వార్తాహరః కింతు ఘటకోపీత్యాశయేనాహ - యోంబువాహః అబలా
నాం(స్త్రీ)ణాం వేణయస్తాసాం మోక్షే మోచనే ఉత్సుకాని పథి శ్రామ్యతాం - ఖిద్యమానా
నాం ప్రోషితానాం ప్రవాసినాం పాంథానామిత్యర్థః - బృందాని జాలాని మంద్రస్నిగ్ధై
గర్జిభిరశ్రాన్తైః - ధ్వనిభిః త్వరయతి - పాంథమాత్రోపకారిణో మే కిముత వక్తవ్యం-
సుహృత్సూపకారిత్వమితి భావః॥౩౯॥ భర్తృసఖ్యవిజ్ఞాపనస్య ఫలమాహ ॥ ఇతీతి॥ ఇ
త్యేవమాఖ్యాతే సతి పవనతనయం హనుమంతం మైథిలీ సీతేవ సా మత్ప్రియా ఉన్ముఖీ ఉన్న
మితముఖీ ఉత్కంఠయా ఔత్సుక్యేన ఉచ్ఛ్వసితహృదయా వికసితచిత్తా సతీ త్వాం వీ

(శ్లో) మ్యతాం ప్రోషితానాం మంద్రస్నిగ్ధైర్ధ్వనిభిరబలావే
ణిమోక్షోత్సుకాని॥ ౩౯ ॥ ఇత్యాఖ్యాతే పవనతనయం మైథిలీ
వోన్ముఖీ సా త్వాముత్కంఠోచ్ఛ్వసితహృదయా వీక్ష్య సం
భావ్య చైవ । శ్రోష్యత్యస్మాత్ పరమవహితా సౌమ్య సీమంతి
నీనాం కాంతోదంతస్సుహృదుపనతస్సంగమాత్కించిదూనః॥
౪౦॥ తామాయుష్మన్మమ చ వచనాదాత్మనశ్చోపకర్తుం బ్రూ
యాదేవం తవ సహచరో రామగిర్యాశ్రమస్థః । అవ్యాపన్నః

క్ష్య సంభావ్య సత్కృత్య చ అస్మాద్భర్తృమైత్రీజ్ఞానాత్పరం సర్వం శ్రోతవ్యం అవహి
తా అప్రమత్తా సతీ శ్రోష్యత్యేవ అత్ర సీతాహనుమదుపమానాదస్యాః పాతివ్రత్యం మేఘ
స్య(స్త్రీ)దూతగుణసంపత్తిశ్చ వ్యజ్యతే - తదుక్తం సాగరే ॥ శ్లో॥ బ్రహ్మచారీ బలీ ధీ
రో మాయావీ మానవర్జితః । ధీమాన్ సుశీలో నిశ్శంకో వక్తా దూత(స్త్రీ)యాం భవేదితి - న
ను వార్తామాత్రశ్రవణాదస్యాః కో లాభ ఇత్యాశంక్యార్థాంతరన్యస్యతి - హే సౌ
మ్య సాధో సీమంతినీనాం వధూనాం॥ ని॥ నారీ సీమంతినీ వధూ రిత్యమరః - సుహృన్ముఖేన
ఉపగతః ప్రాప్తః సుహృత్పదం విప్రలంభశంకానిరాసార్థం - కాంతస్యోదంతో వార్తా
కాంతోదంతః॥ ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఉదంతస్స్యాదిత్యమరః - సంగమా
త్కించిత్సంపర్కాత్కించిదూనః ఈషదూనః తద్వదేవానందకర ఇత్యర్థః॥ ౪౦॥ సం
ప్రతి సందిశతి॥ తామితి॥ హే ఆయుష్మన్ ॥ వ్యా॥ ప్రశంసాయాం మతుప్ - పరోపకా
రశ్లాఘ్యజీవనేత్యర్థః - మమ వచనం ప్రార్థనావచనం తస్మాచ్చాత్మనః స్వస్యోపకర్తుం

పరోపకారేణస్వాత్మానంకృతార్థయితుంచేత్యర్థః॥ వ్యా॥ ఉపకారక్రియాంప్రతి కర్మత్వేపితస్యానుకరోతీత్యాదివత్సంబంధమాత్రవివక్షాయాం షష్ఠీ న ఇతిషష్ఠీవచన విరుధ్యతే - యథాహ భారవిః ॥ శ్లో ॥ సాలక్ష్మీరుపకురుతేయయాపరేషామితి - తథా శ్రీహర్షశ్చ॥ శ్లో ॥ పాథూనాముపకర్తుంలక్ష్మీంద్రష్టుంవిహాయసాగంతుం । కుతూహలీకస్యమనశ్చరితంమహాత్మనాంశ్రోతుమితి - తథాక్వచిద్ద్వితీయాదర్శనాత్సర్వత్రత థేతివాధవచనమనాధవచనమేవ - తాంప్రియామేవంబ్రూయాః - హే అబలే తవసహ చరోభర్తారామగిరేశ్చిత్రకూటస్యాశ్రమేషుతిష్ఠతీతిరామగిర్యాశ్రమస్థస్సన్ అవ్యాపన్నః అమృతః వియుక్తః విరహీ గదుఃఖీఏవంభూతస్సన్ - త్వాంకుశలంపృచ్ఛతి॥ వ్యా॥ దుహ్యాదిత్యాదినాపృచ్ఛతేర్ద్వికర్మకత్వం- తథాహి - సులభవిపదాం అయత్నసిద్ధవిపత్తీనాంప్రాణినామేతత్ కుశలమేవపూర్వాభాష్యం ఏతదేవ ప్రథమమవశ్యంవక్తవ్యం - కృత్యాశ్చేత్యావశ్యకేయః॥౪౧॥ అంగేనేతి॥ కించదూరవర్తీదూరస్థః నచాగంతుంశక్యఇత్యాహ - వైరిణావిరోధినాదైవేనరుద్ధమార్గః ప్రతిబద్ధవర్త్మా సతేసహచ

కుశలమబలేపృచ్ఛతిత్వాం వియుక్తః పూర్వాభాష్యంసులభ
విపదాంప్రాణినామేతదేవ॥ ౪౧ అంగేనాంగంతనుచతను
నాగాఢతప్తేనతప్తంసాస్రేణాస్రద్రుతమవిరతోత్కంఠము
త్కంఠితేన। ఉష్ణోచ్ఛ్వాసంసమధికతరోచ్ఛ్వాసినాదూర
వర్తీసంకల్పైస్తైర్విశతివిధినావైరిణారుద్ధమార్గః॥ ౪౨ ॥
శబ్దాఖ్యేయంయదపికిలతేయస్సఖీనాంపురస్తాత్కర్ణేలోలఃక
థయితుమభూదాననస్పర్శలోభాత్ । సోతిక్రాంతశ్శ్రవణవి

రః తనునాకృశేనగాఢతప్తేనాత్యంతతప్తేనసాస్రేణసాశ్రుణాఉత్కంఠావేదనాస్యసంజాతాఉత్కంఠితేనోత్కలితేన॥ సూ॥ తదస్యసంజాతమితిఇతచ్ప్రత్యయః ఉత్కంఠితేత్యాకర్తరిక్తః - సమధికతరం ఉచ్ఛ్వసతీతిసమధికతరోచ్ఛ్వాసినా - దీర్ఘనిశ్వాసేనేత్యర్థః॥ వ్యా॥ తాచ్ఛీల్యేణినిః - అంగేనస్వశరీరేణతనుకృశంతప్తం అస్రద్రుతమశ్రుక్లిన్నం॥ ని॥ అస్రమశ్రుశ్చపుంలింగోరోదనేత్వస్రమశ్రుచేత్యమరశేషః - అవిరతోత్కంఠమవిచ్ఛిన్నవేదనం ఉష్ణోచ్ఛ్వాసంతీవ్రనిశ్వాసం॥ ని ॥ తిగ్మంతీక్ష్ణంఖరంతీవ్రంచండముష్ణంకటుస్మృతమితిహలాయుధః- అంగంత్వదీయమితిశేషః - తైస్తైస్సంవేద్యైస్సంకల్పైర్మనోరథైర్మనోవ్యాపారైర్విశతిఏకీభవతీత్యర్థః-అత్ర సమానురాగిత్వజ్ఞాపనాన్నాయికాయాస్స్వసమానావస్థత్వమున్నీయోక్తం॥౪౨॥ సంప్రతిస్వావస్థానివేదనాయప్రస్తౌతి॥ శబ్దాఖ్యేయమితి॥ యస్తేప్రియస్సఖీనాం పురస్తాదగ్రేఆననస్పర్శస్సుఖసంపర్కేలోభాద్గర్ధనాత్ శబ్దాఖ్యేయంశబ్దేనరవేణాఖ్యేయం

ఉచ్చైర్వాచ్యమపియ త్తద్వచనమపీతి శేషః - కర్ణే శ్రోత్రే కథయితుం లోలో లాలసో
భూదితి॥ ని॥ లోలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోపి చేతి యాదవః - శ్రవణవిష
యం కర్ణపథమతిక్రాంతః - తథాలోచనాభ్యామదృష్టః దూరస్థత్వాద్ద్రష్టుం శ్రోతుం
చానర్హశక్య ఇత్యర్థః - సతే ప్రియః త్వాముత్కంఠయా విరచితాని పదాని సుప్తిఙంత
వాక్యాని యస్య తత్తథోక్తం॥ ని॥ పదం శబ్దే చ వాక్యే చ చేతి విశ్వః - ఇదం వక్ష్యమాణం శ్యా
మాస్వంగమిత్యాదికం మన్ముఖేనాహ - మద్వక్త్రవర్త్మనా స ఏవ బ్రూత ఇత్యర్థః॥ ౪౩॥
సాదృశ్యప్రతికృతిస్వప్నదర్శనతదంగస్పృష్టస్పర్శనాఖ్యాశ్చత్వారో విరహిణాం వినో
దాః - తథా గుణపతాకాయాం॥ శ్లో॥ వియోగే చాప్యోగే ప్రియజనసదృశానుభవనం
తతశ్చిత్రం కర్మస్వపనసమయే దర్శనమపి ॥ తదంగస్పృష్టానాముపగతవతాం స్ప
ర్శనమపి ప్రతీకారః కామవ్యథితమనసాం కోపి గదిత ఇతి - తత్ర సదృశవస్తుదర్శన
మాహ - శ్యామాస్వితి - శ్యామాసు ప్రియంగులతాసు॥ ని॥ శ్యామా తు మహిళాహ్వయా ల
తా గోవందినీ గుంద్రా ప్రియంగుః ఫలినీ ఫలీత్యమరః - అంగం శరీరం త్వశ్యామి - సౌకు
మార్యాదిసామ్యాదంగమితి తర్కయామీత్యర్థః - చకితహరిణీప్రేక్షణే దృష్టిపాతం శశి

పయం లోచనాభ్యామదృష్టస్త్వాముత్కంఠావిరచితపదం
మన్ముఖేనేదమాహ॥ ౪౩॥ శ్యామాస్వంగం చకితహరిణీప్రేక్ష
ణే దృష్టిపాతం వక్త్రచ్ఛాయాం శశిని శిఖినాం బర్హభారేషు
కేశాన్ । ఉత్పశ్యామి ప్రతనుషు నదీవీచిషు భ్రూవిలాసా
న్హంతైకస్మిన్క్వచిదపి న తే చండి సాదృశ్యమస్తి ॥ ౪౪ ॥ ధారా

నిచంద్రే వక్త్రచ్ఛాయాం ముఖకాంతిం - తథా శిఖినాం బర్హిణాం బర్హభారేషు బ
ర్హసమూహేషు కేశాన్ ప్రతనుషు స్వల్పాసు నదీవీచిషు అత్ర వీచీనాం విశేషణోపాదా
నేపి నాయుక్తగుణగ్రహదోషః - భ్రూసామ్యనిర్వాహాయ మహత్త్వదోషనివారకార్థ
త్వాత్తస్య- తదుక్తం రసాకరే॥ శ్లో॥ ధ్వన్యత్వాదేరసోత్కర్షేఽభావోక్తౌ దోషవార
ణే - విశేషణాద్విశేష్యస్యాస్త్యయుక్తగుణగ్రహః - గుణో విశేషణం - భ్రూవిలా
సాన్ భ్రూపతాకా ఇతి పాఠే - భ్రువః పతాకా ఇవేత్యుపమితసమాసః- ఉత్పశ్యామీ
తి సర్వత్ర సంబధ్యతే - తథాపి - మమ మనోనిర్వృతిర్నాస్తీత్యాశయేనాహ - హంతే
తి విషాదే॥ ని॥ హంత హర్షేఽనుకంపాయాం వాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - చండి
కోపనే॥ ని॥ చండస్త్వత్యంతకోపన ఇత్యమరః॥ వ్యా॥ గౌరాదిత్వాన్ఙీష్- ఉపమా
నకథనమాత్రేణ న కోపితవ్యమితి భావః - క్వచిదప్యేకస్మిన్వస్తుని తే సాదృశ్యం నాస్తి అతో
న నిర్వృణోమీత్యర్థః- ఏతేనాస్యాః సౌందర్యమనుపమానమితి వ్యజ్యతే॥ ౪౪॥ ధారే
తి॥ హే బాలే - ధారాభిః ఉదకధారాభిః - సిక్తం యత్ స్థలం భువః తదివ సురభిత స్యపరి
మళితస్య- త్వన్ముఖస్య త్వదాననస్య నారీభూతం దూరస్థం- అతఏవ ప్రతనుం అతికృశం-

తథాభూతమపి మాం పంచబాణః పంచబాణాః శరా అరవిందాదయో యస్య సః మన్మథః. క్షిణోతి బాధతే॥ వ్యా॥ క్షిణోతేర్లట్ - ఘనమాంతేష్వైత్యత్ర గ్రీష్మాంతేషు - వర్షాకాలేష్విత్యర్థః - దిక్షు సమ్యక్ సక్తాః సంసక్తాః అప్రవిరళాః మేదురాశ్చ యే ఘనాః మేఘాః తైః అవ్యక్తః అస్పష్టః సూర్యస్య ఆతపః - యేషు తాని వాసరాణి దినాని - కథం కేన ప్రకారేణ. వ్రజేయుః గచ్ఛేయుః - బత కష్టం త్వం వద బ్రూహి॥ ౪౫॥ సంప్రతి ప్రతికృతిదర్శనమాహ॥ త్వామితి॥ హే ప్రియే ప్రణయేన ప్రేమాతిశయేన కుపితావస్థాయుక్తాం త్వాం ప్రతికృతిమిత్యర్థః - ధాతవో గైరికాదయః॥ ని॥ ధాతుర్మ్బాదిశబ్దాది గైరికాదితత్త్వగాదిష్వితి యాదవః - తేషాం రాగాః రంజకద్రవ్యాణి॥ ని॥ చిత్రాదిరంజకద్రవ్యేలాక్షాదౌ ప్రణయే చ్ఛరాగః। సారంగాదౌ చ రాగస్స్యాద్దారుణ్యే రంజనేపుమానితి శబ్దార్ణవః - తైః ధాతురాగైః శిలాయాం శిలాపట్టే ఆలిఖ్య నిర్మాయ ఆత్మానం మాం మత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః. తే తవ చిత్రగతాయా ఇత్యర్థః. చరణపతితం కర్తుం యావత్ ఆలిఖితుం

సిక్తస్థలసురభిణస్తన్ముఖస్యాస్య బాలే మారీభూతం ప్రతను
మపి మాం పంచబాణః క్షిణోతి। ఘనమాంతే ష్వైవద బతకథం
వాసరాణి వ్రజేయుః దిక్సంసక్తాప్రవిరళఘనవ్యక్తసూర్యా
తపాని॥ ౪౫ ॥ త్వామాలిఖ్య ప్రణయకుపితాం ధాతురాగై
శ్శిలాయామాత్మానం తే చరణపతితం యావదిచ్ఛామి కర్తుం।అ
స్రైస్తావన్ముహురుపచితైర్దృష్టిరాలుప్యతే మే క్రూరస్తస్మి
న్నపి న సహతే సంగమం నౌ కృతాంతః॥ ౪౬ ॥మామాకాశ ప్ర
ణిహితభుజం నిర్దయాశ్లేషహేతోర్లబ్ధాయాస్తే కథమపి మ

యా వదిచ్ఛామి సమకాలమేవ ముహురుపచితైః ప్రవృద్ధైరసైః అస్రైః॥ ని॥ అస్రమశ్రుణి శోణిత ఇతి విశ్వః - మే దృష్టిరాలుప్యతే ఆవృతా భవతీత్యర్థః - దృష్టిప్రతిబంధేన లేఖనం ప్రతిబధ్యత ఇతి భావః - కిం బహునా- క్రూరో ఘాతుకః॥ ని॥ నృశంసో ఘాతుకః క్రూర ఇత్యమరః కృతాంతో దైవం॥ ని॥ కృతాంతో యమసిద్ధాంతదైవాకుశలకర్మస్విత్యమరః - తస్మిన్నపి చిత్రేపి నౌ ఆవయోః॥ సూ॥ యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీ చతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావితి నావాదేశః - సంగమం సహవాసం న సహతే - సంగతిలేఖనమపి ఆవయోరసహమానం దైవం సాక్షాత్సంగతిం న సహత ఇతి కిము వక్తవ్యమిత్యపిశబ్దార్థః॥ ౪౭॥ అథ స్వప్నదర్శనమాహ॥ మామితి॥ సుప్తస్య విజ్ఞానం స్వప్నః॥ ని॥ స్వప్నస్సుప్తస్య విజ్ఞానమితి విశ్వః - దర్శనం సంవిత్ ॥ని॥ దర్శనం సమయే శాస్త్రే దృష్టౌ స్వప్నే క్షణే సంవిదితి శబ్దార్ణవే- స్వప్నా ఇతి సందర్శనాని విజ్ఞానాని స్వప్నసందర్శనాని - చూతవృక్షవత్సామాన్యవిశేషభావేన సహ ప్రయోగః - తేషు కస్యాం కథమపి మహతా యత్నే

లబ్ధాయాః కృహీతాయాః దృష్టాయా ఇతియావత్ - తే తవ నిర్దయాశ్లేషో గాఢాలింగనం స ఏవ హేతుః తస్య నిర్దయాశ్లేషార్థమిత్యర్థః ॥ సూ॥ షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ- ఆకాశే నిర్విషయే - ప్రణిహిత భుజం ప్రసారితబాహుం మాం పశ్యంతీనాం సాక్షాత్కుర్వంతీనాం స్థలీదేవతానాం వనస్థలీదేవతానాం ముక్తాః మౌక్తికానీవ స్థూలాః అశ్రులేశాః బాష్పబిందవః తరుకిసలయేషు - అనేన చేలాంచలేన అశ్రుధారణసమాధిర్వ్యజ్యతే బహుశో న పతంతి న ఖలు - కిం తు పతంత్యేవేత్యర్థః- నిశ్చయార్థం న ఞ్ద్వయ ప్రయోగః - తథా చాలంకారసూత్రం - స్మృతి నిశ్చయ సిద్ధార్థేషు నఞ్ద్వయ ప్రయోగ ఇతి॥ శ్లో॥ మహాత్మ గురుదేవానామశ్రుపాతః క్షితౌ యది । దేశభ్రంశో మహద్దుఃఖం మరణం చ భవేద్ధ్రువమితి - క్షితౌ దేవతాశ్రుపాతనిషేధదర్శనాద్వృక్షస్యమరణాభావసూచనార్థం తరుకిసలయేషు పతంతీత్యుక్తం॥ ౪౭॥ ఇదానీం తదంగస్పృష్టవస్తుస్పర్శమాహ॥ భిత్త్వేతి॥ దేవదారుద్రుమాణాం కిసలయపుటాన్ పల్లవసంపుటాన్ సద్యో భిత్త్వా ఏతత్క్షీరస్రుతిసురభయః ఏతేషాం దేవదారూణాం క్షీరస్రుతిభిః క్షీరనిష్యందైః సురభయస్సు

మాం ఆకాశ ... యాస్స్వప్న సందర్శనేషు । పశ్యంతీనాం న ఖలు బహుశో న స్థ
లీదేవతానాం ముక్తాస్థూలాస్తరుకిసలయేష్వశ్రులేశాః పతం
తి ॥ ౪౭ ॥ భిత్త్వా సద్యః కిసలయపుటాన్ దేవదారుద్రుమా
ణాం యే తత్క్షీరస్రుతిసురభయో దక్షిణేన ప్రవృత్తాః । ఆలింగ్యం
తే గుణవతి మయా తే తుషారాద్రివాతాః పూర్వం స్పృష్టం
యది కిల భవేదంగమేభిస్తవేతి ॥ ౪౮ ॥ సంక్షిప్యేత క్షణ ఇవ
కథం దీర్ఘయామా త్రియామా సర్వావస్థాస్వహరపి క

గంధయః- ఇదం తు షారాద్రివాతత్వే లింగం యే వాతాః దక్షిణేన దక్షిణమార్గేణ॥ వా॥ తృతీయా విధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానాత్ తృతీయా సమేన ధావతీతివత్ - తత్రాపి పథః కరణస్య పరిమాణత్వాత్ తత్కరణయోరిత్యేవ తృతీయేతి భాష్యకారః- ప్రవృత్తాశ్చలితాః హే గుణవతి సౌశీల్య సౌకుమార్యాది గుణసంపన్నే తే తుషారాద్రివాతాః పూర్వం ప్రాగేభిర్వాతైస్తవాంగం స్పృష్టం భవేద్యది కిలేతి సంభావితమేతదితి మత్త్వేత్యర్థః । ని॥ వాతాః సంభావ్యం ఏ కిలేత్యమరః మయా ఆలింగ్యంతే ఆశ్లిష్యంతే- అత్ర వాయూనాం స్పర్శవత్త్వే ప్యమూర్తత్వేనాలింగనాయోగాదాలింగ్యంత ఇతి అభిధానమస్పృశ్యత్వ ... పలాపదోష ఇతి వదన్నిరుక్తరకారవ ఉపేక్షణీయః॥ ౪౮॥ సంక్షిప్యేతేతి॥ దీర్ఘాః యామాః ప్రహరా యస్యాస్సా దీర్ఘ -యామా విరహవేదనయా తథా ప్రతీయమానేత్యర్థః- త్రియామా రాత్రిః ఆద్యంతయోరర్ధయామయోరహర్ధానత్వేన త్రియామేతి క్షీరస్వామీ - క్షణ ఇవ కథం కేన ప్రకారేణ - సంక్షిప్యేత లఘూక్రియేత- అహరపి సర్వావస్థాసు సర్వకాలేష్వపీత్యర్థః - మందం మందం సంతప్తప్రకా

తం॥ సూ॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విరుక్తిః - కర్మధారయవదుత్తరేష్వితి కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ - మందమందాతపమత్యల్పసంతాపం కథం స్యాత్ - హే చటులనయనే చంచలాక్షి ఇత్థమనేన ప్రకారేణ దుర్లభప్రార్థనమలభ్యమనోరథం మే చేతో గాఢోష్మాభిః గాఢతప్తాభిస్త్వద్వియోగవ్యథాభిరశరణమనాథం కృతం॥ ర౯॥ వచ మదీయదుర్దశాశ్రవణేన భేత్తవ్యమిత్యాహ॥ నన్వితి॥ నన్విత్యేకం వాక్యం తు శబ్దో భేదకః - కింతు న భేత్తవ్యమిత్యర్థః - అథవా నన్వితి పాఠః - నన్విత్యామంత్రణే॥ ని॥ ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామంత్రణే నన్విత్యమరః - నను ప్రియే అహం బహు విగణయన్ శాపాంతే సత్యేవ మే వం కరిష్యామీతి మనస్యాకలయన్ ఆత్మానం స్వయమాత్మనైవ॥ వ్యా॥ ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తృతీయా - అవలంబే ధారయామి యథా కథంచిజ్జీవామీత్యర్థః - తత్తస్మాత్కారణాత్ హే కల్యాణి సుభగే - త్వత్సౌభాగ్యాదహం జీవామీత్యర్థః॥ సూ॥ బహ్వాదిభ్యశ్చేతి జీష్ - త్వమపి నితరామత్యంతం కాతరత్వం భీరుత్వం మాగమః - న గచ్ఛ॥ వ్యా॥ గమేర్లుజ్మాఙ్యోగాదడాగమప్రతిషేధః - తాదృక్కష్టి

థం మందమందాతపం స్యాత్ । ఇత్థం చేతశ్చటులనయనే దు
ర్లభప్రార్థనం మే గాఢోష్మాభిః కృతమశరణం త్వద్వియోగవ్య
థాభిః ॥ ర౯ ॥ నన్వాత్మానం బహు విగణయన్నాత్మనైవావ
లంబే తత్కల్యాణి త్వమపి నితరాం మా గమః కాతరత్వం । క
స్యాత్యంతం సుఖముపనతం దుఃఖమేకాంతతో వా నీచైర్గచ్ఛ
త్యుపరి చ దశా చక్రనేమిక్రమేణ ॥ ౫౦ ॥ శాపాంతో మే భు
జగశయనాదుత్థితే శార్ఙ్గపాణౌ శేషాన్మాసాన్గమయ చతురో

నను త్వాదృశదుఃఖే కథం న బిభేమీత్యాశంక్యాహ - కస్య జనస్యాత్యంతం నియతం సుఖముపగతం ప్రాప్తం ఏకాంతతో నియమేన దుఃఖం వా ఉపగతం కింతు దశా అవస్థా చక్రస్య రథాంగస్య నేమిః ప్రధిః॥ ని॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే - నేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరః - తస్యాః క్రమేణ పరిపాట్యా॥ ని॥ క్రమః శక్తౌ పరిపాట్యామితి విశ్వః - నీచైరధః ఉపరి గచ్ఛతి ప్రవర్తతే జంతోః సుఖదుఃఖే పర్యాయవర్తేతే ఇత్యర్థః॥ ౫౦॥ న చ నిరవధికం మే దుఃఖమిత్యాహ॥ శాపాంత ఇతి॥ శార్ఙ్గం పాణౌ యస్య తస్మిన్ శార్ఙ్గపాణౌ విష్ణౌ॥ సూ॥ సప్తమ్యుపమానేత్యాదినా బహువ్రీహిః॥ వా॥ ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః - భుజగః శేష ఏవ శయనం తస్మాదుత్థితే సతి - మే శాపాంతః శాపావసానం శేషాన్ గతశేషాంశ్చతురో మాసాన్ మేఘదర్శనప్రభృతి హరిప్రబోధదినాంతానిత్యర్థః - దశదివసాధిక్యం న వివక్షితమిత్యుక్తమేవ - లోచనే మీలయిత్వా చక్షుషీ నిమీల్య - గమయ ధైర్యేణాతివాహయేత్యర్థః -

పశ్చాదనంతరం త్వం చ అహం చ ఆవాం॥ సూ॥ త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః- విరహగణితం ఏవ మే వంకరిష్యామీతి మనసావతీతం - తంతం॥ వ్యా॥ వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః - సర్వమిత్యర్థః - ఆత్మనోరావయోరభిలాషం మనోరథం పరిణతాః ప్రౌఢాః శరచ్చంద్రికా యాసాం తాసు క్షపాసు నిర్వేక్ష్యావః - భోక్ష్యావహే॥ ని॥ నిర్వేశో భృతిభోగయోరిత్యమరః- అత్ర కైశ్చిన్నభోనభస్యయోరేవ వార్షికత్వాత్ప్రథమాషాఢాదిమాసచతుష్టయస్య వార్షికత్వముక్తమితి చోదయిత్వా ఋతుత్రయపక్షే త్రయాణాదవిరోధ ఇతి పరిహారి తత్సర్వమసంగతం- అత్ర గతమాసాశ్చత్వారో మాసా ఇత్యుక్తం కవినా - న తు వర్షాకాల ఇతి తస్మాదయమనుక్తోపాలంభ ఏవ - యశ్చ సాధేనోక్తం కథమాషాఢాదిమాసచతుష్టయాత్పరం శరత్కాల ఇతి తత్రాప్యకార్తికపరిసమాప్తేః శరత్కాలానువృత్తేః పరిణతశరచ్చంద్రికాసు ఇత్యుక్తం - న తు తద్వశరత్ప్రాదుర్భావ ఉక్త ఇత్యవిరోధః॥ ౪౧॥ సంప్రతి తస్యాః మేఘవంచకత్వశంకానిరాసాయాతిగూఢమభిజ్ఞానముపదిశతి॥ భూయశ్చేతి॥ హే అబలే భూయః పునరప్యాహ త్వత్ప్రియః మత్స

లోచనే మీలయిత్వా। పశ్చాదావాం విరహగణితం తంతమా
త్మాభిలాషం నిర్వేక్ష్యావః పరిణతశరచ్చంద్రికాసు క్షపాసు॥
౪౧॥ భూయశ్చాహ త్వమపి శయనే కంఠలగ్నా పురా మే నిద్రాం
గత్వా కిమపి రుదతీ సస్వరం విప్రబుద్ధా। సాంతర్హాసం కథిత
మసకృత్పృచ్ఛతశ్చ త్వయా మే దృష్టః స్వప్నే కితవ రమయన్కా
మపి త్వం మయేతి॥ ౪౨॥ ఏతస్మాన్మాం కుశలినమభిజ్ఞానదా
నాద్విదిత్వా మా కౌలీనాదసితనయనే మయ్యవిశ్వాసినీ భూః।

కేనేతి శేషః - మే వచనమేతత్ కిమితి - పురా శబ్దశ్చిరాతీతే॥ ని॥ స్యాత్ప్రబంధే చిరాతీతే నికటాగామికే పురేత్యమరః- పురా పూర్వం శయనే మే కంఠలగ్నాపి త్వం గాఢాశ్లేషస్య కథమన్యత్ర గమనం సంభవేదితి భావః - నిద్రాం గత్వా కిమపి కేనాపి నిమిత్తేనేత్యర్థః- సస్వరం సశబ్దముచ్చైరిత్యర్థః - రుదతీ విప్రబుద్ధా అసీతి శేషః - అసకృద్బహుశః- పృచ్ఛతః మే హే కితవ ధూర్త త్వం కామపి రమయన్ మయా స్వప్నే దృష్ట ఇతి త్వయా సాంతర్హాసం సమందహాసం యథా తథా కథితం చ ఇతి తే భర్తా భూయశ్చాహేతి వా యోజనా॥ ౪౨॥ ఏతస్మాదితి॥ తస్మాత్పూర్వశ్లోకోక్తాత్ అభిజ్ఞాయతే అనేనేత్యభిజ్ఞానం లక్షణం తస్య దానాత్ప్రదానాన్మాం కుశలినం క్షేమవంతం విదిత్వా జ్ఞాత్వా- అసితనయనే హే భవాత్కౌలీనాల్లోకవాదాత్॥ ని॥ స్యాత్కౌలీనం లోకవాదే యుద్ధే పశ్వహిపక్షిణామిత్యమరః - మయి విషయే అవిశ్వాసినీ మరణశంకినీ మా భూః న భవ॥ వ్యా॥ భవతేర్లుఙ్ న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః - న చ దీర్ఘకాలవిప్రకర్షాత్ స్నేహనివృత్తిశంకేత్యాహ స్నే

హానితి - కిమపి కిం వా నిమిత్తం న విద్మ ఇతి శేషః - స్నేహాన్ ప్రీతీః విరహే సత్యన్యోన్యవి ప్రకర్షే సతి విధ్వంసినః వినశ్వరానాహుః - తత్తథా న భవతీత్యభిప్రాయః - కింతు తే స్నేహాః అభోగాద్విరహే భోగాభావాద్ధేతోః॥ వా॥ ప్రసజ్యప్రతిషేధేపి నఞ్ సమాస ఇష్యతే- ఇష్టే చ వస్తుని విషయే ఉపచితః- రసః ఆస్వాదో యేషాం తే - ఉపచితరసాస్సంతః ప్రవృద్ధతృష్ణా ఇత్యర్థః ॥ని॥ రసో గంధే రసే స్వాదే తిక్తాదౌ విషరాగయోరితి విశ్వః- ప్రేమరాశీభవంతి విరహాసహిష్ణుత్వదశామాపద్యంత ఇత్యర్థః - స్నేహప్రేమ్ణోరవస్థాభేదాద్భేదః - తదుక్తం॥ శ్లో॥ ఆలోకనాభిలాషౌ రాగస్స్నేహస్తతః ప్రేమ। రతిశ్శృంగారో రాగాద్వియోగతా విప్రలంభశ్చేతి - ఏతదేవ స్ఫుటీకృతం రసాకరే॥ శ్లో॥ ప్రేమాదిదృక్షా రమ్యేషు తచ్చింతా త్వభిలాషకః। రాగస్తత్సంగబుద్ధిస్స్యాద్వృత్తే స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా॥ తద్వియోగాసహం ప్రేమ రతిస్తత్సహవర్తనం। శృంగారస్తత్సమం క్రీడా సంభోగస్స్యాత్తథాక్రమ ఇతి॥౧౧౩॥ ఇత్థం స్వకుశలం సందిశ్య ఇదానీం తత్కుశలసందేశానయనం యాచతే॥ ఆశ్వాస్యేతి॥ ప్రథమవిరహోదగ్రశోకాం తీవ్రదుఃఖాం తే సఖీం మే ఏవం పూర్వోక్తరీ

స్నేహానాహుః కిమపి విరహే ధ్వంసినస్తే త్వభోగాదిష్టే వస్తు
న్యుపచితరసాః ప్రేమరాశీభవంతి ॥ ౧౧౩ ॥ ఆశ్వాస్యైవం
ప్రథమవిరహోదగ్రశోకాం సఖీం తే శైలాదాశు త్రినయనవృ
షోత్ఖాతకూటాన్నివృత్తః। సాభిజ్ఞానం ప్రహితకుశలైస్తద్వ
చోభిర్మమాపి ప్రాతః కుందప్రసవశిథిలం జీవితం ధారయే
థాః॥ ౧౧౪ ॥ కచ్చిత్సౌమ్య వ్యవసితమిదం బంధుకృత్యం త్వయా
మే ప్రత్యాదేశాన్న ఖలు భవతో ధీరతాం కల్పయామి। నిశ్శబ్దో

త్యా ఆశ్వాస్యోపజీవ్య త్రినయనస్య త్ర్యంబకస్య వృషభేణ ఉత్ఖాతాః అవదారితాః కూటాః శిఖరాణి యస్య తస్మాత్॥ ని॥ కూటోస్త్రీ శిఖరం శృంగమిత్యమరః - శైలాత్ కైలాసాత్ ఆశు నివృత్తస్సన్ సాభిజ్ఞానం సలక్షణం యథా తథా ప్రహితం ప్రేషితం కుశలం క్షేమం యేషు తైః తస్యాః త్వత్సఖ్యాః వచోభిః తద్వచోభిః ప్రాతః కుందప్రసవః ప్రభాతకుందకుసుమమివ శిథిలం దుర్బలం మమాపి జీవితమపి ధారయేథాః స్థాపయ। ప్రార్థనాయాం లిఙ్॥౧౧౪॥ సంప్రతి మేఘస్య స్వప్రార్థనాంగీకారం ప్రశ్నపూర్వం కల్పయతి॥ కచ్చిదితి॥ హే సౌమ్య సాధో - త్వయా ఇదం మే బంధుకృత్యం బంధుకార్యం - దేవదత్తస్య గురుకులమితివత్ప్రయోగః - వ్యవసితం కచ్చిత్ కరిష్యామీతి నిశ్చితం కిం॥ ని॥ కచ్చిత్కామప్రవేదన ఇత్యమరః - అభిప్రాయజ్ఞానం కామప్రవేదనం - న చ తే ప్రత్యాఖ్యానాభావాదంగీకారం శంకే - యతస్తే నపృష్టోపి చ తదిత్యాహ- ప్రత్యాదేశాత్ప్రత్యాఖ్యానవచనాత్॥ని॥ ఉక్తిరాభాషణం వాక్యమాదేశో వచనం వచ ఇతి శబ్దార్ణవః - భవతో ధీరతాం గాంభీ

ర్యాంనకల్పయామినసమర్థాయే- తహ్యేకథమంగీకారజ్ఞానమిత్యాహ- యాచితస్సన్ నిశ్శబ్దోపినిర్గర్జితోపి ప్రతిజ్ఞానాభావాత్ కృత- చాతకేభ్యోజలంప్రదిశసిదదాసి-యుక్తంచైతదిత్యాహ - సతాంసత్పురుషాణాంప్రణయిషుయాచకేషువిషయే ఈప్సితార్థక్రియైవఅపేక్షితార్థసంపాదనమేవప్రత్యుక్తం ప్రతివచనం - క్రియాకేవలముత్తరమిత్యర్థః॥ శ్లో॥ నీచోవదతినకురుతేనవదతిసుజనఃకరోత్యేవ॥౫౫॥ సంప్రతిస్వాపరాధసమాధానపూర్వకంస్వకార్యస్యావశ్యకరణం ప్రార్థయమానోమేఘంవిసృజతి॥ ఏతదితి॥ హేజలదమయిసౌహార్దాత్సుహృద్భావాద్వా విధురోయుక్త ఇతివా॥ ని॥ విధురస్తుప్రవిశ్లేషఇత్యమరః - మయివిషయే అనుక్రోశబుద్ధ్యా కరుణబుద్ధ్యావా - ఆత్మనస్తవ నుచితమననురూపమపిమేప్రియమేతత్సందేశహరణంప్రార్థనాన్మత్ప్రార్థనాత్ - కృత్వాప్రావృషావర్షాభిః॥ని॥ (స్త్రీ)యాంప్రావృట్ (స్త్రీ)యాం భూమ్నివర్షా ఇత్యమరః - సంభృతశ్రీరుపచితశోభస్సన్ ఇష్టాననభిలషితాన్ దేశాన్విచరదేశేషుచరేత్యర్థః॥వ్యా॥ దేశః కాలో భావో గంతవ్యోర్థావచకమర్మసంజ్ఞా ఇత్యు

పి ప్రదిశసి జలం యాచితశ్చాతకేభ్యః ప్రత్యుక్తం హి ప్రణయి
షు సతామీప్సితార్థక్రియైవ॥ ౫౫ ॥ఏతత్కృత్వా ప్రియ
మనుచితం ప్రార్థనాదాత్మనో మే సౌహార్దాద్వా విధురఇతి
వామయ్యనుక్రోశబుద్ధ్యా । ఇష్టాన్ దేశాన్ విచరజలద ప్రా
వృషాసంభృతశ్రీర్మాభూదేవం క్షణమపిచ తే విద్యుతా వి ప్ర
యోగః ॥ ౫౬ ॥ తత్సందేశం జలధరవరోదివ్యవాచాచచక్షే
ప్రాణాంస్తస్యాః జనహితరతో రక్షితుం యక్షవధ్వాః । ప్రా

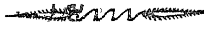
పసంఖ్యానాత్కర్మత్వాం - ఏవంమద్వత్ క్షణమపిస్వల్పకాలమపి తేతవ విద్యుతా కళత్రేణేతిశేషః - విప్రయోగోవిరహోమాభూత్ మాస్తు॥వ్యా॥ మాజిలుజిత్యాశిషిలుఙ్ ॥ శ్లో॥ అంతేకావ్యస్యనిత్యత్వేకుర్యాదాశిషముత్తమాం - సర్వత్రప్రాప్తయే విద్వాన్నాయకేచానురూపిణీతి - సారస్వతాలంకారదర్శనాత్కావ్యాంతేనాయకేచానురూపాయమాశీర్వాదఃప్రయుక్తఇత్యనుసంధేయం॥౫౬॥ తదితి॥ జలధరవరఃపుష్కలావర్తకానాంవంశజాతత్వాత్ జలధరాణాంవరః శ్రేష్ఠోమేఘః - తస్యాః యక్షవధ్వాః ప్రాణాన్ అసూన్ రక్షితుం జనస్యహిత ఇష్టః శ్రోత్రయోర్మధురఇతియావత్ - రవఃధ్వనిఃయస్యతథాభూతస్సన్ - తస్యయక్షస్యసందేశంవాచికంపూర్వోక్తం॥ ని॥ సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః - దివ్యవాచాదివిభవాఃదివ్యాఃదేవాః తేషాంవాక్తయా - ఆచచక్షేఉక్తవాన్॥వ్యా॥ చక్షిఙో లిట్ - కామరూపంమఘోనఇతిపూర్వంయక్షేణైవోక్తత్వాత్ - తదానీంమేఘఃదేవాకారీ భూత్వాతాంప్రగ్వాచాయక్షసందేశంయక్షవధ్వాః ఉవాచేత్యర్థః - సాయక్షగృహూరపిస్వభర్తుర్దురంతం కుశలస్య ఆగమన

స్వచ వార్తాం ప్రాప్స్యత్యేవేత్యర్థః - ప్రముదితమనాః సంహృష్టచిత్తాస్సరితస్థాఽభి ష్ఠాత్ - తథాహి- ఉత్తమేషు కేషాం ప్రార్థనా అభిమతఫలా ఇష్టఫలా న స్యాత్ ఉత్తమేషు పురుషేషు సర్వేషాం ప్రార్థనా అభిమతఫలా స్యాదేవేత్యర్థః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥౫౭॥ శ్రుత్వేతి ॥ ధనేశః కుబేరోఽపి - జలదకథితాం జలదకథితం సంతాపసంతప్తాయ లోకాయ దదాతీతి జలదః అనేనాస్య పరోపకారిత్వం స్పష్టీకృతం - జలదేన కథితాం ఉక్తాం తాం తాదృశీం సద్విన్యామితియావత్ - వార్తాం యక్షస్య వార్తాం శ్రుత్వా - సద్యః యక్షవార్తాశ్రవణకాల ఏవ సదయహృదయః దయాసహితచిత్తః - అత ఏవ అస్తకోపః ప్రణష్టయక్షవిషయకరోషస్సన్ - శాపస్య అం

హ్యాదంతం ప్రముదితమనాస్స్థాపితస్థోఽప్యభర్తుః కేషాం న స్యాద
భిమతఫలా ప్రార్థనా హ్యుత్తమేషు ॥౫౭॥ శ్రుత్వా వార్తాం
జలదకథితాం తాం ధనేశోఽపి సద్యః శాపస్యాంతం సదయహృద
యస్సంవిధాయాస్తకోపః । సంయోజ్యైతౌ విగలితశుచౌ
దంపతీ హృష్టచిత్తౌ భోగానిష్టానభిమతసుఖాన్ ప్రాపయామా
స భూయః ॥ * * * * * * * * * * * * *

ఇతి శ్రీ కాళిదాసకృతౌ మేఘసందేశే మహాకావ్యే
ఉత్తరమేఘస్సమాప్తః -

తం ఆశ్వాసనం సన్నిధాయ సన్నిహితం కృత్వా కతిచిద్దినాన్యవశిష్టాన్యపి అవిగణయ్యేత్యర్థః - విగలితశుచౌ విగళితశోకౌ అత ఏవ హృష్టచిత్తౌ సంతుష్టమానసౌ ఏతౌ పూర్వోక్తౌ దంపతీ - జాయా చ పతిశ్చ దంపతీ ॥ వా ॥ జాయాశబ్దస్య దంభావో జంభావశ్చ నిపాత్యతే - సంయోజ్య అభిమతసుఖాన్ అభిమతం సుఖం యేషు తాన్ అత ఏవ ఇష్టాన్ ఇచ్ఛావిషయీభూతాన్ భోగాన్ - భూయః పునరపి పూర్వవత్ ప్రాపయామాస గమయామాస ॥ ***

ఇతి శ్రీ మహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరి విరచితాయాం
మేఘసందేశవ్యాఖ్యాయాం సంజీవనీసమాఖ్యాయాం
ఉత్తరమేఘస్సమాప్తః

